

Ls2 551

B 1814

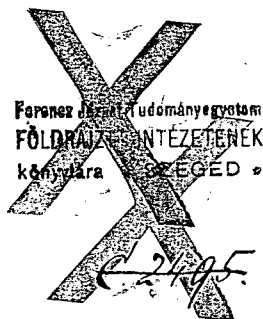
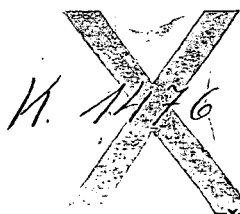
~~haték 1138/a~~

Vécsey Zoltán dr.:

AZ ÚJ EURÓPA

Első rész:

A ROMBADÓLT EURÓPA

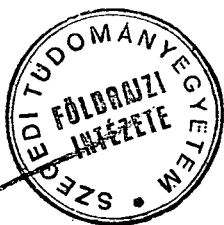
KOŠICE - KASSA, 1928.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000454319

Szegedi Tudományegyetem
Földrajzi Intézetének
Könyvtára
Szakleltár VI. A. 551.

62

TTK

Copyright 1928 by Kazinczy Kiadóvállalat, Košice-Kassa.
„Concordia“ könyvnyomda és kiadóvállalat nyomása
Bratislava-Pozsony.

Előszó.

A száműzött imperátor Szent Ilona szigetén megvetéssel így kiáltott föl: „A ti régi Európátok gyűlöletes nekem!” Azóta de hányszor ismételték ezt a szállóigét különösen pánszlávista és pánorosz körökben, hány ezer és ezer vezércikkben meg pamfletben bizonyígtatták az Európa előregedéséről szóló tételt s hányszor felelt rá helyeslő visszhang Amerikából. Száz esztendő sem telt bele, hogy a nagy korzikai elmondotta híressé vált szállóigéjét s azóta megszületett az új Európa. Nem az az új Európa ugyan, mely a pánszlávisták képzeletében élt, akik olyan cári birodalomról álmodoztak, amely egyik lábát Triesztben, a másikat Konstantinápolyban veti meg, hanem olyan új Európa alakult ki, amelynek szerkezete ugyancsak ellentmond a mult századvégi államfejlődési elméletnek, amelyet Salisbury lord 1899-ben így fogalmazott meg: „A nagy államok mindig nagyobbak és nagyobbak, a kis államok pedig kisebbek és kisebbek lesznek.”

Az a munka, amelyet 1919-ben a versaillesi békeszerzők végeztek, egy érdekes történeti fejlődésnek vett véget, hogy egészen újat vezessen be. Európa politikai térképe ugyancsak megváltozott a versaillesi békealkotás nyomán. A westphaliai kongresszus s a bécsi kongresszus hozott létre a történelmi fejlődés folyamán ilyen jelentős változásokat földrészünk politikai arculatában. Tíz esztendő ez az új Európa s bár tíz esztendő alatt már sok tapasztalat szűrődött le, természetesen még ma is lehetetlenség valóban tudományos értékű genezisért adni az új államok viszonyainak. Ehhez még nagyon forrongó a mi korunk. Bár a világháború befejeződött, a világ krízise egyre

tart, Herakleitos tétele érvényes napjainkra: minden mozgásban van, a népek politikai helyzete állandóan változik, kormányok és kormányformák napról-napra alakulnak át olyan mértékben és arányokban, aminőre csak I. Napoleon korában volt példa. Csak a jövő felelhet arra a nagy kérdésre, vajjon Versailles emberöltőkre fektette-e le az új Európa alapjait, mint ahogy azt a bécsi kongresszus végezte el? Még Európa politikai térképe sem szilárd és minden pontjában teljesen megállapodott, ehhez járul azután, hogy minden forrást megmérgezett a népek gyűlölete és önzése.

Mi hát a célja ennek a munkának? A feleletet a cím adja meg. Geopolitikai pillanattfelvételt akarjuk megadni az új Európának. Vizsgálat alá akarjuk vonni Európa jelenlegi politikai térképét, mennyiben felelnek meg az új viszonyok azoknak az általános érvényű elveknek, amelyek a modern államok életének biogenetikai tanulmányozásából szűrődtek le.

Az államok életének tudományos vizsgálata csak genetikai alapon történhetik. Az állam nemcsak földrajzi, statisztikai és politikai adottság, hanem az életnek egy formája és minden életforma között leghatalmasabb. Láttuk, hogyan születnek és halnak meg az államok, láttuk, hogyan nőnek ki régi kereteikből, hallottuk a prokruosztési ágy recsegését-ropogását s mindebből mindnyájunkban leszűrődött az igazság, hogy az államok is az élet törvényei alá rendelvek, tehát biológiai kutatás tárgyává lehet őket tenni. Amint azonban a biológus nem elégedhetik meg azzal, hogy pusztán az állatok külső megjelenési formáját figyelje meg és írja le, úgy az államok életének kutatója sem érheti be az alkotmány formájának és az államok nagyságának egyszerű megfigyelésével és leírásával. Az organikus egység, a belső lényeg feltárása a feladata.

Ezekben körvonaloztuk is módszerünk irányelveit. Az államot úgy fogjuk fel, mint öt alkotó elemnek politikai egységét, aszerint, amint földrajzi, népismereti, gazdasági, társadalmi és jogi szempontból vesszük vizsgálat alá. Ezek az alkotó elemek determinálják életének

minden megnyilvánulását, természetesen azonban a politika szubjektív alkotó részei is lényeges szerepet játszanak: miképpen gondolkodik egy nemzet önmagáról és a rajta kívül eső világról, mik a képességei a cselekvő embereknek, hogyan ismerik fel a helyzetet és hogyan alkalmazkodnak hozzá? Itt azután a tudomány munkája megszűnik és ezen a határon kezdődik a *racione di stato*, a gyakorlati államművészet azonban nem vonatkoztathatja el magát az adott tényektől. A tudomány tehát nem tagadja az államok szabad akaratát, de tényleges viszonyaikban megszabott keretet lát, amelyre azután következtetéseit is alkalmazza.

A magyar olvasóközönség természetesen éppenúgy érdeklődik az új Európa minden problémája iránt, mint akármelyik kultúrnemzet olvasóközönsége, hiszen a magyar sors és a magyar jövő függ ezeknek a problémáknak fejlődésétől és kialakulásától. Ennek a szerény munkának éppen az a kimondott feladata, hogy az új Európa életének részletes ismertetésével kielégítse ezt a nagy érdeklődést. Nem földrajzkönyvet írunk, nem adunk pontos és részletes leírásokat, hiszen erre a hely sem elegendő. Részletek helyett a lényegre akarunk rátapintani, tehát nem az anyag gazdagságára, hanem az összefüggésekre, az összekapcsoló szempontokra fektettük a főszólyt. Az impresszionista művészet módjára végeztük feladatunkat, a pepecselő munkát, a részletekbe mélyedő tárgyalási módot mellőztük, a lényeget és a tanulságot nyújtót emeltük ki, hogy a magyar olvasónak tájékozódását a nagy európai problémákban lehetővé tegyük. Azt akarjuk, hogy a beható tanulmányok alapján összehordott anyag könnyed formában nyerje meg az olvasót, tehát mellőztük a sok idézést, idegen munkákra való hivatkozást, ezzel szemben igyekeztünk az óriási anyagot a lehető leggazdaságosabban kihasználni.

Prága, 1928. június havában.

V é c s e y Zoltán dr.

I.

Európa háromszor kisebb, mint Afrika és ötször kisebb, mint Ázsia s mert közvetlenül ezeknek a földrészeknek szomszédságában fekszik és mert Ázsiával jókora darabon összefügg, érthető, hogy a tudományos világban még most is vitatkoznak azon: önálló világ-rész-e Európa vagy sem?

A föld felszínének morfológiája tekintetében ezt a kérdést már régen eldöntötték. Ha csupán a föld felszínének felépítését vesszük alapul, úgy igaza van Humboldt Sándornak, aki Európától megtagadta a kontinentális önállóságot s földrészünket csupán csak a hatalmas eurázsiai kontinens nyugati végföldjének tekintette, mint ahogy Bretagne függeléke Franciaországnak. Ezért ő Európát Ázsia nyugati félszigetének mondja és Peschel Ázsia alpesi félszigetének nevezi.

Ha azonban a tisztán morfológiai szempontot kikapcsoljuk s a növényi és állati életet, az antropológiát, főleg pedig a történelmet vesszük figyelembe, akkor Európának önállósága teljes tisztaságban tűnik ki. Supan szerint Európa sem nem földrész, sem nem ázsiai félsziget, általában nem földrajzi, hanem tisztára kultúr-történeti fogalom. Kirchhoff pedig megállapítja, hogy Európa a különböző országoknak önmagában zárt rendszere, tehát külön földrész. A vitát azzal a megállapítással dönthetjük el, hogy Európa külön földrész, mert — az európaiaknak a hazája.

Természetesen Ázsia és Afrika a történelem folyamán gyakran elhatározóan avatkozott be Európa sorába. Kontinensünk erősen tagolt testét ezek a hatalmas

masszívumok olykor teljesen maguk alá gyűrték. Túl közel vannak hozzánk, hogy hatásuk alól kivonhatnók magunkat. Különösen Ázsiára vonatkozik ez a megállapításunk. Kontinensünk egész széles keleti határvonalával Ázsiára dől s csaknem észrevétlenül megy át Ázsiába. Az Ural ráncvetése jelentéktelen semmiség a szarmata és a szibériai síkság arányaihoz mérten. Ezenkívül van egy másik, nem kevésbé fontos kapcsolatunk Ázsiához, földrészünk délkeleti részén, ahol az Égei-tenger szigetvilága természetes hídát ver Kisázsia felé s a keletruméli lejtőt csupán két keskeny tengerszoros választja el Kisázsától. Ugyanilyen keskeny tengerszoros ékelődött nyugaton a Pyreneus-félsziget s Afrika közé: a gibraltári szoros.

Ma szélesebb vonalon van meg a kapcsolatunk Ázsiával, mint Afrikával, de volt idő, talán még a történelmi korokban is, amikor ez fordítva volt, amikor egy hatalmas vízmedence terjeszkedett az Ural-tó és a sarki tenger között, s belső tenger hullámai hömpölyögtek a mostani orosz síkságon. Feltűnő, hogy az első századok krónikásai, amikor Meotis-ról beszélnek, sokkal nagyobb vízfelületekről emlékeznek meg, minő az Azovi-tenger, amelyet mi a régiek Meotisének tartunk. Strabo, Mela, Plinius és Dyonisius Periegetes úgy hitték, hogy Meotis tava összefüggött a sarki tengerrel s valószínű, hogy a rómaiaknak volt igazuk, akik Középázsia belsejében is egy nagy tavat képzeltek. Jornandes a húnok betöréséről írott elbeszélésében elmondja, hogy a hún vadászok Meotis ingoványaiban egy szarvasbikára bukkantak, követték azt, mind jobban és jobban nyomultak be az ingoványba, végre rábukkantak egy csapásra, amely átvezette őket a Meotistól nyugatra elterülő Európába, ahol más világot (*alium mundum*) fedeztek fel. Régebben a Meotist éppen olyan átjárhatatlannak tartották, mint a tengert. Jornandes elbeszélése kétségtelenül téves, a történelem s az újabb antropológia megállapította, hogy már a húnok előtt voltak turáni népek Európában. Azonban ebben a mesében mégis megvan az igazság magva, amennyiben Jornandes felelevení-

tette a régi gót mondákat s azokat a hún betörésre vitte át. A modern kutatás megerősíti a régiek homályos elképzelését a kontinenseket választó Meotisról. Amint Skvercov kimutatta, annak a nagy medencének két oldalán, amelynek peremei közé képzelik a régi Meotist, a növényi és állati élet különböző formái jelentkeznek.

Amint bizonyos kontinensünk egykori elkülönülése Ázsiától, úgy bizonyos összefüggése Afrikával. Az Atlasz északi lejtőinek molluszkái megegyeznek a Pyreneus-félsziget molluszkáival. Az Atlasztól északra elterülő afrikai partvidék felépítése, növényzete és állatvilága azonban inkább mutat rokonságot Európa déli részével, mint Afrika belsejével. Az Atlasz a nyugati passzátszelek övében fekszik, szőlőtermő, sőt gabona-termő vidék s erdeiben ugyanazok a fák tenyésznek, mint Déleurópa erdőségeiben. Amint keleten Kisázsia átjáró föld Ázsia belseje felé, úgy északi Afrika, a régiek Lybiája, átjáróföld Afrikába.

Mindazt, amit a földrajz mond, megerősíti a történelem. A Földközi tenger, amely körül — Platon költői kifejezése szerint — úgy ülnek a népek, mint a békák a mocsár partjain, sohasem volt elválasztó korlát, hanem mindig összekapcsoló elem. A klasszikus világ politikai érdeklődése Ázsia és Afrika felé fordult, Európa északi vidékeiről nem is vett tudomást. Bár északi vér csörgedezett ereikben, mintha származásuk emlékei végleg kiveszték volna, ázsiai településeknek látszottak inkább Európa déli nyulványain. Csak a germán hadi csordák ijesztették fel őket, Marius és Julius Caesar figyeltek északra s fedezték fel Európa magvát. Csak Galliának meghódításával, a kereszténység elterjedésével, germán hordáknak uralkodó osztályokként való letelepülésével Gallia, Itália és Hispánia területén, a bizanci és római egyház kialakulásával, a frank, később a római szent birodalommal kezdődik meg Európa kulturális egységbe kovácsolódása. Addig az európai fővízválasztó, mely a Pyreneusokból kiindulva az Alpesek s Kárpátok gerincén húzódott, két világot választott el, mely teljesen külön élte életét. Most megszületik nagy Európa,

az egész Európa és előkészül arra a döntő szerepre, amelyet az újkorban játszik.

Nagy Európa éles körvonalakkal emelkedik ki az Atlantisból. Az Óceán két hatalmas karjával furódik bele a kontinens törzsébe s így a kontinenst három oldalról sós vízzel körülnyalt félszigetté alakítja. Ezzel aztán az európai népeknek utat nyitott a tengerekre, megteremtette a hajózásnak, kereskedelemnek s minden fajtájú közlekedésnek alapját, amelyből ipar, művészet és tudomány fejlődött ki.

A nagy Atlantis, amelynek hullámai körülnyaldossák földrészünk nyugati partjait, még egy ajándékot nyújtott nekünk — a Golf-áramot. A mexikói öbölből, vagy Nansen új elmélete szerint a Kanári- s az Azorszigetek közül előtörve feljut az északi partokig, visszaszorítja a sarki jeges áramlatokat. Vékonyabb karjával a gibraltári szoroson át a Földközi tengerbe nyomul, ahol az Afrikából, a nagy szaharai hőgyűjtő katlanból áttörő forróságot némileg enyhíti, míg izmosabb karja északkeleti irányban öleli át kontinensünket, felemeli Anglia hőmérsékletét, Skótszág partjain myrtusokat termel, a Tornea-folyó mentén még megérleli a gabonát, Skandinávia öbleit megóvjá a befagyástól. Meleg vize nélkül Angliából és Németországból európai Labrádor, Skandináviából és Oroszországból jegesekkel borított Grönland lenne, mondja Petermann. Így lett a Golf-áram hatásában Európa s így a világ kulturájának előmozdítója.

A tenger folyékony elemével szemben, amely partjait körülnyaldossa, földrészünk magvát, sziklatetejét az Alpesek tömege alkotja. Az Alpesek Európának Irming-oszlopai, a kontinentális váznak a gerince, amelyből a legfontosabb hegyláncok és folyók sugároznak ki. Az Alpesek nélkül Európa éghajlata és története egészen másképp alakult volna. Éghajlati tekintetben kiegészítik a Golf-áram hatását, azonban gátat is vetnek neki, enyhítik az európai nyár forróságát s különösen északi Európának, a rájuk támaszkodó germán síkságnak sajátos frissítő hűvösséget küldenek. Déli lejtőikön más

az élet, mint északi nyúlványaikon, Európa törzsének ők a szabályozói, bennük buzog a források milliója s területükön több a patakot, folyót tápláló forrás, mint az egész világon együttvéve. Ha a szemita hagyományok a földi paradicsomot nem helyeznék olyan határozottan valahová Ázsiába, úgy az Alpesekben keresnők azt, ahonnan a négy európai nagy folyó, a Rajna, a Duna, a Rhone és a Po szalad szét négy égtáj felé. Ezekben a folyóvölgyekben játszódik le Európa története, tehát a legfontosabb európai vízválasztóban, a Szent Gotthard-masszívumban kell keresnünk földrészünk földrajzi központját. Nem véletlen, hogy az Európa sorsát évszázadokon át irányító két nagy népelem, a germán és a román, a folyóvölgyeken felfelé nyomulva itt, Európa szívében egymásra talált s a természet csodálatos szépségeitől megnemeseítve letett a gyűlölségről, megalkotta a világ mintaállamát, amelyben nyelv és valóság nem teszi az egyik embercsoportot a másik ellenségévé.

A belőlük kiinduló hegyláncokkal az Alpesek vetnek véget az Atlanti Óceán klimatikus és kulturális hatásának s ezzel nagy mértékben előidézték földrészünk félszigeti jellegét, amelyet nem győzünk eléggé kihangsúlyozni. Európa a félszigeteknek csoportja, úgy óceáni, mint földközi-tengeri oldalán annyi és oly nagy félszigetet bocsát ki s partjai körül a szigeteknek oly sok csoportja rajzik, hogy egyetlen más földrész sem mutat fel ilyen tagozódást. Csaknem egész külső oldala tagokban bomlott fel, törzse csupán egy ék, melynek csúcsa a viscayai öbölben, két végpontja az Ural torkolatában s az Ural-hegység Jeges-tengeri végződésében van. Kirchhoff számítása szerint Európa felületének, amelyet keken tíz millió km²-nek vehetünk fel, 26.77 százalékát félszigetek, 7.84 százalékát szigetek adják s 65.39 százalék a törzsre. Csakhogy ennek a törzsnek is jó nagy részét az orosz síkság kultúrföldrajzi tekintetben értéktelen északkeleti tundrás vidékei teszik s ezeket a részeket úgy kultúrföldrajzi, mint politikai tekintetben el lehet különíteni az európai Európától, — már a régiek

az Ural helyett a Don-folyót tartották Európa határának, — tehát a tagok terjedelme körülbelül egyensúlyban van a törzs terjedelmével. Ez a hatalmas tagozódás Európa legtöbb népének megadja a tengeri helyzet előnyét, amelyik nép pedig tengerpartig nem ér el, valamelyik hajózható folyóval kapcsolódik a tengerhez, a világforgalom hordozójához. Ez a parti tagozódás szabta meg az államok kialakulását is, mint azt a következő fejezetekben világítjuk meg.

Európa teljes önállósága s földrajzi energiája azonban csupán az indiai út s Amerika felfedezése után bontakozott ki. A tizenötödik század előtt az Atlantis „barátságtalan“, zord vízfelület volt. Az ókor megborzadt a küszöbén. Csak a halász és kalózkodó vikingek mérészkedtek ki hullámaira, a föníciaiak csupán a partok mentén tapogatóztak. A nagy felfedezésekkel azonban a helyzet megváltozott. Az Óceán világokat elválasztó korlátból földrészeket egybekapcsoló közlekedési út lett s hullámai a nyugateurópai népeket a tengerek uraivá nevelték. Addig az indiai kereskedelem az ázsiaiak kezén volt, arab és perzsa kereskedők járták be a karaván utakat, arab és perzsa rablóbandák fosztották ki az európai karavánokat, hogy a konkurrenciát megakadályozzák, így Ázsia gazdasági függésben tartotta Európát. Most a világkereskedelem urai európai népek lesznek, a levantei szűkkörű kereskedelem jelentősége eltörpül a világkereskedelem méretei mellett. Velence elveszíti egykori jelentőségét és fényét, a súlypont az Atlanti óceán partjaira helyeződik, Velence szerepét először Spanyolország, azután a kis Hollandia, majd Anglia veszi át s ma London a világ legnagyobb piaca. Az Amerikába irányuló forgalom megindulásával a kontinens arca déli irányból, a mediterraneum felől, nyugatnak fordul s Európa egy nagy forgalmi háromszögnek összegyűjtő csúcspontja lesz, amelynek alapja Amerika keleti partvonala, magasságvonala s oldalai a hajóvonalak, csúcspontja a londoni-, amszterdami-, hamburgi góc. Európán keresztül közlekedik Ázsia s Afrika is az új világ gazdasági tekintetben kiemelkedő

keleti partjával s csupán a Panama-csatorna megnyitása óta lépett a keletázsiai kultúrkör és Ausztrália közvetlen kapcsolatba Amerikával. Bár Ratzel jóslata szerint évszázadunkban a Csendes Óceánra helyeződik át a világkereskedelem és forgalom súlypontja s a világháború óta, amely Európa politikai és gazdasági jelentőségét alaposan megnyirbálta, a világpolitikában a Pacifikum problémái dominálnak, az Atlanti Óceánon ma is több hajó közlekedik, mint a többi világtengeren együttvéve. Európa töltötte meg Amerikát kultúrlakossággal is, úgy, hogy ma az Egyesült Államok egyesítik Németország mellett a tiszta európaiak legnagyobb tömegét egy államtestben. A földségek koszorújában így lett központtá Európa Amerika, Ázsia és Afrika között s Ázsiával meg Afrikával szemben az uralkodó, Amerikával meg Ausztráliával szemben az anyaföld szerepét tölti be. Így helyezte abban az időben, amikor Kopernikus a földgolyót kimozdította a világmindenség központjából, Kolumbus Európát a föld központjába. A hajózási technika fejlődésével az Atlanti Óceán közlekedési tekintetben mindinkább összezsugorodik, azt az utat, amelyet a spanyol vitorlások három hónap alatt győztek le, ma egy modern óceángőzös 130 óra alatt teszi meg s a „borzalmas” vízfelület ma már a repülők sporttelepe, akik 36 óra alatt jutnak át egyik partjáról a másikra s ha a gépmadár a nagy forgalomnak nem is alkalmas közlekedési eszköze, annál jelentősebb a Zepelin, amely e sorok írása közben készül másodszor legyőzni az Atlantist. Nem telik bele egy esztendő s már a transatlanti társaság óriási léghajói bonyolítják le az Atlantis személy- és póstaforgalmát s a könnyű áruforgalom nagy részét.

A sarki tenger meteorológiai jelenségeinek tanulmányozása, mint azt a Nobile-expedíció tragédiája mutatja, még óriási kockázattal jár, de már az Itália két órán át keringett a sark felett s a sarki léghajózás régóta megszűnt csupán elméleti lehetőség lenni. Akkor pedig, ha óriási Zeppelinek könnyedén siklanak el az Arktis felett, az a Tokió, amely ma még egy hónapi ha-

jóútra van tőlünk, öt órai távolságra lesz Amszterdám-tól. Ezek a tények az emberiség kulturális fejlődésének szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségűek.

A XIX. században Lesseps és III. Napoleon a szuezi csatorna megépítésével Európa helyzetét még inkább megerősítették. A Földközi-tenger odáig zsák-utca volt, ma már két hajózási héttel hozta közelebb a szuezi csatorna Keletáziát s Ausztráliát Európa szívéhez.

Mindezeket a tényeket összefoglalva, egyúttal meg is állapítottuk Európa földrajzi helyzetét s látjuk azt a harmónikus képet, amelyet földrészünk nyújt. Színekben és változatosságban gazdag, de alapszínezésében egységes ez a kép. Az Atlantis, a Golf-áram, az északi és déli mediterraneum, mely egészen mélyen markol be a kontinens testébe, Európa félszigeti jellege, sziget-csoportjai, az Alpések, hegy, domb és síkvidékeinek harmónikus váltakozása, vízbősége, évszakainak mérsékelt jellege, főleg pedig az óvilág kontinensei között elfoglalt központi helyzete — ezek a földrajzi karakterisztikumok adják meg Európa életjelenségeinek rendkívüli változatosságát, ezek teremtették meg az európai embert s az európai lelket, amely ugyan nagy tévelygések után még nem talált önmagára, de ott bujdosol az Alpések fenyveseiben, a Dunának, Rajnának, Rhonenak és Pónak áldott völgyeiben. Földrészünkön megvan a bizonyos mértékű egyformaság, amely nagyjában az éghajlati viszonyokban, a legfontosabb terményekben, faji rokonságban fejeződik ki. Emellett azonban ott van a változatosság, a sokféleség, az önálló fejlődésre való törekvés s a szabadság vágya. Az európai Egyesült Államoknak, az egységes kontinentális államtestnek eszméje utópia, a föld szent törvényei szólnak ellene. De nem utópia Pán-Európa abban az értelemben, hogy a sok különböző erő egy magasabb célnak, az európai szolidaritásnak munkálásába álljon.

II.

A régiek Görögországot mélyen hasogatott eperfa-levélhez hasonlították, ezt a hasonlatot egész Európára alkalmazhatjuk. A földrészbe mélyen benyúló tengerek félsziget jellegűvé teszik Európát és ez a karakterisztikum szabta meg történetének fejlődését, államszervezeteinek kialakulását.

Európa egy középső részből áll, amelyhez két szárny csatlakozik. A Moszkvától Bordeauxig húzott vonal jelöli körülbelül a középet, Oroszország és Lengyelország, Németország és a dunai államok, nyugaton pedig Franciaország helyezkednek el a törzsön. Északi szárnyát a Baltikum államai és az angol szigetország, déli szárnyát a Balkán, az Apennini- és a Pyreneus-félsziget alkotják.

Ezek a szárnyak élesen körülhatároltak és elkülönítettek Európa törzsétől. Angliánál, mint szigetországnál, a „splendid isolation” szembetűnő, bár morfológiai tekintetben feltétlenül a kontinens tartozéka, Európa lappangó félszigete, ahogy Reclus oly klasszikusan kifejezte. A Baltikum államai ugyan összefüggnek az orosz táblával, de a kapcsolatot csupán kultúrpusztaság tartja fenn, amely éppenúgy, sőt még jobban szigetel, mint a tenger. A Pyreneus-félszigetet a Pyreneusok hegylánca olyan élesen elválasztja a törzstől, hogy csaknem sziget jellegűvé teszi, míg az Apennini- és a Balkán-félsziget nyitottabb Európa törzse felé. Már az a körülmény is, hogy a Balkánnak nincs népi-állami elnevezése, hanem csupán földrajzi neve, mutatja, hogy ez a félsziget kevésbé zárt Európa felé s minden időben a népek csatatere, egymást váltó hódítók verseny-

területe volt. Európa törzsen nincs meg az az éles el-szigetelődés, amely a szárnyakat jellemzi, úgy hogy az elhatárolás itt nehezebb s a tudománynak még ma is eldöntetlen kérdése. Legélesebben különül el a törzs két vége, Oroszország és Franciaország, úgy hogy a keleti és nyugati Európa fogalma adva van. Franciaországot északon, nyugaton és délen a tenger s a Pyreneusok hegylánca határolja, Oroszországot északon, keleten és délen tengerek, puszták és távolságok fedezik, de mind a két földrajzi individuumnak Középeurópa felé fordított határa nem stabil és politikai tekintetben a történelem folyamán állandóan változott.

Európa törzsének keleti fele, az orosz síkság, túlnyomó nagyságú. Az a gondolat, hogy Oroszország a többi Európához úgy viszonylik, mint az ókorban Makedónia Görögországhoz, egészen találó és ebből a gondolatból fakadt Napoleon pesszimiztikus próféciaja is, aki azt jövendölte, hogy a nyugati, köztársasági Európát száz év múlva le fogja gázolni a keleti, kozák Európa. Oroszország Európa életében a titokzatos szfinksz, az örök rejtély szerepét játssza s jelentősége abban az arányban növekszik, amint vasútvonalainak kiépítésével sikerül legyőznie legnagyobb ellenségét, a távolságot. Az a különbség, amelyet Napoleon megállapított Európa keleti és nyugati felére való vonatkozásban, ma még élesebben domborodik ki, csak úgy kell megfogalmazni, hogy a nagy kulturális választóvonalon a polgári berendezésű, kapitalista rend néz farkasszemet a szocialista köztársaság megalakítására törekvő kommunizmussal.

Az orosz síkság óriási kiterjedésével ellentétben Európa többi tagjának földrajzi kiterjedése nem nagyon különbözik. Anglia és Skandinávia mutatja a két határt 0.3 és 0.8 millió km² között és mivel éppen a kisebb részek kultúrája, egyiknek-másiknak hatalmi állása a jelentékenyebb, elmondhatjuk, hogy nyugati és középső Európának tagjai önálló fejlődésre hivatottak, területi kiterjedését tekintve egyik tagot sem illeti meg a hegemónia a többi felett.

Senki sem fejezte ki tökéletesebben ezt a tényt Montesquieunél, aki a következőket mondja: „Európában a természetes tagozódás több közepes kiterjedésű közösséget teremtett, ezekben a törvények uralma egyáltalán nem összeegyeztethetetlen az állam hatalmi állásával, ellenkezőleg olyan hatással van rája, hogy az olyan állam, amelyben a törvények uralma hiányt szenved, gyengébb s a többiek mögött elmarad. Ez a viszony a szabadság szellemét teremtette meg, amely megakadályozza, hogy az európai népcsaládnak bármelyik tagját valamely állam másféle függő viszonyba hozza, mint abba, amelyet a szerződések és kereskedelmi érdekek hoznak létre”. Földrészünk természetes tagozódása, a tagok arányos kiterjedése, a tartós elnyomásnak kilátástalansága, a szabad verseny s az ebből fakadó kezesség a törvényes szabadság érvényesülésére világosan benne vannak Montesquieu szavaiban. Tovább így folytatja: „Ázsiának nincs tulajdonképeni mérsékelt éghajlatú öve, Európában ellenben a mérsékelt öv rendkívül kiterjedt. Spanyolország és Svédország ugyan nagyban különböznek, de sok átmenet közvetíti az ellentétet. Ázsiában a gyöngé az erős mellett helyezkedik el, Európában erős az erős mellett. Ott elnyomnak, itt küzdenek. Ez Ázsia gyöngeségének s Európa erejének, Európa szabadságának s Ázsia szolgaságának alapja“. Azután kiszámítja, hogy Ázsiát tizenháromszor igázták le, míg Európában mindössze négy nagy átalakulást számlál össze. És milyen hallatlan erőfeszítések árán mentek ezek végbe! Milyen nehézséggel kellett a rómaiaknak Európában minden talpalatnyi földért megküzdeniök és milyen könnyűszerrel gyűrték maguk alá Ázsiát. Mennyi időbe s küzdelembe került, míg a germánok a római birodalom uraivá lettek s milyen nehezen vívta ki Nagy Károly győzelmeit. „A győzőket mindig legyőzték, a rombadöntöket szétrombolták, mert Európa minden részében egyfajta erő s egyfajta bátorság terjedt el.“

Az európai népek között kifejlődött örökös verseny és küzdelem alapja egyúttal az európaiak testi és

erkölcsi fölényének, melyet már az ókor ismert. Amikor Kleoménész spártai király számkivetésben élt Egyiptomban, Plutarchos szerint így kiáltott fel: „Úgy érzem magam közöttük, mint az oroszlan, ha birkák közé kerül“. A perzsák óriási hadát Marathon mezején Herodotos elbeszélése szerint 192 athéni támadta meg és győzött. Nagy Sándor maroknyi európaival döntötte romokba az óriási perzsa birodalmat, ezzel szemben a makedónok harca a spártaiak ellen az arkádiai Megalopolisnál több makedon vérbe került; mint Sándornak bármelyik milliós perzsiái csatája. Játszi könnyedséggel törtek utat és alapítottak új hazát Kis-ázsia belsejében az Európa északjáról délnek húzódó galaták, akik Szíriáig minden kisázsiai népet adófizetőkjükké tettek. Miután a rómaiak a galatákat s a pontusi királynak európai zsoldosokból álló seregét nagy erőmegfeszítéssel megverték, a parthusokkal folytatott későbbi küzdelmükig Ázsiában nem találtak említésre érdemes ellenállásra.

A fensőbbiségnek ezt az érzését, amely a görögöket, makedónokat és rómaiakat eltöltötte, érzik ma is az angolok és oroszok Ázsia kontinentális népeivel szemben. Ázsiában könnyű győzelmeket aratni, Európában a kivívott győzelem a győztest is meggyöngíti s a legyőzöttől mindig tartani kell. Még ma is jellemző szállóige Pyrrhus királynak a beneventumi csata után elhangzott felkiáltása: „Még egy ilyen győzelem és elveszem“.

A félszigeti jelleg, a tagok természetes aránya, az a védelem, amelyet a népeknek a földrajzi helyzet s a természeti viszonyok előnye nyújt, a szabadságnak ezekből a tényezőkből fakadó érzete magyarázzák azt a történelmi tényt, hogy a kontinens egészét idáig semmiféle hatalom nem tudta leigázni. A rómaiak voltak még a legeredményesebbek. Itáliából kiindulva meghódították a tagokat: Itáliát, a Pyreneus-félszigetet, a Balkánt s az északi szárnyból Britanniát. Európa törzséből a nyugati tagot: Galliát foglalták el. Még ezzel sem érték be, előnyomultak középső Európa belsejébe,

meghódították a Dunáig elterülő földeket, nyugatról a Rajnáig nyomultak elő, tehát Germániát ékalakban közrekapták, míg a harmadik oldalon a tengeren, a római flotta horgonyzott. A római seregek már kiindultak, egyik a Duna, a másik a Rajna felől, már-már egyesültek Germánia közepén. Ez Augustus császár idejében történt, amikor a római birodalom hatalmának tetőfokán állott. Már tisztán kialakult a római vezérkar terve: Csehországból északi Dáciát alakítani, azután innen kiindulva elmetszeni Germániát az északi tagoktól, Skandináviától s a törzs keleti részétől, az óriási szarmata-síkságtól, azután berendezkedni a védekezésre. A többit majd megteszi a római kultúra fölénye, amely a germánoknak s a skandinávoknak ellenálló erejét megőrli. Nagyszerű terv volt ez s ha sikerül, megszületik a római kultúrájú Európa, soha közelebb nem volt a kontinens leigázásának a lehetősége, mint akkor. Amint Tacitus helyesen ismerte fel, Európáról ezt a jövődőt a teutoburgi erdőben vívott csata hárította el. A Germánia mocsaraiban folytatott nehéz harcok s a betleheimi kisdud születése aláásta a római világbirodalmat s meghatározta földrészünk későbbi történetét.

Amikor a rómaiak ostroma megtört Európa közepén, megteremtett művük nagy része is elveszett. Varus légióinak pusztulása nemcsak Germániát és vele együtt Skandinávia meg az orosz tábla értékesebb részeit mentette meg, hanem Európa többi tagjának, Galliának, Hispániának és Britanniának felszabadulását is előkészítette.

A húnok betörése rövid, de annál hatalmasabb epizód volt. Európát újból a leigázás veszélye fenyegette s most még vadabb formában, az ázsiatizmus alakjában. Amit dél nem tudott végrehajtani, úgy látszott, hogy keletnek sikerülni fog. Attila egész keleti és középső kontinentális Európát uralma alá hajtotta s ahogy Jorandes megemlíti, ő volt az egyetlen, aki egyszerre uralkodott germánokon és skythákon. („Inaudita ante se potentia solus Scythia et germanica regna possedit.”) Itália s a Balkán félsziget adót fizetett neki, Gallia és

Hispania nem tudott ellenállani hatalmának s ide bármely pillanatban nyitva állott útja. Ekkor újból a germánok voltak azok, akik az új világhatalmat is megdöntötték. A germán seregek egyesülve az Aetius vezérlete alatt álló római sereggel a népek csatájában, a „született csatatéren“, Champagneban megtörték Attila hatalmát. (A túlzott faji szempont alkalmazásától azonban óvakodnunk kell, mert Attila seregében is harcoltak germánok.) Attila halála után pedig egyenetlenkedő fiait könnyűszerrel győzték le. A húnizmus maradandó hatása nélkül mult el Középeurópa felől.

Attila kísérlete tehát csak epizód maradt Európa történetében, a római birodalom örököseinek szerepét a német rónán s a skandináv rögnön élő germán törzsek veszik át. Meghódítják Itáliát, Hispániát, Galliát és Britanniát, az orosz síkság s a Bizánc által eredményesen védelmezett Balkán kivételével egész Európa az övék. A germán hódítás tehát Európának még nagyobb területére terjedt ki, mint a római és hún kísérlet. Ám a germánok nem voltak egységes nép, törzseik között semmiféle kapcsolat nem volt, nem ismerték a központi hatalmat, nem fogta egységbe egy embernek, egy germán Attilának erős egyénisége, sem erős állami, gazdasági organizáció nem kapcsolta őket össze, minő a római birodalom volt. Még az erős és okos Theodorik is, ámbár a központi fekvésű Itáliában alapította meg hatalmát, csupán első volt az egyenlők között, épenúgy, mint a római szent birodalom császárai. Ahelyett, hogy egységes hatalomra gondoltak volna, még jobban előmozdították a meghódított földek elkülönülését és önálló fejlődését. Míg a legyőzötteknek nyelve, a latin még tovább élt Itáliában, Hispániában és Galliában, a germán hódítók a brit szigetek kivételével idővel lettek nyelvük használatáról s így felolvadtak a környezetben. Ha azonban azoknak a területeknek, amelyeket germán hódítók megszereztek, népi viszonyait, típusát, jellegét, társadalmi szervezetét, jogrendszerét és alkotmányát figyelembe vesszük, a germán penetráció ma is szembeötlő. Elég, ha ebben a tekintetben rá-

mutatunk a Pó völgyének germán penetrációval áthatott életformáira, melyek annyira elütnek Délitália életviszonyaitól s a különbség már antropológiai tekintetben is szembeötlő a magas, szélesvállú longobard utódok s az alacsony, örökké mozgó, örökké nyugtalan délolasz között. A kereszténység mellett az uralkodó osztályok germán eredete itatta át leghatalmasabban egész Európát s adta meg az európai lényeg közös alapját.

Az ázsiatizmus újabb előretörései szintén meghiúsultak Európa ellenálló erején. Az izlám két ízben ostromolta földrészünket, először nyugati irányból a nyolcadik században, amikor az arabok Tarik vezérlete alatt átkeltek a gibraltári szoroson, a gótok birodalmát tönkretették s így Európának egyik tagját, Hispániát meghódították. De már a törzs elleni előretörésük kudarccal végződött s Martell Károly lovagserege Tours és Poitiers között megvédelmezte a kereszt jegyében álló civilizációt a félholddal szemben. Még hatalmasabb hullámmal öntötte el az izlám Európa keleti felét, a Balkán félszigeten századokra megvetette lábát, két évszázadon keresztül a középdunai medencét is leigázta, de az antemurale christianisminak, a magyarságnak ázsiai hullámcsapásokat feltartó és felörlő ereje itt is visszaverte a rohamot, csakúgy, mint a XIII. század derekán a tatárok előretörését. A tatár hatás Európa keleti felében, az orosz síkságon emelkedett történelmi jelentőségre s a cárizmus rendszere bizánci és tatár tradíciókból nőtt ki.

Amikor a föderalista irányzatú germán törzsek szaturálták Európa törzsét és tagjait, ismét érvényesült a földrész félsziget jellege. Sem a pápa, sem a császár nem tudott urává lenni. Az avarok és magyarok hatalmas területeit barangolták be kalandos hadjárataikon, Nagy Károly és Napoleon óriási terjedelmű területeket hozott össze jogara alatt, de amikor az európai világbirodalom konturjai kibontakoztak, a bomlás csirái már benne voltak s ez mind a félszigeti tagozódás következménye. A makedon birodalom óta minden egy-

ségesítő törekvés megbukott. Nagy Károly frank birodalma, Nagy Lajos és Mátyás Középeurópája alig egykét emberöltőt tudott kitartani, aztán szétomlott. V. Károly birodalma felett is bizony hamarosan leáldozott a nap. Senki sem jutott olyan közel a célhoz, mint Attila király, egyetlen állam sem tudott olyan szilárd szervezetet megteremteni, mint Róma s bármilyen nagy is volt a pápa világi hatalma, bármilyen okosan készítette elő Róma az egyházi hatalom mellett a világi hatalom megszerzését is, a kísérlet nem sikerült, minden világuralmi törekvés meghiusult Európa tagoltságán. Európa szabad maradt. Egyes tagjait legyőzhették, leigázhatták, ilyenkor azonban más tagokban gyúlt össze a szabadság eleven ereje, hogy annál hatalmasabb lendülettel törjön elő s végezze el a felszabadítás munkáját. A tegnap győzteséből mára legyőzött lett.

Ámde ugyanazok az okok, amelyek meghíúsították az egyetlen uralkodó hatalom kialakulását, idézték elő azt is, hogy az európai nemzetek és népek soha együttes cél érdekében össze nem működtek. Voltak nagy eszmék, amelyek közös cselekvéseket eredményeztek s amelyek főleg a vallás jegyében születtek meg, mint a keresztes hadjáratok eszméje, az izlám elleni küzdelem, de Európa egységes lelke nem alakult ki. Csak ebből magyarázhatjuk, hogy szemita törzsek hétszáz esztendőn át tartották uralmuk alatt a Pyreneus-félszigetet s a Balkán félsziget négyszáz évig egy turáni törzset uralt. Az erőből duzzadó Európa belsőleg mindig telítve volt visszavonással és ellenségeskedéssel. Hiúsági, büszkeségi, egoisztikus törekvések véres háborúkat idéztek fel s amint a félszigeti Európa nagy kontúrjaiban a görög félsziget mintája, úgy politikai története hasonló képet mutat: a tagok örökös elégedetlensége s az állandó veszedelem, hogy a részek irigysége, gyűlölete romlásba sodorja az egészet. Itt találtunk rá Európa sebezhető pontjára, amely most, a nagy világégés után leplezetlenül tárult fel az egész világ előtt. Soha nem volt jogosultabb a pesszimizmus földrészünk jelenét és jövőjét illetőleg, mint most, épen azért kell megkeresnünk a közeli jövő feladatait.

III.

Az előbbieken részletesen kifejtettük Európa félszigeti jellegét s levontuk ennek a geopolitikai ténynek történelem-bölcsészeti következményeit. Megállapítottuk, hogy az Atlanti Óceánnak földrészünkbe mélyen benyúló két karja, az északi és a déli mediterráneum, törzsre és tagokra bontja a kontinenst. Figyelmünket most Európa törzsére fordítjuk annál is inkább, mert Európa törzsének problémái a mi speciális problémáink.

Európa törzsének határvonalai nagy megközelítéssel derékszögű háromszöget alkotnak, amelynek csúcspontja a vizcayai öbölben van, egyik szára az, amelyet innen az Ural folyó torkolatáig húzhatunk, másik szára, tehát átfogója a vizcayai öböltől az Ural legészakibb csúcsáig szalad. A harmadik szarat az Ural hegylánca és az Ural déli végső pontja meg az Ural folyó torkolata között húzott vonal adhatja meg. A keleti oldal ilyen elhatárolása azonban önkényes, sem földrajzi, sem kultúrpolitikai alapja nincs meg, ha tehát Európa határát itt mégis lezárjuk, tesszük azért, mert Európa önálló kontinentális jellegét ezzel mégis csak ki kell domborítanunk. Olyan széles sávokon, amelyeken két külön világ szinte észrevétlenül megy át egymásba, mint épen Európának és Ázsiaának határpásztáján, a határvonal konkrét megvonása roppant nehéz és a tudományos eljárás azt kívánja meg, hogy geometriai vonal helyett inkább a határpászta kultúrális fogalmával dolgozzunk.

Európa keleti határának kérdése körül már az ókorban nagy volt a harc épen azért, mert igen nehéz megállapítani az átmenetet Európa és Ázsia között. Egyes ókori írók majd a Dont, majd meg a Volgát jelölték meg

Európa határául. Csak a mult században, tegyük hozzá, egészen önkényesen, állapították meg az ugynevezett Pallas-határt Európa és Ázsia között, amely az Ural gerincén szalad végig. Az Ural egészen jelentéktelen, szinte eltörpülő ráncvetés azon az óriási területen, amelyet szibériai és szarmata síkságnak nevezünk. Az Ural két oldalán teljesen egyező földrajzi és kulturális jellegű területek fekszenek, amelyek lényegükben összetartoznak. Azonkívül ezen a határon nagy rést is üt az a történelmileg annyira fontos süllyedés, mely a Kaspi-tó s az Ural déli láncai között terjeszkedik s amelyet népek kapujának nevez a történetírás. Ezen a kapun törtek be a turáni népek Európa belsejébe. Az a nép, amelyik valahonnan a mostani Orenburg tájékáról indult nomadizáló vándorutjára s egészen a Duna pesti könyökéig tört előre, megtehetette ezt anélkül, hogy lovat, ruhát kellett volna cserélnie, vagy életmódját bármiben változtatnia kellett volna.

Ázsia bizony átcsap az Uralon. Azért a sematizálók, akik úgy hiszik, hogy az Uralon innen és túl két más világ terjeszkedik, ugyancsak ráhibáznak az igazságra. Mintha bizony az Ural választófalat jelentene az ázsiai és európai természet és kultúra között. Épenséggel nem. Az Uralon innen és túl a természetnek és kultúrájának azonos vonásai vannak. Épenúgy, mint egészen a magas északon a tundrák, majd alattuk a hatalmas erdőségek öve az Uralon is átcsap Szibériába, a történelmi mozgalmak sem állottak meg soha az Ural előtt, hanem könnyűszerrel hatoltak az Uralon át Ázsiából Európába, mint a középkorban történt, vagy Európából Ázsiába, mint az az újkor óta történik, anélkül, hogy lényegükben a legcsekélyebb változáson mentek volna keresztül. Oroszország története s jellegének megállapítása szempontjából épen ez a közbeeső helyzete Nyugateurópa és Ázsia között a legfontosabb s a fél-Ázsia név, amelyet egy szellemes író adott Oroszországnak, a természet és kultúra keleteurópai alapvonásait a leghívebben fejezi ki.

Ha tisztán kultúrgeografiai szempontból vesszük vizsgálat alá Európa keleti határának kérdését, úgy az

ókori földrajzi írók álláspontja igazolódik, akik talán ösztönszerűleg s mert a keletebbre elfekvő területeket nem ismerték, a Donban vonták meg Európa fizikai határát. Az ő határvonaluk egybevág a kultúrgeográfia határvonalával, mely az európai és ázsiai kultúrák érintkezését a Don vonalánál állapítja meg. A Dontól nyugatra elterülő síksági területet sokszor érte nyugati kultúrhatás s ezek a részek hosszú ideig voltak középeurópai államalakulás szerves részei, míg a Dontól keletre elterülő óriási tábla évszázadokig a tatárság kulturális és politikai befolyása alatt állott s egész kultúrfejlődése ezt a bélyeget viseli magán.

Az európai kultúrának ezt a két részre válását a Don vonala mentén újból csak Európa félszigeti jellegének kell tulajdonítanunk. Európa nyugati felén a törzsnek és tagoknak körvonalait az Óceán s melléktengerei szabják meg, tehát népei szigeti és félszigeti népek, míg a Königsberg és Odessza között húzott vonaltól keletre a tagolatlan orosz tábla kezdődik, amely észrevétlenül megy át az ázsiai síkságba. A Dontól keletre tehát a félszigeti Európa kultúrközösségével szemben a földégi Keleteurópa kultúrközössége veszi kezdetét. A Dontól nyugatra a nyugati népeknek a világkultúra színvonalára jutott kultúrközössége, a Dontól keletre pedig a keleti népeknek a kialakuló kultúra jegyében álló kultúrközössége, új Európa terül el.

Kultúrgeográfiai megfontolások alapján több geográfus, mint például Erwin Hanslik is, nem áll meg Európának a fizikai földrajz megadta határainál. Az ő Európájuk mélyen átnyúlik Ázsiába és északi Afrikába is.

Mi határolja el az európai természetet és embervilágot a többi világtól? — veti fel a kérdést Hanslik. Nyugaton az Atlanti Óceán, északon a sarki öv a világos határa az európai földterületnek. Délfelé az európai föld nem úgy megy át a trópusokba, hogy mennél inkább haladunk délnek, a földet annál gazdagabb növényzet lepi el. A trópus s a mérsékelt öv közé egy borzalmas sivatagi vidék ékelődik, amely talán még nagyobb terjedelmű, mint az a terület, amelyet a zárt európai növényta-

karó lep el. Csak egész keskeny oázisokban, amelyek ugyan több száz kilométer hosszúságúak, folytatódik Európa organikus élete a sivatagban. A lényeg az, hogy fehér fajtájú emberek lakják ezeket a területeket, sőt Európának történelmileg megszervezett képessége épen az európai növénytakarónak déli és keleti oázisnyúlványai-ból ered. Így Hanslik szerint Európa déli határa nem is abban a vonalban keresendő, amelyben az összefüggő európai növénytakaró megszűnik, hanem ott, ahol az európai tenyészet zárt növény-szigetei érnek véget. Helyenként tehát Európa mélyen a trópusig nyúlik le mint természetes földrész s csak a zárt tropikus növénytakaróval kezdődik Afrika. Keleti irányban abban a hatalmas hegyfalban keresi Hanslik Európa s Ázsia határát, amelyet Tibet peremhegységei alkotnak s amely Európa népe és kultúrája elé világos határt emel. Ennek a hatalmas emelkedésnek közvetlenül a tövében Európa még egyszer feléled s a nyugati oázisok virágzó koszorúját találhatjuk meg, Beludzsisztán, Afganisztán és Turkesztán épenugy keleti határországai Európának, mint ahogy déli határországok Arábia, Abesszinia, Egyiptom és Marokko.

Európának ezt a kultúrgeográfiai alapon történt kibővítését Hanslik azon elv alapján teszi, hogy Európa önmagának való életterület, vagy más szavakkal önmagát tápláló terület, amelyet összefüggő növényzet tölt meg. Ahol tehát ez az összefüggő növénytakaró megszűnik, ott kell keresnünk Európa határát.

Hansliknak ez a Nagy-Európája a másik véglet azaz a felfogással szemben, amely viszont kultúrgeográfiai megfontolások alapján a Donig szűkíti Európa határait. Ebben a fontos módszertani kérdésben is láthatjuk tehát, hogy a fizikai földrajzi határok nem esnek egybe a kultúrhatárokkal s ezért tulajdonképpen minden határmegvonás sematizálást jelent.

A mi Európánk, amelyről beszélünk, legyen a politikai és közhasználatú értelemben vett Európa és erre fordítsuk figyelmünket.

IV.

Amint a szarmata síkság morfológiai és kultúrgeográfiai életformái átmenet nélkül csapnak át Ázsiába, úgy nyugati irányban is követhetők ezek a morfológiai formák a kontinens egész törzsén keresztül egész az Atlanti Óceánig. A germán alföld s a francia síkság morfológiai tekintetben nem egyéb, mint a szarmata síkság északi részének folytatása. Ez az összefüggés a kelet-európai, kontinentális és nyugateurópai félszigeti törzs felületi formái között az ókorban, amikor még az ember kultúrgeográfiai tevékenysége nem hozott létre jelentékeny változásokat a földrajzi képen, a növényföldrajzi viszonyokban is megnyilatkozott, mert a germán síkság épen olyan összefüggő erdőségektől borított, mocsarakban gazdag terület volt, mint az orosz összefüggő erdők öve. A germán alföldnek más növényföldrajzi felszereltsége a klimatikus viszonyokban is természetszerűleg megnyilatkozott, az akkori Germania klímája sokkal nedvesebb volt, mint a mostanié s az évi hőmérséklet átlaga is legalább két fok különbséget mutatott a jelenlegi hőmérsékleti átlaggal szemben.

A szarmata síkságnak északi, erdős fele tehát a germán, majd a francia alföldön folytatódik. A déli, pusztás felének is megvan a folytatása Európa félszigeti törzsén, mert a Kárpátok s a Balkán ívében fekvő Havasalföld s a nagy magyar dunai alföld is — a Kárpátok választóvonalának ellenére — morfológiai és talajföldrajzi tekintetben a szarmata síkság steppe-vidékének folytatása. Természetes, hogy a különböző kultúrális fejlődés az egykori tökéletes növényföldrajzi összefüggést megza-

varta. A X—XII. században azonban a nagy magyar alföld növényföldrajzi képe olyan lehetett, mint aminő most a Kaspi-tó felett terjengő szikes, mocsaras pusztaságé.

A szarmata-síkságnak ez a két részre különülése: egy északi, erdős s egy déli, pusztás övre valószínűleg nem az emberi beavatkozásnak, hanem természeti körülményeknek, az éghajlati viszonyok különbségének a következménye. Krim félsziget erdőségeiben nem honosak mindazok az állatok, amelyek északi Oroszország erdőségeiben élnek, amiből egyes kutatók jogosan következtetnek arra, hogy az északi és déli erdőöv közé kezdettől beékelődött a puszták öve. Természetesen más volt az erdők övében élő népeknek s a puszták lakosságának életmódja is. A puszták öve ékként furódott az erdőkkel borított Európa törzsébe, ezen az éken évszázadokon át a turanizmus szellője lengett. A puszták egyforma életmódra szoktatta fiait, nincs különbség Attila hunjainak és Dzsingisz-kán tatárjainak életmódja között. Nomadizáló törzsek voltak ezek s a nomád élet kifejlesztette bennük a széles geográfiai horizontot. Ebből származott az a képességük, hogy nagy területeket tudtak leigázni s hatalmuk alatt összetartani. Állattenyésztők voltak s bár a földművelő kultúra az északi erdőövből gyakran előrenyomult a puszták felé, a steppe kultúrája: az állattenyésztési forma mindig visszaszorította, vagy pedig a nomád és hódító szerveztű turáni törzs a beszivárgó szláv földműves elemet pásztorkodó rabszolgává, határkulivá sülyesztette. Már Herodotos megemlíti az osztálykülönbséget a nomád s a földművelő skythák között. A nomád skytha volt a katona, a hódító, az úr, az agrárius foglalkozású réteg rabszolgasorban élt. Bár az egyes nomadizáló népeknek törzsi területe széles pusztákkal volt elhatárolva egymástól s ezeken a határpusztákon belül valami kezdetleges és laza állami és társadalmi szervezet ki is fejlődött, a legelőterületnek teljes kihasználása s a törzs túlszaporodása, tehát a gyakran jelentkező éhínség továbbvándorlásra bírta a nomád törzset, amely ilyenkor felkerekedett s új hazát

indúlt keresni. Természetesen mindig olyan területen állapodott meg, amelyen régi hazájához hasonló életformát talált. Vándorlásainak mindig az erdőöv vetett határt. Kincseket és rabszolgákat gyűjtő rablókalandozásain gyakran betört az erdők övébe is, de erdős területen soha állandóan meg nem vetette a lábát. A steppén élő földművelő szláv törzseket vagy rabszolgává tette, vagy beszorította a hegységek közé, maga pedig csupán azokat a széles völgykapukat szállotta meg, amelyek a hegyvidéket egybeforrasztották a steppével.

A turáni törzseknek ez a vándorlása mindig keletről nyugat felé történt, mert az óriási ázsiai belső pusztaságok voltak a turáni népek gyűjtőmendencéi, óriási ember rezervoárjai. Mikor így túlnépesedés következett be, a gyűjtőmedence túltelített feszültsége lökést adott a steppék egész övének s ez a lökés végighullámozott egészen a Duna könyökéig s csupán a balkáni meg nyugateurópai erdőségek állandó telepeseinek ellenállásán tört meg. Így hömpölyögtek be a népek kapuján, az Ural hegység s a Kaspi-tó közötti sülyedésen, folyton újabb és újabb ázsiai népek, de antropológiai jellegük és kultúrájuk mindig ugyanaz, csupán lényegtelen dolgokban mutatkozik egy-két eltérés. Ezeknek az úgynevezett népvándorlásoknak nincs is egységes népi jellegük. A nagy dinamikai feszítő erővel nyugatra előretörő törzsi szövetség magával sodorja, a törzsi szervezet béklyóival magához kapcsolja az útjába került pusztai törzseket, az egész vándorló gombolyag különböző fajoknak és népi törzseknek csodálatos keveréke, amelyben osztályhelyzeténél fogva uralkodó elemként az a törzs emelkedik ki, amely a vándorlást megindította s katonai erejével meg szervezetével a különböző törzseket összefogja. Kultúrnépek töredékei is vannak köztük, így magukkal sodorják mindig a középázsiai oázisok már megállapodott s földművelő törzseit. Épen azért rendkívül nehéz a pusztai népeinek határozott népi jellegét megállapítani. Herodotos és Hippokrates korában a puszták övének nyugati felében egészen a Donig (kultúrhatár) skythák, a Dontól keletre a szarmaták laktak. A szarmaták

nem voltak turániak, hanem indogermánok, még pedig valószínűleg irániak, de semmiképpen sem tekinthetők a mai oroszok őseinek. A skythákra vonatkozólag a tudományos kutatók nézetei eltérnek. Azok az antropológiai tulajdonságok, amelyeket Hippokrates sorol fel náluk, K. Neumann szerint a mongol fajta antropológiai jegyei, ámde azokon a görög ezüstedényeken kiképzett alakok, amelyek a pétervári muzeumban vannak, s amelyek állítólag skytha férfiakat ábrázolnak, fehér fajtájú törzsek antropológiai jegyeit mutatják s a skytha nyelv töredékei is indogermán eredetre vallanak. Már a hunok, akik valószínűleg azonosak a belsőázsiai hiungnu törzsszel, az avarok, a bolgárok, a magyarok, kazárok, pecsenégek, polovzok valamennyien török vagy mongol eredetű törzsek, de erősen keverték s részben finn nyelven beszélnek. A mongoloknak vagy tatároknak nagy hulláma már a történelmi időkben önti el keleti és középső Európát.

Azokon a pontokon, amelyeken a pusztá közvetlenül lenyúlik a Fekete tengerig, a tengerrel való kapcsolat egyszerű ténye nagy kultúrgeográfiai hatást jelent s ezekben a kultúrkapukban a görög kultúra veti meg a lábát, de a pusztá ezt a kultúrát a parti területhez szorítja s csak a pusztai népekkel üzött cserekereskedés révén szivárog be némi csekély kultúrhatás a tenger természetes hátvidékébe.

A keleteurópai síkságnak ebben a kezdeti etnológiai és kultúrgeográfiai képében ősi és idegen vonások mutatkoznak. Az északi erdőségi öv lakói, a szláv, litván és finn törzsek, a tudomány mai felfogása szerint nem Ázsia belsejéből vándoroltak be, hanem itt a keleteurópai erdőövből kell őshazájukat keresnünk. A pusztai területek lakóssága jó részben központi Ázsiából, az óvilág döntő stratégiai pontjából vándorolt be. Ezért kétféle kultúrhatás érte Keleteurópát: az előázsiai-mediterraneus kultúra és a központi ázsiai nomadizmus hatása. Az előbbi közvetlenül, a gyarmatosítás útján csupán a Fekete tenger partján terjed szét, amikor a pusztát el is éri, ott nem tud gyökeret verni, mert újabb és újabb népek

átvonulása szakítja meg állandóan kultúrfejlődési folyamatát. A mediterráneos kultúra az erdők övét nagyon legyöngített alakban éri el, mert nagy kerülőt kell megtennie, Középeurópán keresztül érkezik, de a pusztával szemben az erdőség telepes népeinél gyökeret ver s tovább fejlődik. A középpázsiai nomadizmus közvetlen hatása csupán a pusztát éri, amelyen a középpázsiai természet is közvetlenül folytatódik, az erdőségek övére való hatása indirekt és negatív értelmű, amennyiben az erdők övét elszigeteli a mediterráneos kultúrától.

A keleteurópai tábla további kultúrfejlődésében négy újabb hatás nyilvánul meg.

Legelsőnek északi Európa kultúrhatása jelentkezik. Európát három kultúrhatás öntötte el: az indogermán, a szemita és a turáni. Mind a háromnak megvolt az ősfészke, a fellelővára. A szemiták fellelővára a Tigris és Euphrates köze, Szíria, Kisázsia déli része és Arábia. A turáni népeké a középpázsiai nagy gyűjtőmedence, míg a germánoké a skandináv félsziget, amely Európa északi felében ugyanazt a szerepet tölti be, mint délkeleti oldalának közelében az arab tábla. A középkor elejétől a skandináv pajzs önti a germán rajokat egész Európa területére s ezek a kalózkodó hódító törzsek germán kultúrával penetrálják Európa egész partvidékét Anglián, Bretagneon, Szicílián át Bizáncig. Amíg a turáni népek a kontinens, addig a normannok a tenger nomádjai. Aktivitásuk a 8—11. század között tölti ki. Míg a norvég partok normanjai, a vikingek hajóikkal az északi tengert s az Atlanti Óceánt kóborolják be — még Északamerikába is eljutnak, — addig a svéd part törzseinek, a varégoknak, földrajzi horizontja keletre terül el és Nestoriánus krónikájának elbeszélése szerint a Keleti-tengeren hajóznak át az ellenpartra, a beléje torkoló folyókon felfelé haladva elérik az európai vízválasztót, vállukra kapják csónakjaikat s a déli irányú folyókon lejutnak a Fekete-tenger partjáig, Bizáncig, ahol a keleti császár zsoldjába szegődnek.

Az orosz államalakulás kezdete erre a varég-hatásra vezethető vissza. Az államalapító neve, Rurik, skandi-

náv eredetű s a „rusz” törzsnév is skandináv hódítókra vall. Hogy a nagy kiterjedésű szarmata-síkság gyéren lakó és szétszórt szláv törzseit penetrálhassák, ahhoz elenyésző kisebbségben vannak s kulturális fejlettségük sem olyan magas fokú, hogy abból valamit kiáraszt hassanak. De az orosz kultúra fejlődését azzal segítik előre, hogy megmutatják nekik a Bizánc felé vezető utat, lehetővé teszik számukra a Bizánccal való közvetlen kapcsolatukat, amelyik olyan elhatározó jelentőségű az orosz kultúra fejlődésében. Észak népe nyitotta meg Keletnek a Dél kultúrája előtt az utat.

Ezzel azután Keleteurópa testén épen olyan kulturális fejlődés indult meg, mint aminő Nyugateurópában néhány évszázaddal azelőtt megkezdődött. Itt is, mint ott erőshitű térítő hozták el Krisztus ígét a pogány törzsek közé, a világi kultúra pedig a kereszténység nyomában költözött be. A két keresztény kultúra között azonban nagy a különbség, ami főleg a félszigeti s a kontinentális Európa földrajzi helyzetének különbözőségére vezethető vissza. A nyugateurópai országok: Gallia, a brit szigetek, Germánia, a nyugati szláv országok s a Visztula melletti Lengyelország is a kereszténységet Rómától kapják s a magasabb fokú római világi kultúra nyomul be a kereszténység után. Oroszország épenúgy, mint a Balkán félsziget, Bizánc befolyása alá kerül. Róma és Bizánc pedig a Jánus-arcú európai kultúrának két arcát jelenti. Róma a nyugat, amelyet nem ér az ázsiatizmus hatása, amelyet ugyan előnt, de friss életnedvekkkel is tölt meg a germán áradat, ezzel szemben Bizánc egyházi és világi kultúrája tele van ázsiai elemmel, Nagy Sándornak s a Diodochusoknak kora óta megmerevedett, előregedett, a germán vér frissítő erejével nem táplálkozott. Gazdagabb kultúráörökségben, de szegényebb belső erőben és életben. Ez a belső különbség nyilvánul meg a két egyházban is, s túl dogmatikus ellentéteken ez a lényegbeli különbség választja el talán örökre Rómát s Bizáncot.

Már az az egyszerű tény, hogy az oroszok más kereszténységet és más kultúrát vettek föl, mint nyugati

szomszédai, a legnagyobb kultúrtörténelmi jelentőségű. Ez az ellentét azóta is éles szakadékot von közéjük, azt a szakadékot, amelyet legalább is alacsony kultúrfokon, a hitbeli különbség mindig létrehoz. Míg azelőtt megvolt a lehetősége, hogy a földrajzi fekvés és az orosz tábla távolságainak ellenére Oroszországba a nyugati kultúra lassankint mégis benyomul s azt átítatja, a szellemi és lelki kultúra mélyreható ellentéte fejlődött ki, ami természetesen döntő hatással volt a politikai és gazdasági élet fejlődésére is. A bizánci egyház és kultúra csekélyebb szellemi tartalma emelte meg a válaszfalat a keleti és nyugati Európa között. Egyideig talán a görög műveltségnek és filozófiának tökéletesebb megőrzése s a magasabb életforma ezt az ellentétet nem tette annyira szembevetővé, a megcsontosulás és megmerevülés azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált, amit épen a tudományos gondolkodás külső formáinak a belső életben való szegénység melletti fentartása idézett elő. A kereszténység a görög egyházban az antik világ hagyományait soha sem tudta leküzdeni, a bizánci államforma pedig telve volt keleti hagyományokkal, a despotizmus elemeivel. A nyers orosz nép egy külsőségekben ragyogó, de belsőleg kihűlt, kiélt civilizációt vett fel, amely valódi szükségleteit csak hiányosan elégíthette ki és több vonatkozásban károkat kellett okoznia.

Az ázsiatizmussal szemben a bizánci kultúrhatás természetesen szintén nagy előhaladást jelentett. Bár az oroszok nyugati szomszédjaiknak messze mögöttük maradtak, azonban a finn népekhez viszonyítva, — a tulajdonképeni finnek, vagy suomik kivételével, — olyan előnyt szereztek, hogy a nagyobb kultúra erejével győzelmesen nyomulhattak ellenük előre. A varégok adták meg állami létük alapját, Bizánctól kapták kultúrájukat, ez a két történelmi elem indította meg az orosz kiterjedés első periódusát.

Később megszakad kapcsolatuk a mediterráneos kultúrával. A késő középkor olasz gyarmatai épenúgy, mint az ókor görög kolóniái, csak közvetlenül a Fekete-tenger partszalagjára hatnak ki, míg a steppét a mongolok vagy

tatárok öntik el s a Dnjepr vízi útját is elzárják előlük, a steppe újból kultúrpusztá lesz s mire az orosz nép a tatár jármot lerázza és újból eléri a tengert, Bizánc hatalmát már megdöntötte az izlám, amely az antik kultúrát is sírba temette.

Élénkebb nyugateurópai, még pedig német kultúrhatás csupán a Baltikum parti országaiban érvényesült, tehát a litván-lett és eszt-liviai népterületen, amelyet a német gyarmatosítás áthatott s Novgorod meg Pskov táján elérte az orosz nyelvterület északnyugati csücskét is. Ezt a kultúrát részben a német lovagrendek, amelyek mint hódítók és urak telepedtek itt meg, részben a német kereskedők hozták, akik telepeket alapítottak s német polgári osztályt teremtettek meg. Az összefüggő német teleptől a keletre húzódó kolóniák Európa messze keletére is behatoltak és így izolált német diaszpórák is kialakultak, mint a Volga melletti Saratov környékén. A balti országokba behúzódó német kultúra azonban csak az uralkodó osztály privilégiuma maradt, nem hatott mélyre, az őslakosság megőrizte népjellemének alapvonásait s az új kultúrában semmi részt nem vett. Novgorod és Pskov hatalmas kereskedő köztársaságokká fejlődtek, azonban az orosz hercegek legyűrték őket s kultúrájuk veszendőbe ment.

A szarmata-síkság belseje az európai kultúrától szűz terület maradt. Nemcsak a vallási és kulturális ellentét idézte ezt elő, hanem a balti német lovagrend s a lengyel-litván birodalom is féltékenyen elzárta az orosz síkság nyugatra vezető útjait, hogy az orosz síkság népei a kultúra javainak felszívásával meg ne erősödhessenek. Épen ezért a késői középkorban is a keleti, ázsiai kultúrhatás érvényesült. Ezt a tatárok közvetítették, akik a XIII. század derekán a délorosz steppéken századokra megvetették lábukat. Középázsia keleti részéből kiindulva, útjukban annyi török törzset szívtak magukba, hogy később valósággal török nép számba mentek s ezért helyesebb, ha a mongol elnevezés helyett a tatár nevet adjuk nekik. Ők voltak az utolsó nép, amely Turánnak Eu-

rópába való özönlését bezárta. Végigsöpörték Előázsia-t és igájuk alá vetették az ottani kultúrföldeket, tehát középázsiai és előázsiai kultúrelemeket hoztak magukkal a szarmata síkságra, amely az ő közvetítésükkel élénk kereskedelmi kapcsolatba lép a kelettel. A tatárok nomádok, tehát csak a steppét szállják meg, amelyen az arany horda országát alapítják meg a Volga melletti Sarai székhellyel. Az erdőövbbe nem tudtak előnyomulni, de a szarmata síkság népeinek politikai szétforgácsolódása következtében az erdővidék nagy részét is a távol fekvő Novgorod és Pskov kivételével adófizetőjükké tesszik. Az oroszokkal nem vegyülnek össze, a kereszténységet sem veszik fel, az izlám hívei. Az orosz nép lelki világában most ugyanaz a folyamat megy végbe, ami a spanyol félszigeten, amely szintén századokig nyögte a mohamedán arabok igáját. Az idegen fajú és idegen hitű elnyomás még jobban összekovácsolta az orosz lelket vallásával. A despotizmust, amelyet már a bizánci kultúrhatás előkészített, a tatár uralom teljes kifejlődésre juttatta, a hosszú ideig tartó szolgaság morális depressziója az alárendeltséget s a ravaszságot fejlesztette az orosz néplelek uralkodó karakterisztikumává. A Nyugateurópától elválasztó szakadékot a tatár uralom s a vallási partikularizmus fejlődése még jobban kimélyítette s Oroszország az elzártság meg a megmerevedés olyan állapotába került, amelyet az orosz írók találóan neveznek kitaizmusnak, kinaiasságnak.

Igy az oroszok, Amerika felfedezésekor s a reformáció idején Európa népeitől lelkileg, szellemileg teljesen el voltak különítve, kulturális tekintetben inkább Ázsiához, mint Európához tartoztak. A keresztes háborúk mozgalma, amely Nyugateurópára olyan termékenyítőleg hatott, ide nem csapott át. A nyugateurópai középkornak fejlődésében nem vesznek részt, a lovagság, a városi élet kifejlődése, az európai értelmű kereskedelem és ipar kialakulása, a keresztény skolaszticizmus és miszticizmus, a költészet s a képzőművészetek, meg a tudományok kezdetei, a renaissance és reformáció, a nagy földrajzi felfedezések s a könyvnyomtatás feltalálásának

hullámai ide már nem érnek el. Ami, újat szereznek, az mind a megmerevedett bizantinizmusból s a középpázsiai keleti kultúrából származik. Mezőgazdaságuk primitív fokú, az ipart, kereskedelmet, városi életet nem ismerik, alkotmányuk a leggonoszabb despótizmus, vallásuk a pogány és keresztény elemek keveréke, viseletük is keleti. Félázsia, az európai utazók, akik nagy ritkán eljutnak körükbe, így írják le őket. Ők is érzik az ellentétet, de mint a kínaiak, ázsiai göggel nézik le Európát s ha meg is akarják szerezni az európai technikai kultúra egyes vívmányait, az európai kultúrával való fertőző érintkezéstől gondosan őrizkednek.

Csak jóval később, már az újkorban, kezdődik meg az a folyamat, amelyet Oroszország európaiasulásának nevezhetünk. Helytelen az a történelmi felfogás, amely egy hatalmas folyamatot egyetlen történelmi egyéniség érdemének tud be. Így gyakran olvassuk, hogy Oroszország európaiasulását Nagy Péter hajtotta végre. A folyamat már a XV. század második felében, III. Iván alatt megkezdődött, IV. Iván és Godunov Boris is élénk kapcsolatokat tartott fenn nyugattal s német orvosokat, tanítókat, kézműveseket hívott országába. Nagy Péter és II. Katalin csupán a legerősebb vezetője ennek a történeti folyamatnak.

Nagy-Oroszországnak a nyugattal való érintkezése különböző pontokon kezdődött meg. A cári birodalom a nyugateurópai kultúrával először Novgorod meghódítása után jutott érintkezésbe, amely évszázadokon át élénk forgalomban állott a Hansa városokkal. Lengyelországból az európai hatás Kis-Oroszországot érte. Ezután a végtelen orosz földet az európaiak éppen úgy felfedezték, mint Amerikát, Indiát és Keletáziát. 1553-ban az angolok az északi fokot megkerülve a Fehér-tengerbe jutottak s a Dvina torkolatában kereskedelmi kapcsolatba léptek az oroszokkal, akik akkor már elérték a Jeges-tenger tundrás partvidékét. A régi Oroszország elzárt benső földrajzi helyzetének minden hátránya kifejeződik abban a tényben, hogy csak a tengerrel való első

érintkezés nyit utat először az európai kultúrának s még a forgalmi tekintetben annyira értéktelen Jeges-tengerrel való érintkezés is mérhetetlen előnyöket jelent a számára. Kis-Oroszország megszerzésével azután, amely a Lengyelországgal való államjogi kapcsolata révén már európai kultúrát szívott fel s a Keleti tenger partvidékének megszerzésével az európaiasulás folyamata meggyorsul. Annak a korlátnak áttörése, amelyet Lengyelország állított Oroszország s a nyugat közé, s a Fekete-tenger északi partvidékének meghódítása után az Európához való földrajzi kapcsolódás létrejött.

Az európai kultúrának befogadása, mint az egy idegen kultúrának felvétele alkalmával csaknem szabályszerű jelenség, a katonai és politikai erősödés céljából történt, ezért érthető, ha a szomszédos államok mindenképen meg akarták akadályozni az európaiasulásnak ezt a módját s Oroszországnak fegyveres erővel kellett megtörni ellenállásukat. Némcsak III. Iván, Nagy Péter és II. Katalin politikájában ismerhető fel ez a politikai-katonai motívum, hanem későbbi időben is, a 19. század derekán, az európaiasulás legnagyobb rendszabályait mindig veszített háborúk után vezetik be a szerzett tapasztalatok alapján: így a vasuti hálózat kiépítését a krimi háború után kezdik meg s ugyanakkor szüntetik meg a személyrabság intézményét, míg az alkotmányos életet és a földreformot a japán háború után vezetik be. A lényeg mindig a nyugat fensőbbeséges fegyvertechnikájának és katonai intézményeinek utánzása volt, a nép jólétének és az állam pénzügyi erejének megerősítésére a nyugat polgári technikájának és gazdasági szervezétének vívmányait is bevezették, de csak úgy mellékesen. Nem akarták azonban bevezetni, de mégis beszívárogtak a nyugateurópai életszokások, erkölcsök, tudomány és világnézet s legalább is a magasabb társadalmi rétegeket átittatták.

Így érték különböző hatások egymásután az oroszokat s az orosz kultúrát s minden hatás különbözőképpen alakította az orosz arcot, amelyen ezek a különböző

hatások mind éles vonalakkal válnak ki. Oroszországnak úgy külső fejlődését: szétterjedését, mint belső fejlődését: az orosz lényeg kialakulását ezek a tényezők befolyásolták. A következőkben tehát a külső és belső fejlődést vesszük genetikai vizsgálat alá!

V.

Oroszország külső fejlődésének nagy ténye az orosz népelem elterjedése az egész keleteurópai síkságon s a vele határos ázsiai és európai területeken is. Ebben a tényben újból megnyilvánul a kontinentális és a félszigeti Európa lényegbeli különbsége. Míg Nyugat-európa népeinek terjedése elé a geográfiai tér korláta határt szabtak, addig Keleteurópában az orosz népnek olyan nagyarányú kontinentális fejlődése, szétterülése ment végbe, aminek csak az Egyesült Államok területén találunk példát. Míg az Egyesült Államokban az amerikai nemzet a 19. század elejétől az Atlanti Óceán partjaitól befelé haladva, lassanként kitöltötte az egész kontinenst a Csendes Óceán partvonaláig, úgy töltötte meg az orosz népelem központi helyzetéből kiindulva a keleteurópai táblát a Fekete-tenger és Kaukázus meg a Jeges-tenger, a Kárpátok külső öve és az Ural között, azután az Uralon áthatolva gyarmatosította az ázsiai nagy síkságot is, amelyen a szarmata síksághoz hasonló életviszonyokat talált.

Az orosz népelem szétterjedésében három fázist állapíthatunk meg, amelyek azonban időben nem esnek nagyon távol egymástól.

Az első aktus az oroszoknak s bizonyos mértékben a litvánoknak is inkább békés gyarmatosító, mint háborus előnyomulása a finn néptörzsek ellen, amelyek az erdőövnök északi és keleti részét tartották megszállva s még inkább távoleső helyzetük, meg lakóhelyük zord természete miatt a kultúrában hátramaradottabbak voltak az oroszoknál. Nagy-Oroszország volt a kolonizá-

ció magva s a nagyorosz nép gyarmatosító nép, amelybe valószínűleg sok finn vér is ment át. Az orosz előnyomulás a finn-ugor néptörzsek telepterületén még ma is folyamatban van és Szibéria lassankinti betelepítését is eme folyamat egyszerű folytatásának tekintetjük.

Más természetű a második fázis: az orosz síkság előnyomulása a puszták övében. Ez már a 16. század második felében, tehát a nyugati hódításoknál korábban kezdődött meg, bár csak a 19. század folyamán fejeződött be. A pusztai népek egészen más ellenálló erőt jelentettek, mint az erdőségek szegény finn-ugor törzsei. Sokáig úgy látszott, hogy a győzelem a pusztai népeké lesz, amelyek folyton új erősítéseket kaptak központi Ázsiából, évszázadokig nyögte az orosz nép igájukat. De a pusztának s a pusztai népnek lényegében benne van a mulandóság, ha telepednek, elvesztik a fejlődőképességet, amely egyedül biztosítja a tartós hatalmat. Ezért az erdők lakói kultúrában és hatalomban hamarosan túlszárnyalták a pusztai törzseket, tehát győzedelmeskedniök kellett. A finn-ugor törzsek telepterületének gyarmatosításával szemben a puszták övében az orosz elem előnyomulása elsőben politikai természetű volt s ezt követte a népi és kulturális gyarmatosítás. A tatár népeket, majd a török hatalmat, amely uralmát ide is kiterjesztette, le kellett győzni, ki kellett szorítani, míg az orosz paraszt a tatár nomadizáló pásztornak helyébe nyomulhatott. Az eredmény végül is ugyanaz volt, mint az északi finn törzseknél: az orosz birodalomhoz való csatolás, a népi és kulturális oroszosítás. Ez a folyamat is átcsapott Ázsiába, a puszták övébe. Így gyarmatosították a kirgizpusztát s bizonyos tekintetben más értelemben a turkómánpusztát.

A harmadik fázis ismét más természetű: a Baltikum parti országainak s a lengyel-litván birodalomnak meghódítása. Ez a folyamat már a 16. században megkezdődött, de a 18. században érte el a kívánt eredményt. Az oroszok itt hasonló vagy magasabb kultúrerejű né-

pekkel állottak szemben, ezért politikailag ugyan meghódíthatták őket, de a népi és kulturális eloroszosítás kísérlete kudarcot vallott, ezért ezeken a területeken az orosz gyarmatosítás inkább kultúrát bénító, mint fejlesztő hatású volt.

Oroszországnak s az orosz népelemnek szétterülése a keleteurópai síkfeldön s azon túl a messze Ázsiában a világtörténelem egyik legnagyobb fontosságú ténye. Földrajzilag csupán a terület geográfiai felszerelése: az egyformaság s a nagy természeti akadályok hiánya, kulturális tekintetben pedig a finn-ugor s a pusztai törzsek alacsonyabb kulturális foka, kisebb ellenálló ereje tette lehetővé. Az oroszosítás folyamata most sem szünetel és annál nagyobb hatóerejű, minél több vasútvonal győzi le a távolságokat. Ma még az orosz és az ázsiai síkságnak népsűrűsége jelentéktelen, ezeket a területeket egyelőre vákuumoknak kell tekintenünk, azonban bizonyos, hogy századunkban ennek a területnek népessége eléri a jelenlegi népállománynak kétszeresét. Akkor pedig a világpolitikának új tényezővel kell számolnia, a közlekedéssel megszervezett keleteurópai síkság óriási embertömegével.

Görögország sorsát is abban a pillanatban döntötte el Makedónia, amikor Fülöp kormányzásának idején politikailag, közigazgatási és közlekedési tekintetben határozott szervezetet nyert. A félszigeti Európának Makedóniája ugyanerre a jelentőségre jut az elkövetkező évtizedekben s jaj Európának, ha nem érti meg az idők szavát, ha a jelenlegi idők szétzilált állapotait konzerálni törekszik ahelyett, hogy új Európa megszületését igyekeznék elősegíteni. Napoleon pesszimiztikus jóslata akkor végzetes valósággá válik!

Az orosz népelemnek a szarmata síkságon való szétterülése természetesen döntő befolyással volt Keleteurópa etnográfiai képének kialakulására. Azt hihetnők, hogy egy népfajtának ilyen hatalmas területen való elterjedése s az idegen népelemekkel való keveredés nagy mértékű etnológiai differenciálódást hoz létre. Az orosz táblán azonban ez

nem következett be, ehhez az idegen vér nem volt elég átütő erejű, azután meg a terület földrajzi jellege is egyhangú, nincsenek olyan földrajzi elemek, különösen választó hegységek, amelyek az elkülönítést létre hozták volna. A nagyoroszok tehát mint hatalmas nagy tömegek terültek szét, minden különösebb dialektikus eltérés nélkül, a szarmata síkság északi és keleti részein, míg a kisoroszok, akiket általában ukránoknak neveznek, mi pedig ruszinoknak, vagy ruthéneknek hívunk, az orosz tábla nyugati felét töltötték meg a Kárpátok lejtőig, sőt az északkeleti Kárpátok flysch-zónáján is átszivároghatva, megszállották a Felső-Tisza vízgyűjtő területét is s így az orosz kérdést közelhozták Európa szívéhez.

A Kárpátokon túl került kisoroszok, a ruthének, akik már Nagy Lajos korában sűrűn élnek az óriási erdőségekben, külön államiságnak, az ezeréves magyar államnak történeti keretébe kerültek s úgy politikai, mint gazdasági és kulturális tekintetben elkülönültek az orosz nép hatalmas törzsétől. A magyar uralkodók politikai éleslátására vall, hogy ezt az elkülönülési folyamatot hathatós intézkedésekkel mozdították elő. Különösen sokat tett ebben az irányban Mária Thérézia, aki a jezsuitákkal a ruthéneket az orthodox hitről a görög katolikus egyházba téríttette s így végleg kivonta őket a cárizmus politikai és egyházi befolyása alól. Az a politika, amely a csehszlovák államhoz került ruszin földön a pravoszláviát támogatja, merőben ellentétes ezzel a fejlődéssel s keserű gyümölcsseit a késő jövőben a nagyorosz népnek megerősödése után fogja meghozni.

Bár az orosz néptömegben sem antropológiai, sem kulturális és dialektikai tekintetben nincsenek éles elválasztó vonalak, mégis vannak olyan jegyek, amelyek alapján három csoportba oszthatjuk őket. Egyik csoportjuk a fehér-orosz, amely még ma is ősi földjén, a Njemen, Dűna és Dnjepr felső vízvidékén él a lengyelek, litvánok, más oldalon a nagyoroszok és kisoroszok közé beékelten. Többnyire szőke, széles koponyájú típus ez, amely a finn

és bizonyos mértékben tatár vérrel keveredett nagyoroszokkal szemben a tiszta orosz-tipust jelenti. Életszínvonaluk alacsony, mert telepterületük elég kedvezőtlen s ez antropológiai jellegükre is kihatott, többnyire gyöngye természetűek, alacsony növésűek s számuk is törpe a nagy orosz tengerben, az újabb becslések szerint tíz milliónyian vannak.

Az orosz etnikum magva a nagy-oroszság. A nagy-oroszok vagy moszkoviták voltak a szarmata síkságnak s Szibéria nyugati felének gyarmatosítói s ma már teljesen bevonultak a finn erdővidékbe s az egykor tatár népességű pusztákba. Ez a gyarmatosítás most sem szűnt meg, a még meglevő kevés finn törzs is teljesen ki van szolgáltatva az eloroszosításnak. Antropológiai jellegükben a keveredés kiütözik, széles, lapos arcuk s kiugró pofacsontiuk mutatja, hogy a finnekkel való elegyedésük jelentékeny volt. Ma már mintegy hatvan milliónyian vannak s az egész Oroszországnak kétharmadát teszik.

A kisoroszoknak, vagy ukránoknak, ruthéneknek telepterülete a fehéroroszoktól délre elterülő vidék, átmeneti terület az erdőség s pusztá felé, határörvidék — Krajna — a mongol pusztával szemben. Innen nyomultak előre, gyarmatosítva keletre és délkeletre, de nyugati irányban is, úgyhogy ma már a Don s a Kárpátok egész közét kitöltik. Számukat bátran becsülhetjük negyven millióra. Mint Európa déli felének legtöbb népe, az indogermánoknak a sötétebb őslakossággal való keveredéséből származhatnak. A szőke, kékszemű fajoroszokkal szemben barnás típus, szélesebb koponyával s durvább csontozattal. Még ma is elkeseredetten vitatott tudományos probléma, hogy önálló népnek kell-e őket tartani, vagy az orosz nép egyik törzsének. Nyelvük annyiban különbözik a moszkovitától, mint a felnémet az alnémettől, de a nyelvkülönbség ebben a kérdésben kisebb szerepet játszik, mint a kulturális elkülönülés, amely külön irodalmukban s történelmileg fejlődött közösségi érzésükben nyilatkozik meg. Politikai és kulturális fejlődésük gyakran elválasztotta az orosz nép

nagytörzséről őket, hosszabb ideig volt Ukrania a lengyel birodalom alkotórésze s így a középeurópai kultúrkörhöz csatlakozott. Később újból a nagyoroszokkal egyesültek egy államtestben s egy kultúrkörben, nemzeti öntudatuk is csaknem kialudt. Az 1905. évi forradalom után azonban újból feltámadt az ukrán probléma, amely Keleteurópának egyik legfontosabb kérdése lesz a közel jövőben is s így beható tárgyalására később feltétlenül szükségünk lesz.

Nagy körvonalakban rajzoltuk meg a keleteurópai tábla etnographiai képét, amely azonban hiányos lenne, ha egy a középeurópai szempontból is rendkívül jelentős néprajzi pásztára nem hívnók fel a figyelmet, amely a Balti tenger partja s az odesszai öböl között húzódik, vagyis azon a vonalon, amelyben földrajzi szempontból szokták megvonni Középeurópa s Keleteurópa határát. Ebben az övben mintegy hét milliónyi zsidóság él csaknem összefüggő tömegben, a világ zsidóságának kétharmada s ez a tény egymagában megmagyarázza, hogy Középeurópának zsidókérdése van.

Jeruzsálemnek a rómaiak által történt szétrombolása óta (Kr. u. 70.) a goluth, az idegenben való élés vált a zsidó nép tragikus sorsává. Amint a nyugati diaszpóráknak Egyiptom volt a központjuk s a szefardok innen árasztották el a Földközi-tenger mellett elterülő országokat, addig a keletre szétágazó zsidóságnak, az askenázinak, Babylonia és Mezopotamia volt a gyűjtőmedencéje s keleti Európára nyíló kapuja. Ez a vándorlás már a Krisztus előtti időkben megindult s elöntötte Kis-Ázsiát, meg a Fekete-tenger melletti földeket, úgyhogy a zsidó telepek mélyen benyúltak a szarmata síkságra is. Itt azután épenúgy, mint a mezopotámiai s kisázsiai forrástelepen, a zsidóság felszívódott volna az idegen népelembe, ha különös körülmények éppen Ukrániában nem teremtték volna meg az egyiptomi s a babyloniai mellett a zsidóság egy újabb gyűjtőmedencéjét, a keleteurópai. Délnyugati Ázsiában ugyanis a zsidóság magasabb kultúrfokú népekbe ütközött, míg a Dnjepr mellett olyan népek között telepedett meg, amelyek a

kultúra tekintetében jóval alacsonyabb fokon állottak nála, tehát a zsidóságra semmi vonzóerővel nem bírtak, hogy hozzájuk hasonuljon. Sőt itt a helyzet fordított volt, éppen a zsidóság tudta a fajilag különböző, alacsonyabb kultúrértékű törzseket gazdasági és politikai tekintetben maga alá gyűrni, hogy azután nagyobb faji erejével magába is olvassza őket. Ez a folyamat különben nemcsak itt, hanem az egyiptomi, római és spanyol diaszpórában is bekövetkezett és például a XV. század második felében Spanyolországban nemcsak a gazdasági hatalom, hanem minden hatalom a zsidóknak kezében volt. A legnagyobb javadalmú spanyol püspökségeket kikeresztelkedett zsidók töltötték be s az inkvizíciót éppen a zsidó hatalom megtörésére vezették be a spanyol királyok.

Keleteurópában ez a történelmi folyamat gyorsan, az idegen fajbeliek minden ellenállása nélkül ment végbe. Az ilyen módon beolvadt népelemek teljesen ki voltak szolgáltatva a zsidóság életfeltételeinek, a szellemiekben éppenúgy, mint a vérkeverődés által a testi tulajdonságuknak, amely a nagyobb faji átütő erővel a zsidóság testi jegyeit is átültette az idegenekbe. Ez a vérkeverődés magyarázza meg különben azt az érdekes antropológiai jelenséget, hogy a zsidók antropológiai és karakterbeli sajátosságaik mellett gazdanépeiknek faji jellegét is magukra vették. Angliában és Németországban germán, a Földközi-tenger melletti országokban román, Yemenben arab, Abesszíniában ethiop, Indiában indus, tehát Keleteurópában szláv és mongol jegyeket kaptak. Történelmi források alapján határozottan megállapítható, hogy a kazárok tatár törzse a VIII. század folyamán zsidóvá lett s ezzel megadta az etnikai alapját a ma nyolc milliót kitevő zsidóságnak. A keleteurópai zsidóság hamarosan szétterjedt s nyugati irányban is előnyomult, a Dnjepr-től kiindulva elérte a Visztulát. Itt azután a XII—XIV. század folyamán Nyugateurópából hatalmas megerősítést nyert. A keresztes háborúk alkalmával a Rajna-melletti országokban borzalmas zsidóüldözésekre került a sor, amelyek elől a nyugati zsidóság

nagy része keleti fajtestvéreihez húzódott. Így alakult ki a középkorban a zsidóság térbeli elhelyezkedése, a primér civilizációjú országokban még nem tudta megvetni lábát, a barbár népek között szintén nem tudta gazdasági tevékenységét kifejteni, tehát a szekundér civilizációjú országokba, a középkori Lengyelországba s Magyarországra húzódott, hol különleges törvényekkel biztosították politikai és társadalmi helyzetét. A keleteurópai zsidók osztályhelyzetére felettébb jellemzők a lengyel krónikus szavai: Polonia paradisus Iudaeorum, infernus rusticorum. A zsidók a lengyel és magyar király oltalma alatt állottak, királyi nép voltak s jogi helyzetükben és kormányzásukban mind nagyobb autonómiához jutottak, amely végül is a négy ország színódusában (1580—1764) Lengyelország összes zsidóinak szilárd jogi szervezetéhez vezetett. Ez az autonómia a keleteurópai zsidóságnak szinte különálló helyzetet biztosított az államban, lehetővé tette kulturájának zavartalan fejlődését és megmentette a szláv néptörzsbe való beolvadásától. Még nyelvükben is önállóak maradtak, egyik szláv nyelvet sem vették fel, hanem mindmáig egy sajátos kevert nyelvet használnak, az úgynevezett jiddist, mely a keleti zsidóság érintkezési nyelvévé fejlődött.

Ebben a „zsidóparadicsomban“ a keleti zsidóság száma a vallás törvényének fegyelme alatt önmagában is mindinkább szaporodott. A XVIII. század végén az orosz nép s a lengyel nép közé ékelődött zsidóság a gazdasági élet főütőereje, csaknem az egész kereskedelem s a kézi iparnak ötven százaléka is kezében van, az összes italméréseket ők bérlik s a szláv nép italos hajlamai mellett ez nagy gazdasági hatalmat ad a kezükbe.

Amikor az önálló Lengyelország megbukik s a régi lengyel királyság területe Oroszország, Ausztria s Poroszország kezére kerül, a keleteurópai zsidók addigi túlnyomó gazdasági ereje is egyszerre megtörik. A chasszidizmus, az a szekta, amely a thora és a talmud studiuma helyett az Istennel való élő közösséget követeli, amelyet a zaddikimek, papok közvetítenek, vallási szakadást idéz elő, az egyes zsidó közösségek gazdasá-

gilag lehanyatlanak s velük együtt politikai tekintetben az autonómia is elvész. A lengyelek megkísérlik a zsidók asszimilálását s követelik, hogy a jiddis helyett a lengyel nyelvet beszéljék. Ezek a kísérletek azonban kudarcot vallottak a zsidók erős nemzeti öntudatán, amelyet a több száz éven át való különélés ugyancsak megerősített. A XIX. század végén az egyre erősödő lengyel polgári osztály kebelében öntudatos antiszemita mozgalom indult meg, amelynek az volt a célja, hogy a zsidóságot kiszorítsa az iparból és a kereskedelemből. Ez az antiszemita mozgalom nem tette magáévá a drasztikus orosz példát, a pogromot, hanem a szervezett társadalmi és gazdasági bojkott fegyverét használta. A múlt évszázad nyolcvanas éveiben életbe lépett az oroszok zsidótörvénye, amely Lengyelországot s 15 más nyugatorosz, vagyis idegen nemzetiségű kormányzóságot jelölt meg a zsidóság kizárólagos tartózkodási helyéül, még azzal a korlátozással is, hogy a zsidók ezekben a rayonokban is kizárólag a városokban élhetnek, a vidéken azonban nem telepedhetnek meg. Földet sem nem szerezhhetnek, sem nem bérelhetnek. Bevezette ez a törvény a numerus clausust, amelynek értelmében a zsidó tanulók száma a rayonok városainak középiskoláiban, amelyekben a lakosság 60—80%-át a zsidóság alkotja, csupán 5—15%, a főiskolákban pedig 3—5% lehet. Természetes, hogy a törvény következtében a német, francia és svájci egyetemeket elárasztották a kelet-európai zsidó hallgatók. Az orosz miniszterek, mint Plehwe, Bobrinsky, ennek a zsidóellenes törvénynek indítóokát abban jelölték meg, hogy a kereseti lehetőség korlátozásával a kelet-európai zsidóságot kivándorlásra vagy a megkeresztelkedésre akarják kényszeríteni. Az a körülmény azonban, hogy csekély kivétellel a zsidók elől elzárták a tulajdonképeni Oroszországot s őket az idegen nemzetiségű provinciák városaiban zsufolták össze, világossá teszi az orosz kormányok tulajdonképeni célját. Elsősorban az orosz paraszttömeget akarták megvédelmezni a zsidók túlnyomó gazdasági befolyásától, másrészt pedig a zsidóknak nyugatra való szorításával

a lengyel, litván és ukrán polgári osztály gazdasági hatalmának megerősödését akarták megakadályozni. Lengyelországban azonban az erős zsidó verseny ellenére jelentékeny középosztály fejlődött ki, amely a zsidóságot a nagyiparból a háziiparba szorította s a gyárakban csak kevés zsidó dolgozik. A ruházati ipar és a dohánygyári ipar csaknem teljesen a zsidók kezében van, a közvetítő kereskedelemben pedig még most is túlnyomó szerepet játszanak, a gazdasági élet egyéb területeiről azonban csaknem teljesen kiszorultak.

Az az egy pusztá földrajzi tény, hogy Európának ezen a részén, összefüggő területen hét millió zsidó él, megmagyarázza a zsidó kérdésnek, ennek a Középeurópa szempontjából is annyira fontos problémának létezését. Hiszen geográfiai értelemben az állam a föld felszínének egy jelensége, nem ugyan kizárólag az, de elsősorban az s a népet sem lehet elválasztani földjének fogalmától. Itt pedig hét milliós embertömeg él, a világ zsidóságának két harmada, mely nép a Krisztus utáni első században elvesztette ázsiai hazáját s azóta gazdanépeinek kényére-kedvére van kiszolgáltatva. Bizonyos az, hogy a középeurópai és nyugateurópai, meg az amerikai zsidóság is teljes egészében felszivódott volna gazdanépeibe, ha a keleti zsidóknak a rigai s az odesszai öből között nem lenne összefüggő telepterületük. Így azonban ez a gyűjtömedence folyton újabb és újabb rajokat sugárzott nyugat felé, amelyek természetesen megakadályozták az asszimiláció folyamatát.

A keleteurópai ghetto nyugatra özönlése természetesen abban az arányban fokozódott, minél élesebbé vált az orosz államnak zsidóellenes törvényhozása. A múlt század ötvenes éveiben például a Kárpátok belső lejtőin, Máramaros, Ung, Ugocsa, Bereg megyék területén még csak nagyon kevés zsidó család élt, 1846-ban Kőrösmezőn mindössze egy zsidó család telepedett meg, de a XIX. század második felében egyre nagyobb arányokat öltött a keleteurópai zsidóságnak a kárpáti szorosokon való beszivárgása. Munkács városa lakosságá-

nak jó része keleteurópai zsidó. Ahol pedig ez a faji tulajdonságaihoz, addigi életmódjához ragaszkodó keleteurópai zsidó elem megjelent, ott nyomban kiéleződött a zsidó probléma is. Ezért mondtuk, hogy a zsidókérdés Középeurópában megszűnne, vagy legalább is sokat veszítené éléből, ha a keleteurópai zsidóság kérdése rendeződik.

A zsidók kivándorlása a háború előtt mind nagyobb és nagyobb méreteket öltött. Ez a növekvő irányzat különösen 1890-től kezdve jelentkezik s tetőpontját 1906-ban, a forradalom leverése után éri el, amelynek felszítóit a zsidóságban keresték. A reakció bosszúja a zsidóság ellen fordult s az ukrániai zsidó városok kegyetlen és véres pogromok színhelyévé váltak. Lengyelországban viszont a zsidógyűlölet nem politikai, hanem gazdasági okokból eredt s ezért itt nem is pogromokban, hanem gazdasági és társadalmi bojkottban nyilvánult meg. Ezért évenként az ukrán zsidók ezrei és ezrei húzódtak Lengyelországba s tekintettel magas születési arányszámukra, az akkori Kongress-Polen s a monarchiához tartozó zsidóság létszámát alaposan megduzzasztották. Ennek a területnek a zsidósága 1850-ben a lakosság 11.4%-át, 1913-ban pedig már 16%-át tette. A kivándorló ukrán zsidóság főarádaja azonban nem is Középeurópába, hanem a tengeren túlra, az Egyesült Államokba irányult, ahová 1886—1912 között 2,285.000 zsidó költözött. 1898—1912 között egyedül Oroszországból 1,246.000 zsidó vándorolt át az Egyesült Államokba. Ma New-Yorkban, szabadon létrehozott ghetto-negyedekben, több mint egy millió keleteurópai zsidó él. A kivándorlók maguk tovább folytatják vallási, társadalmi és gazdasági életüket, szegények és jámborak, kereskednek s egyes üzletágakat monopolizálnak. Gyermekeik azonban 75%-ban töltik meg a semináriumokat és collegeket s ellepik az orvosi s ügyvédi pályát. Kanada, Délafrika, Argentina és Ausztrália is a zsidó kivándorlás célpontja lett. Londonban és Párisban is kialakultak a ghettók, ahonnan azonban a háború előtti utolsó években nagyon sokan tovább vándoroltak Amerikába.

Ennek az igénytelen és ennek következtében béreket leszorító hatalmas tömegnek bevándorlása ellen elsősorban az érdekelt szervezett munkásság emelte fel tiltakozását. A gazdasági okokon kívül az Egyesült Államokban még faji-higiéniai szempontok is érvényesültek, amelyeket W. Sombart így foglal össze: Ha a különböző népek szaporodási aránya állandósul, akkor az Egyesült Államok ötven vagy száz éven belül olyan ország lesz, amelyben csak négerék, szlávok és zsidók laknak s a zsidók ragadják magukhoz a gazdasági hegemóniát. Ennek a tételnek elismerésével azt a további következtést is levonhatjuk, hogy az Egyesült Államokban egy erős zsidó réteg, amely faji jellemvonásaiban az amerikanizmus gazdasági és politikai jellegével annyira kongeniális, nagyon alkalmas volna arra, hogy hegemóniája alatt a népek keverékét egyesítse s az Egyesült Államokban idáig még meg sem közelített népi egységet hozzon létre. A keleteurópai zsidóság gazdasági foglalkozása nem a bér munkára irányult az Egyesült Államokban sem s ezért nem is annyira a bérviszonyokat fenyegette, mint a spekulációs nyereségeket s — kevés természetes szaporulata miatt — az uralmon levő társadalmi osztályt, a pénzarisztokráciát, amely azután politikai erejével keresztülvitte a bevándorlási törvények megszigorítását. Már a háború előtt is érvényesek voltak ezek a megszigorítások a keleteurópai zsidóságra vonatkozólag, a háború után pedig az Egyesült Államokban egész új bevándorlási törvényt alkottak, amely bevezette a kvótát s megállapította a különböző nemzetrekre vonatkozó bevándorló kontingenst.

Ha már a háború előtt nyugati felében, tehát középeurópai oldalán, duzzadt meg a keleteurópai zsidóság telepterülete, úgy a háború folyamán ezekről a területekről is tovább húzódott a zsidóság nyugatnak, mert a háború éveken át pusztított itt s az egymást váltogató uralmak rosszul bántak a zsidósággal. A háború idején különösen a dunai országokba húzódott be nagy számban a keleteurópai zsidóság, úgy hogy aktuálissá tette s kiélezte a zsidó kérdést. A háború után több kö-

zépeurópai ország az állampolgársági törvényt alkalmazta a háború idején beköltözött keleteurópai zsidókkal szemben s visszaköltöztette őket eredeti települeteikre.

Az a keleteurópai öv, amelyben a zsidóság összefüggő, hatalmas tömeget alkot s amely a háború előtt politikailag egységesen a cári birodalomhoz tartozott, politikailag most megoszlott a balti kis államok, Lengyelország és a szovjet-állam területén. Az orosz forradalom természetesen jelentékeny változást hozott létre a keleteurópai zsidóság gazdasági és politikai helyzetében is. A rayonizálás rendszere, amely a cári uralomban csupán 15 nyugati kormányzóságban engedélyezte a zsidók állandó megtelepedését s így a keleteurópai tábla nagy részétől távol tartotta a zsidó tömegeket, már megszűnt s így a zsidóságnak keleti irányban, az orosz népelem között való terjeszkedése is lehetővé vált. A szovjet gazdasági rendszere, amely a közvetítő kereskedelmet kikapcsolja, nem nagyon konvenióál a zsidóság tömegeinek s így ebben az irányban jelentékeny mértékben nem fog terjeszkedni, legalább egyelőre nem.

A háború megvalósította a cionizmus nagy célját, hazát adott a zsidóságnak, kialakult az angol protektorátus alatt álló új Palesztina, az angolok levantei Portugáliája. A keleteurópai zsidóságból nagyon sok gyarmatos vándorolt ki az új hazába, ahol most a világtörténelemnek egyik kétségtelenül legérdekesebb folyamata megy végbe, hogyan épít magának hazát egy addig föld nélküli nemzet. Nemi feladatunk, hogy ennek a kísérletnek várható kilátásairól beszéljünk, csak megállapíthatjuk, hogy a cionisták Palesztinája sem apasztja meg jelentékeny mértékben a keleteurópai zsidóság számát. A keleteurópai zsidóság kérdését, tehát a középeurópai zsidókérdést is, saját hazájában kell megoldani s ezért Középeurópa szempontjából különösen fontos, miként alakul a lengyelországi zsidóság politikai, társadalmi és gazdasági helyzete. Ennek a kérdésnek tárgyalása azonban már részleges munkák körébe tartozik.

VI.

Az orosz népelemnek a keleteurópai síkságon végbement kiterjedésével párhuzamosan ment végbe a világtörténelem egyik legnagyobb fontosságú ténye, a hatalmas orosz világbirodalomnak, a világ legnagyobb kontinentális államának kialakulása is. Természetesen ez a párhuzamosság csak nagy általánosságban érvényes. Különösen az európai oldalon az orosz népelem szétáradása gyakran megelőzte a politikai határ előnyomulását, míg északi irányban, de főleg az ázsiai oldalon, ahol óriási és kis népsűrűségű területek, valóságos vákuumok állottak az orosz terjedés előtt, a politikai határ hatalmas előugrása jóval a gyarmatosítás megindulása előtt megindult s a politikai kereteket az orosz népelem teljesen mindmáig nem töltötte ki. Európa politikai képének kialakulásában újból az a földrajzi elem játszott a legfontosabb szerepet, amelyre nem győzzük elégszer felhívni olvasóink figyelmét: a félszigeti, éles geográfiai határokkal tagolt Nyugateurópa és a Kelet különbsége. A keleteurópai óriási síkság a maga egyformaságában, természetes akadályoknak s hegyzúgoknak hiányában, amelyekbe a síkságról kiszorított népek menekülhettek s ott népi egyéniségüket megőrizhették volna, szinte természetessé teszi, hogy ezen a területen éppenúgy, amint egységes nép alakult ki, egy egységes nagy állam jöjjön létre. Ennek ellenére jó ideig csak aránylag kicsiny és mulandó állami képződmények keletkeztek, csupán akkor indult meg a nagy állam kiképződésének folyamata, amikor a keleteurópai síkság a nyugateurópai kultúrával érintkezésbe jutott s onnan belső ösztönzést kapott.

Érdekes, hogy a keleteurópai síkságnak első nagy állama nem a központból kiindulva s a központ körül fejlődött ki, hanem a nyugati peremen. Ez a nagy állam a lengyel-litván államszövetség volt, amely 1386-ban a Keleti-tenger partján keletkezett. Litvániából s a Visztula mellett kialakult Lengyelországból jött létre, tehát inkább középeurópai, mint keleteurópai államalakulás volt helyzeténél fogva. 1387-ben ez az állam magához csatolta Ukrániát s így alakult meg Középeurópa legnagyobb hatalmassága, melyhez annak időnek egy állama sem volt fogható. A XVII. század kezdetéig nem volt riválisa, nem volt egyensúlyozója. Ebben az időben az orosz nép még tatár iga alatt nyögött. A lengyel-litván birodalom a nyugati kultúra alapjain nőtt fel és miután nyugati oldalán az akkor meggyöngyült germánságtól nem kellett tartania, nyugodtan terjeszkedhetett keleti irányban.

Az első orosz állam megalapítása a IX. században történt a varégok által, érthető, hogy súlypontja és fővárosa északnyugatra esett (Novgorod). Ez az állam azonban hamarosan apró hercegségekre hullott szét s két köztársaság, Pskov és Novgorod is megalakult. Az orosz föld délnyugati részén fekvő, Bizánchoz legközelebb eső Kijov a bizánci kultúra felvétele által nagyobb jelentőségre tett szert s olyan hatalmi pozíciót foglalt el, amelyet nagyhercegség címével jelöltek. Azonban ő sem tudta a többi hercegséget maga alá vetni s egy nagy birodalomban egyesíteni, azok önálló kisállamok maradtak, amelyeknek nem volt semmi ellenálló erejük s így idegen államok zsákmányává váltak. A keleti nagyorosz hercegségek s a keleti Kisoroszország is a XIII. század derekán tatár iga alá jutottak, a nyugati részek, melyek a tatárok útjából félreestek, Litvániának, később a lengyel-litván birodalomnak estek zsákmányul. Az állami önállóság elvesztése azonban egész más jelentőséggel bírt a nyugati, mint a keleti területek szempontjából. A nyugati részek egy másik európai állam területéhez kerültek s így önálló politikai továbbfejlődésük nem volt lehetséges.

A keleti részek viszont egy pillanatnyilag erős, de bomlásra ítélt pusztai állam fősége alá jutottak s bármennyire nyomasztó is volt az ázsiai nép igája, az orosz államiság elemei nem szűntek meg, sőt a tatár despotizmus s katonai szervezet felvétele következtében megerősödtek. A tatár főuralomnak az adóbehajtás kényelmesebb volt, ha a sok apró részhercegség helyett egységes orosz terület áll a fősége alatt s így maga segítette elő a moszkvai nagyfejedelemség kialakulását.

Ebből a moszkvai nagyfejedelemségből nőtt ki századok harcai után az orosz birodalom. Így kellett történnie, mert Moszkva a legideálisabb centrális fekvésű főváros, amilyen centrális fekvése Madridnak van s a régi Európa térképén Budapestnek volt. Erről meggyőződhetünk, ha Moszkva köré 100 km-es sugarú koncentrikus köröket vonunk. Moszkva továbbá az orosz vízhálózatnak középpontjába is esik, melyet a sugaras eloszlás jellemmez. A folyók ilyen eloszlásának kettős emberföldrajzi következménye van. Egyrészt a forrásvidékek könnyen kapcsolatba hozhatók egymással s ezáltal a központi vidék különböző területeket egybetartó egység lesz, másrészt a folyóknak az összes égtájak felé való szétterülése magával hozza a politikai terjeszkedésnek minden irányban való megindulását. Oroszország terjeszkedése északi irányban el egészen a Jeges-tengerig s kelet felé, az Ural hegységig, meg azon túl, nem ütközött komolyabb ellenállásba. Déli irányban a tatárok régi birodalma, mint minden pusztai birodalom, magában hordta a bomlás csiráit, a Kapcsakból kivált a krimi, kazáni és asztraháni khánság, amelyek örökös harcban állottak egymással s így szétmorzsolódtak. 1480-ban a moszkvai nagyfejedelemség szinte természetes uton nyerte vissza függetlenségét, mert a nogaji tatárok Kapcsakot, az arany hordát megsemmisítették. Ettől az időponttól kezdődik az oroszok előnyomulása a puszták felé. Először a puszták szélein határőrsegekként kozák-gyarmatok keletkeznek, amelyek mindinkább déli irányban nyomulnak elő. 1552-ben a kazáni, 1556-ban az asztraháni khánságot hódítja meg Moszkva. Ebben az időben tehát

a moszkovita birodalom a szarmata síkságnak a Fehér-tenger s a Kaspi-tó között elterülő keleti felét töltötte be, de még nem jutott el a Keleti tengerig, sem délen az Azóvi és a Fekete-tengerig, tehát még nem juthatott közvetlen érintkezésbe Európával. Nyugateurópától elzárta a hatalmas lengyel-litván birodalom, amely akkoriban a Visztulának s a Fekete-tenger északi partjának egész vízkörét egyesítette. A moszkovita hódító politikának legközelebbi célja nyugatra mutatott s így egyrészt Moszkvának, másrészt a lengyel-litván birodalomnak, a pskovi és novgorodi kereskedőköztársaságnak, a két német lovagrendnek és Svédországnak életérdekei kerültek összeütközésbe egymással. Az orosz birodalomnak közvetlen kapcsolatot kellett szereznie a Keleti tengerrel s a nyugati kultúrával, különben politikai tekintetben erőtlen maradt volna s a nyugati hatalmak kényük-kedvük szerint bántak volna vele. A lengyel-litván birodalom életérdeke viszont megkívánta, hogy a moszkovita birodalmat meghódítsa, vagy legalább is a kulturátlanság olyan fokán tartsa vissza, hogy politikai tekintetben ne legyen veszélyes. Ezért tört ki az élet-halál harc kettőjük között. Hogy miért győzött e küzdelemben Oroszország és nem Lengyelország, nehéz probléma, amelynek igen sok összetevője van. Elsőnek a földrajzi helyzetet említhetjük meg. Moszkva helyzete a középeurópai táblán, mint említettük, ideálisan centralisztikus, míg Lengyelországé excentrikus. Az orosz tábla legnagyobb részétől távol esik, nincsenek jó összeköttetései, míg Moszkva centrális helyzete alkalmas volt az orosz tábla egyesítésére. Az orosz birodalom azután gyarmatosítás útján haladt előre, az ilyen államok nagy térbeliségüknél fogva inkább hivatottak a politikai hatalomra, mint a törzsországok. A természetel való küzdelem különösen az őserdőkben, továbbá az őslakokkal való állandó harc az orosz népet gyakorlatiasabbá és energikusabbá nevelte, mint a szellemileg képzetlenebb és poétikusabb lengyeleket és kisoroszokat, Oroszországban erős dinasztia uralkodott, Lengyelországban a király csak báb volt az önző nemesség kezé-

ben. A legfőbb körülmény pedig az, hogy a lengyel-litván birodalmat nagy nemzeti és vallási ellentétek osztották meg, az orosz állam ellenben nemzetileg és egyházilag egységes volt. Lengyelország átvette nyugat kulturáját, de ez egymagában még nem államfenntartó erő, Oroszország tisztán barbár állam, amely tatár hatásra szigorú katonai, politikai és pénzügyi szervezetet nyert.

Lengyelország tragédiája a XVIII. század közepétől gyorsan játszódik le. Kezdetben Lengyelország a támadó, határa még Szmolyenszknél is keletebbre húzódik, úgy, hogy ekkor Moszkva határváros, melyet mindössze 150 km-es távolság választ el a lengyel határtól. Báthory szétszórja a fejlődő orosz hatalmat, nyitva állanak Oroszország kapui. 1610-ben a lengyelek megszállják és felégetik Moszkvát, 1645-ben Szmolyenszk már a moszkovitaké. Ezután Ukrajna megszerzése következik s ebben maguk az ukránok járnak az oroszok kezére, mert Lengyelország erőszakos vallási politikája egyenesen Moszkva karjaiba hajtotta őket. Lengyelország így a Visztula vízkörére zsugorodik össze s elveszti a Dnjepr vízvidékét. (Andruszovi szerződés, 1667.) A XIII. század elején Moszkva megszerzi a rigai öbölt, a Duna torkolatát s ezzel már két tengert biztosított magának. Szüksége volt a kettő közti hídországra, Litvániára és így elérkezett Lengyelország felosztásának ideje. 1772—1815 között megy végbe a nagy osztozkodás, amikor nyugat felé a Visztula egész középfolyása Oroszország birtokába megy át s az orosz birodalom Kongress-Polennel mélyen befurakodik Európa törzsébe. Körülbelül ugyanebben az időben északnyugati irányban is előretör s a Skandináv félsziget meg az orosz tábla közti átjáró földet, Finnországot szerzi meg magának, ezzel új fővárosát, Pétervárt, északi irányban is hatalmas határpáasztával biztosítja.

Délnyugati irányban a Fekete-tenger partvidékét ragadja el a török hatalomtól, 1812-ben megszerzi Besszarábiát, a Dnyesztr, Pruth és alsó Duna közének nagyobbára románok lakta vidékét s bár az 1856. párisi

békében átmenetileg el is veszti azt, 1877-ben újból visszaserzerzi s újból a Duna torkolatához jut. Így alakul ki az imperialista/ cári orosz birodalom európai oldala, amely Keleteurópa földrajzi és kultúrpolitikai határait több helyütt messze áttörte s ezzel Középeurópa legaktuálisabb veszedelmévé vált.

Az egész keleteurópai síkságnak egy államtestben való egyesülése lényegében ugyanaz a geopolitikai folyamat volt, mint a nyugati félszigeti Európában végbe ment államalakulásoké. Ezek is mind a tengerig terjesztették ki politikai határaikat, azontul azonban állandó területszerzésre nem törekedtek, mert a tenger védelmi szempontból is a legjobb természetes határvonal. A kultúrnépeknek éltető eleme a tenger, mert az teszi lehetővé, hogy a szomszédos népeken kívül a távoli világ részekkel is érintkezzék.

A XVIII. században Oroszország kultúrpartokhoz jutott, ezek a partok azonban belső tengerek partjai voltak, melyeknek kapuit, az északi tengerben Öresundot, a Fekete-tengerben pedig a Dardanellákat, idegen hatalmak tartották megszállva. A tengerek kulcsa tehát Svédország és Törökország kezében volt. A XIX. század folyamán Oroszország többször megkísérelte, hogy főleg a Fekete-tengert nyissa ki Konstantinápoly elfoglalásával, ezeket a törekvéseket azonban a Krim-háború utáni párisi (1856) és a balkáni háború utáni berlini (1876) kongresszus visszaveti. Ázsia némi kárpótlást nyújtott az orosz imperializmusnak. Transzkaukáziát már a XVIII. század elején megszerzi s előőrsei 1700 körül a Csendes Óceánig jutnak elő, sőt a Behring-csatornán túl már amerikai földet is (Alaska) magához csatol. Vladivosztok azonban még mindig nem meleg tengeri kikötő s amikor Koreára akarja tenni a kezét, a japán visszahatás következik be. Az 1905-iki porstmouthi béke a keleti irányú imperializmusnak ugyanolyan megbénítását jelentette, mint az 1876. évi berlini kongresszus a nyugati irányú hatalmi terjeszkedés elé emelt korlátot.

Ez a geopolitikai helyzet szabta meg a XIX. század cári Oroszországának egész külpolitikáját, amelyet két

szempont irányított: a nagy térbeliség s a kontinentális jelleg következtében előállott bezárt helyzet. Olyan volt ez a nyílt tengerekre irányuló törekvése, mint a Grönland belsejét borító hatalmas jégtablának a tenger felé csúszása, amely nyelveivel majd itt, majd ott tör előre. Az orosz külpolitika nyelve is majd a Földközi-tenger, majd az Atlantikum, azután az Indiai Óceán s a Pacifikum felé fordult, mindig a legkisebb ellenállás természeti törvényéhez alkalmazkodva. Oroszország legujabb külpolitikai törekvése volt a Földközi-tengeri program. Bizonyos értelemben ugyanis ez a törekvés nem tisztára imperialisztikus, hanem bizánci jellegű, a kultúrtengerre való vágy egybeolvad a konstantinápolyi Hagia Sophia fókuszával. Hogy mennyi elhatározottsággal törekedett Moszkva Bizánc megszerzésére, misem bizonyítja jobban, mint az az egy tény, hogy Konstantinápoly birtokáért az utóbbi két évszázad folyamán kilencszer mérkőzött meg Törökországgal. A Krim-háború alaposan visszavetette, az 1856-iki párisi kongresszus a Fekete-tengert semlegesítette, ezt a béklyót azonban Oroszország 1871-ben újból lerázta s azóta a Fekete-tengeren nagy flottát teremtett meg Konstantinápoly megtámadására, egyidejűleg pedig szárazföldi úton, a Kaukázuson keresztül is előkészítette felvonulását a Fekete-tenger déli partján. A Dardanellákat azonban a nagyhatalmak 1841. évi tilalma bezárta előle, amely a cári Oroszországot távoltartotta a Földközi-tengertől. 1878-tól a világháborúig ebben az irányban nem is következett be nyílt előretörés.

Az orosz külpolitikának második európai program-pontja az Atlantikum felé való előretörés volt. Svédországgal az 1809. évi szerződésben szabályozta északnyugati határát s itt határterülete tenyérhez hasonló lett, amelynek egyik ujjá az Ellalanger-, másik ujjá pedig a Varanger-fjord felé nyúlt ki fenyegetőleg. Azonban a nyugatra való törés 1856-ban itt is beleütközött a félszigeti Európa ellenállásába, amikor is Oroszországra rákényszerítették azt a határozatot, hogy Aland szigetét nem szabad megerősítenie.

A Krim-háború tehát a Janus-arcu orosz külpolitika figyelmét most keletre fordítja. Idáig a kis államokra tagolt félszigeti Európával szemben azt a szerepet töltötte be, amit egyszer Makedónia játszott a görög államok történetében, vagy amit az Egyesült Államok tölt be a középamerikai latin államokkal szemben. Az orosz veszedelem kísértete, amelytől Nagy Napoleon is annyira rettegett, száz éven át lebegett Európa felett, sőt egy nyilvánvaló hamisítványban, Nagy Péter testamentumában programmatikus formát is nyert. Ezt a formát a cári imperializmus a Monroe-doktrínával egyértékű elődnek tartotta, mint egy nagy nemzet öntudatának s világtörténelmi hivatásának visszatükrözőjét. A krimi háború után azonban az orosz nyomás érezhetőleg enyhült. Nyugat államaiban különben is nagy belső átalakulás ment végbe, a szent szövetség zsarnokságát a politikai szabadság áttörte, s a kulturális magasabbrendűség tudata kiegyensúlyozta Keleteurópa óriási embertömegeinek nehézségi erejét. Keleti irányban azonban ellenállás nélkül érvényesülhetett Oroszország nagysága.

A múlt század ötvenes éveinek derekán tehát az indiai program lépett előtérbe. Itt is, mint a Földközi-tengeri programban két cél állapítható meg, az egyik India ellen irányul, a másik pedig melegvizű tengerre, a perzsa öbölre törekszik. Egy emberöltőn át gyűjti Oroszország erőit erre az offenzívára, Kaukáziában erős bázist teremt a Perzsia elleni előretörésre, míg Transzkaukáziában és a Pamirban kettős bázisa van India ellen. Ebben az időben a világ történelme az orosz-angol hatalmi törekvések összeütközésében alakul, India a nagy összeütköző pont, míg a perzsa öböl mellett Bender Abbas a vágya, melyhez a Perzsián át megépítendő orosz vasút vezetne.

A kilencvenes években a francia szövetség egésze alatt az orosz imperialisztikus külpolitika frontján újabb változás következik be. Oroszország megáll Perzsia és India határán s összes erejét a Pacifikumra vonatkozó programjának megvalósítására gyűjti össze. Az orosz külpolitika felismerte az Amur-folyamnak jelentőségét. Az

északi Ázsiának egyetlen nagy folyója, amely kultúrten-gerbe torkollik. Lépésről-lépésre tolja előre Oroszország déli irányban állásait. 1891 óta kiépíti a szibériai vasutat, azonban a vasút végpontja nem kedvező, mert a vilá-gpiactól félreeső zúgba vezet, amelyet az idegen hatalmak épenúgy elzárhatnak, mint az európai Keleti-tengert, ezért az orosz külpolitika Port Arthur megszerzésére tö-rekszik, ahová Mandzsurián keresztül visz az út. 1895-ben azonban Japán keresztül húzza a számítást, a japán imperializmus érdekei itt szembekerülnek az orosz-sal Japán a Kína felett aratott győzelme után megszállja Port Arthurt. Ekkor kezdődött meg a Japánnal való végzetes küzdelem, amely elkerülhetetlen volt, mert két világha-talmi törekvés ütközött egymásba a távol keleten.

Kezdetben Oroszország volt túlsúlyban. Franciaor-szágnak és Németországnak diplomáciai segítségével egyszerűen kitette ellenfelének a szűrét Port Arthurból, 1898-ban bérbevette Kinától s a boxer-lázadás idején annyira megvetette a lábát Mandzsuriában, hogy ez a nagy ország biztos tulajdonának látszott. Az 1899. évi első haagai békekongresszus az igazság és jog alapelvei-vel ékesítette az orosz imperializmus keletázsiai törek-véseit s századunkba Oroszország a hatalomnak és nagy-ságnak addig még el nem ért fényével vonult be. Az északi tenger jege s a Fekete-tenger zsákutcája közé be-zárt óriás elérte célját, végre a Sárga-tenger partján nyújthatta ki egyik karját. De ezzel túl is haladott a csúcsponton. A japán háború (1904—05) felfedte az egész világ előtt, hogy az orosz hatalom egyszerűen Potemkin falva. A Csendes Óceán kapuja valószínűleg mindörökre becsapódott az orosz imperializmus előtt.

A vereségre közvetlenül a forradalom következett. A háborúért a felelősséget a bürokrácia viselte, a büro-kráciának külpolitikai összeomlása szelet fogott a forra-dalom vitorlájába.

Az 1905. évi orosz forradalom belső értelmét a büro-krácia s az intelligencia nagy ellentéte adja meg.

Az orosz birodalom végtelen kiterjedése a nép keleti jellemvonásaival együtt természetes államformává a ce-

zarizmust tette. Ez a fő oka annak, hogy Európa nagy kivándorlási áramlata a XIX. század folyamán nyugatra terelődött s nem a közvetlen közelben elterülő, óriási kiterjedésű s gyér lakosságú keleteurópai síkságot töltötte meg, amelynek légkörét a szabadsághoz szokott európai nem tudta elviselni.

Nagy Péter fektette le az orosz nagyhatalom alapjait. Ennek első jellemvonása az egyházzal való szoros kapcsolat, egyház és állam sehol olyan szoros kapcsolatban nem állottak, mint a cári Oroszországban. Amíg Péter az egyházat az államkormányzás egyik főszekrényévé tette, addig másrésről a világi kormányzás szilárd szervezetét hozta létre. Itt fejlődött a mongol színezetű moszkovita cárizmus az orosz császárság jóakarató abszolutizmusává, de ez megvetette a császár és a nép között álló rétegnek, a bürokráciának is az alapját. A bürokrácia kifejlődését I. Sándor száz esztendő múlva a centralizáció teljes kiépítésével, a minisztériumok létesítésével-mozdította elő (1802). A minisztériumok lettek a hivatali hatalomnak („csin”) természetes gyűjtőpontjai, amelyek körül a „csin” tömörülni tudott. A csin az amerikai felhőkarcolók acélvázának mintájára tartotta egyben a világbirodalmat. Amíg az orosz alkotmány eszmeileg a vallás alapján kiépült korlátlan egyeduradalom volt, a valóságban a hivatalnokosztály uralkodott, amely a cárnak nevében Oroszországot a legerőszakosabb rendőrállammá alakította. Az Egyesült Államok alkotmányformájával szemben nagyobb ellentét el sem képzelhető ennél. De az a törvény, hogy az ellentétek vonzzák egymást, itt is érvényesül, Oroszország is eljutott a maga útjain a megvesztegethető közigazgatáshoz.

Ez a bürokrácia azonban bizonyos tekintetben demokratikus színezetű volt, amennyiben erős osztálykörforgásban a nép alacsonyabb rétegeiből is kiegészítette magát. Az orosz alkotmány újkori fejlődésének jellegét továbbá az a körülmény is végzetesen befolyásolta, hogy itt a társadalomnak az a rétege, amely a nagy francia forradalmat végrehajtotta, a „tiers état”, a középosztály rendkívül gyenge volt. Amikor a nyugateurópai hatás az

alkotmányos élet területén is érvényesülni kezdett, az osztályok harci helyzete más volt, mint az 1789. év Franciaországában, nem az alacsonyabb osztályok állottak szemben a magasabbakkal, nem a nép a nemességgel, hanem az intelligencia a bürokratizmussal. Az intelligenciában pedig lényegükben a legellentétebb elemek egyesültek, mint diákok, ipari munkások és elszegényedett nemesek. Ezekből a körökből indult ki a XIX. század végén a forradalmi mozgalom, amely először titkos földalatti munkával az aknákat rakta le a régi társadalmi berendezkedés alá, mielőtt nyílt támadásba ment volna át. Az intelligencia s a bürokrácia volt a peremállamok nemzeti öntudataival és a parasztosztály földéhségével az orosz forradalom gyökere. Ebben a kérdésben épenúgy, mint a nemzeti problémában az orosz kormány II. Sándor liberális kormányzata s az utolsó lengyel fölkelés leverése óta semmiféle engedményre nem volt hajlandó. A kormány megijedt attól a nagy feladattól, hogy teljesítse az intelligencia követelését és népképviselettel kormányozzon, amelyben az osztályellentéteken kívül a nemzetiségi ellentétek is felszínre kerülnének. Ausztria példája elrettentően hatott s az orosz kormányzat tartott tőle, hogy a népképviselet demokratikus rendszerével nem tudja összetartani az óriási birodalmat. A népszabadság kérdése tehát itt azzal a problémával bonyolódott, hogyan lehet összetartani a soknépű óriási birodalmat. Azonban a bürokráciának külpolitikai összeomlása a japán háború elvesztése után kitörésre bírta a forradalmi erőket, tehát a kormánynak engedékenységet kellett mutatnia. Az 1905. év októberében kiadott manifestumban Oroszország népe is megkapta a maga magna chartáját s törvény lépett életbe, amely megalkotta az orosz törvényhozó testületet, a dumát.

Az a forradalmi hullám tehát, amely az 1789-es francia forradalomból áradt ki s a XIX. század derekán Közép-európa abszolút királyságait s 1860-ban a habsburgi önkényuralmat is megtörte, a huszadik század elején elérte „Szent Oroszország” távolkeleti földjét és itt is megdöntötte Nagy Péter abszolutisztikus rendszerét. Azon-

ban a hatalomnak a népképviseléssel való megosztása itt az önkéntes elhatározás jellegét mutatja, az új alkotmányt maga a kormány adta s így a fejlődés lépésről-lépésre haladt, mint Ausztriában 1860—61 között. Az első ízben megválasztott dumával való együttműködés azonban csakhamar lehetetlenségnek bizonyult s ezért a kormány 1907-ben a népre új választási törvényt kényszerített, amely az erjesztő erőknek, a parasztságnak s a nemzetiségeknek befolyását jelentősen korlátozta. Ez megfékezte a forradalom előre lendülő tempóját is s a kormány meg a birodalmi gyűlés együttműködésével megkezdődött a restauráció korszaka.

A forradalmat a békés fejlődés útjára Stolypin (1906—11 között volt miniszterelnök) terelte. Hatalmi erejét az új nacionalizmussal való szövetkezésből merítette, Finnország teljes elnyomása volt többek között Oroszország helyreállításának az ára. Azután a reakció őt is visszakényszerítette a bürokrácia s a rendőrség karjaiba. Oroszországot Európa szelleme most nem tudta legyőzni, csupán felületesen érintette meg s a forradalom meg ellenforradalom kompromisszumát hozta létre.

Az orosz belső politikának ilyen alakulása a szerencsétlen ázsiai háború után külpolitikai téren is jelentkezett. Európa az új korszakot a béke korszakának hitte s az új Oroszország első külpolitikai lépései igazolni látszottak ezt a hitet. Az Angliával 1907-ben megkötött szerződéssel Oroszország végleg lemondott indiai programjáról s 1907-ben a Norvégia integritását biztosító szerződéssel s 1908-ban a Keleti tengerre vonatkozó szerződéssel az Atlanti Óceánra vonatkozó programját is feladni látszott.

Csakhamar kiderült azonban, hogy az orosz bürokrácia épenúgy, mint a francia Bourbonok, semmit sem tanult és semmit sem felejtett. Alig érezte magát biztonságban, újból felvette külpolitikai programját. Ez most már szemmelláthatólag nem az Indiai és a Csöndes Óceánra irányult, mert itt a tengertől véglegesen el volt zárva. Így ázsiai politikája is kontinentális jellegűvé alakult, Perzsiában és Kinában igyekezett közvetlenül hódí-

tási szándékkal új területeket szerezni. 1911-ben tényleg benyomult perzsiai érdekerületre, amelyet valósággal megszállva tartott és az 1912-iki kínai forradalmat is beavatkozásra használta fel, aminek eredményeképpen külső Mongolia érdekerületébe jutott.

Még élénkebben jelentkezett külpolitikai tevékenysége a Jánus-arc európai oldalán, az Atlantikumra s a Bizáncra vonatkozó programmban. A finn alkotmány elnyomása tulajdonképpen egy nagy katonai taktikai tervet takart s Oroszország lázas buzgalommal építette itt ki stratégiai vonalait a Nyugateurópa elleni felvonulásra.

A bizánci politikát is széles alapokra fektette. Az orosz irredenta a monarchia határmenti szláv népei között a guruló rubel hatására mindinkább erősödött. A távolabbi szláv népek, mint a csehek, szlovének s a balkáni szláv népek között, azokon a területeken, amelyeken 25 millió szláv él az oroszokkal való területi összefüggés nélkül, az irredentizmus csupán faji alapon, a pánszlávizmus formájában jelentkezett, amelyet az 1876. évi balkáni háború teremtett meg és amely 1908-ban, Bosznia annexiója után, a neoszlávizmus formájában éledt fel s a világpolitikának legnyugtalanítóbb tényezőjévé vált. Ennek a politikának jegyében hangoztatta Oroszország, a szláv anya, egybetartozóságát a kis szláv néptörzsekkel, még pedig nemcsak azokkal, amelyek a Balkán félszigeten élnek, hanem a monarchia szláv népeivel is. Ennek a jegyében jött létre 1912-ben a balkáni szövetség is, amelynek egyik éle Törökország, a másik a monarchia ellen irányult. A neoszlávizmus tehát tulajdonképpen egyszerűen a Balkánra való imperialista törekvésnek volt a jelszava s az évszázados verseny Törökország örökségéért az orosz birodalom s a monarchia között mind élesebb formákat öltött. A monarchia nem nézhette tétlenül, hogy amint északi irányban a Kongress-Polen megszerzésével átkarolta Galiciát a moszkovitizmus, úgy most déli irányból a Balkánról is bekerítsék. Oroszországnak balkáni törekvéseiben, tehát ebben a tisztára geopolitikai problémában kell látnunk a világháború kitörésének egyik főokát.

VII.

A kontinentális, óriási kiterjedésű szarmata táblán egy óriási államtest fejlődött ki, mert itt sem a népi, sem az állami terjeszkedésnek nem állottak természeti akadályok az útjába, a terület természeti felszereltségéből hiányoznak az olyan tényezők, amelyek az elkülönülést mozdítják elő. Milyen más világ a nyugati, félszigeti Európa!

Láttuk, hogy a tagoltság s különösen a félszigeti jelleg az a tényező, amely Nyugateurópát részekre bontja s ezekhez a részekhez alkalmazkodik nagyjából az államok politikai elhatárolása is. A vízszintes tagolás tehát, amit a tenger végez, igen jelentékeny politikai földrajzi tényező kontinensünk életében, azonban hasonlóképpen jelentős hatásokban nyilatkozik meg a másik politikai földrajzi tényező is, a függőleges tagolás.

Ha Európa fizikai térképét behatóan megfigyeljük, egy hosszan elnyúló süllyedési öv vonja magára figyelmünket. Ott kezdődik ez az öv a vizcayai öbölnél, a Pyreneusok hegylánca s a francia Central Plateau között eléri a Golf du Lyont, a Central Plateau s az Alpok között északra fordul s a Jura oldalain kettős süllyedésként jelentkezik. Ezt a két medencét a Rhone Genf alatti áttörése kapcsolja össze. Északkeleten azután a két részre szakadt Jura-medence: a francia Jura elővidéke s a svájci fensík, a burgundi kapu útján újból összekapcsolódik s a Rajnának a bodeni tó meg Basel közötti széles szakaszán átmegy a nagy kiterjedésű alpesi elővidékbe, amely az Alpesek láncai s a német középhegységek között újból összeszűkül Ausztria területén.

A természet tehát ebben a süllyedési területben elsőrendű közlekedési övet jelölt ki, amely délnyugati és északkeleti Európa között kapcsolatot létesít s amelyet egész sereg közlekedési vonal használ fel. Ez a természetes közlekedési öv azonban nem a különálló süllyedések véletlen kapcsolatából keletkezett, hanem egységes tektonikai zóna, amelyben az ősrégi, romhegységekké változott armorikai-variszkuszi gyűrődésű közép hegységek vidéke elhatárolódik Európának fiatal korú lánc-hegységeitől, a magas hegységeknek, Pyreneusoknak, Alpéseknek, svájci Jurának és Kárpátoknak hegyvidékétől. Ennek a tektonikai övnek két oldalán a föld kérge többször feltüremlett s a mélyedéseknek ez a rendszere csaknem a mai teljes kiterjedésében már a középső terciorkorszakban megvolt, amikor tengerek boríthatták. Aini-kor a miocén-tenger visszahúzódott, kialakult Európának folyamrendszere. A süllyedési medencét határoló hegy-láncok keresztvölgyeinek folyói, amelyek egykor a miocén-tengert táplálták, most meghosszabbították a folyásukat s abba a mértékben, amint a kontinens fokozatos emelkedésével a tenger mindinkább visszahúzódott délnyugatnak, északnak és északkeletnek, a szárazzá lett medencék gyűjtőfolyói is mindinkább előnyomultak. Így szaladt a Duna a keleti irányban kitérő Pontus után, s majd a bécsi medencében, majd a magyar alföldön érte utól. Így alakult ki a különböző irányú süllyedésekben a Rhone-nak és Rajnának vízrendszere is.

Így alakult ki Európa fő vízválasztóvonal, amely polygenetikus jellegű, vagyis különböző korszakokból való részekből tevődött össze. Részben hegyhátakon szalad, részben leereszkedik a süllyedésekbe, amelyekben két el-lentétes irányú folyamrendszert választ el. Ezek a részei a vízválasztónak abszolút és relatív értelemben jelentéktelen emelkedések, ezek a nagy európai vízválasztónak kapui. Ezeken a kapukon kapcsolódik egybe Európa dél-északi és kelet-nyugati irányú forgalma.

Földrészünk kulturális fejlődése szempontjából rop-pant fontosságú tény, hogy ez a fővízválasztó, amely az Atlanti Óceánnak s az északi Földközi-tengernek mellé-

két elválasztja a déli földközi tengertől s a Pontustól nem egybefüggő, átjárhatatlan, magas sziklabástya, hanem közepes magasságu, több helyütt kapukkal megszaggatott vonal, amely így a népek közlekedésének nem áll útjába. Hasonlítsuk össze ebben a tekintetben Európát Ázsiával, amelynek belső részét északi s déli oldalon átjárhatatlan óriási hegyláncok övezik s középső Ázsiának valóságos külön kontinens jelleget adnak. Ázsia belseje ezért szigetelődött el a külvilágtól annyira, hogy az európai kutatók még ma is szűzterületeket találnak rajta. Vagy milyen más Afrikának felszíni alakulása, ahol a kultúrterületeket óriási kiterjedésű magas platók választják el egymástól s sivatagaikkal, még őserdeikkel lebírhatatlan közlekedési akadályok. Mennyivel más a félszigeti Európának képe, amelyet a vízszintes és a függőleges tagoltság valósággal művésziiesen cizellázott ki. A csak lazán összefüggő hegyláncok között széles kapuk nyitnak utat a forgalomnak. Európa az utakban leggazdagabb kontinens.

Európa teteje, a vízválasztó hegyi szakasza, amelyről a folyók részben az Atlanti Óceánba s az északi földközi tengerbe, részben a déli mediterraneumba s a Pontusba ömlenek, ott kezdődik a Pyreneus félszigeten, a Trafalgar fokon, átszalad Spanyolországon, miközben balra a Guadalquivir, Guadiana, Tajo és Duero, jobbra pedig a Segura és Ebro vízvidékét választja el. Franciaországban a Rhone rendszerét különíti el a Garonne, Loire és Seine vízkörétől, Németországban a Rajna és Duna között emel határt. Tovább haladva keleti irányban a Weser, Elba, Odera, Visztula, Duna és Neva vízkörét választja el a Morva, Tisza, Szereth és Pruth vizeitől, melyek a Dunát táplálják s a Dnyesztertől, Dnyeprtől meg a Dontól, melyek közvetlenül a Feketetengerbe ömlenek. Amint délnyugaton Tarik sziklája a határoszlopa ennek a fontos választóvonalnak, úgy keleten a Valdaj-magaslat zárja be a vonulatot.

Az ókorban természetesen ez a vízválasztó is nagyobb szerepet játszott Európa életében, mint napjainkban, amikor az erdők kiirtása, a föld beépítése, a vizek

szabályozása, utaknak és vasutaknak építése s a sokoldalú kultúra elsimította és kiegyenlítette északi és déli Európa ellentéteit. Régen a közlekedés a folyóvölgyekben mozgott, a vándorló hordák itt verték fel sátrukat, míg a folyók forrásvidékét sűrű, áthatolhatatlan, sokáig szentnek tartott őserdők borították. A vízválasztó magaslatok előtt tehát visszahőkölt a népek áramlása, hogy a folyóvölgyekben szóródjék szét s annál sűrűbben töltse meg azokat. Innen van, hogy a vízválasztók annyi ideig népek választói is voltak.

A történelem sokszor tesz említést arról a nagy hatásról, amelyet a sűrű erdőkkel borított vízválasztók leküzdése az ókor népeire tett. A vízválasztó túlsó oldalán egészen más világra bukkant a vándor. Naiv elcsodálkozással szemlélték a délre betört kelták a buja tenyészetet, az ezer színben pompázó növényvilágot s úgy hitték, hogy más világba jutottak. Az etruszk, aki hazáját elárulta a kelta népeknek, azzal az ígérettel csalta őket Itália földjére, hogy ott pompás gyümölcsöket, nagyszerű és tüzes borokat találnak s még a XVI. században is azzal csábították Franciaországba a polgárháboru idején a német segítőcsapatokat, hogy nagyszerű kvártélyt adnak nekik Burgundia és Champagne bortermő vidékein. (Gibbon.)

Ugyanígy éreztek a déliek is, ha északra jutottak. Míg a római légiók a Rhone és az Ebro partján állottak őrséget, otthonosan érezték magukat, olajat és bort láttak s tudták, hogy a Földközítenger kultúrkörében vannak. Amikor azonban áthatoltak a vízválasztón, a Rajna és a Duna mellé értek s először pillantották meg a két folyónak az ismeretlen északra s keletre hömpölygő hullámain, az ismeretlen érzése szállta meg őket. Nemcsak a puha udvari költő, Ovidius panaszkodott tomii számkivetésében, hanem a legionista is bizonytalanul érezte magát, amikor látta, mint veszti az északi nap erejét s mint dühöng a vihar egy sötétvízű tengeren.

Az európai vízválasztó a félszigeti Európát két részre: atlantikus és mediterráneus félre bontja. Így ta-

golódik kontinensünk három természetes és kulturális egységbe. Az egyik az Atlanti Óceán, a másik a Földközi-tenger környéke, a harmadik pedig a keleteurópai síkság. Ennek a természetes tagolódásnak nagyjából megfelel Európa etnografiai és történelmi három részre való bontódása is.

Az első rész a déli, Földközitenger melléki Európa, amely kulturális és politikai arculatával a mediterránum felé fordul, amely ősidők óta nem a választó, hanem az egybekapcsoló szerepét játszotta Európa történetében. Ezért hát a déli Európába sűrű rajokban vándoroltak be Előázsia, Egyiptom, Északafrika szemita és félszemita néptörzsei, amelyeknek a déleurópaiakkal való keveredéséből alakult ki a mediterránum mai antropológiai típusa.

A vízválasztótól északra elterülő földek az Atlanti Óceán kultúrköréhez tartoznak. Régi időkben kelták lakták, ma germán népek hazája.

A román és katolikus mediterraneum és a germán protestáns atlantikum mellett ott van Európának harmadik, keleti része, a szláv, orthodox Európa, amelyen egykor turáni vihar söpört végig s turáni meg szláv keveredés hozta létre mai antropológiai típusát.

Nagy általánosságban tekintve a dolgokat, Európának egész története nem más, mint ennek a három résznek hatása és ellenhatása egymásra kereskedelmi, forgalmi, háborús, vallási és kulturális vonatkozásban, aminek következménye vándorlás, keveredés és új népeknek kialakulása volt.

VIII.

Európa keletén óriási kiterjedésben nyúlik el az orosz tábla, s amint a nyugati, félszigeti Európa felé húzódik, úgy keskenyedik fokozatosan, míg végül a vizcayai öbölben zsugorodik össze.

Az orosz táblát északon a Jegestenger, délen a Pontus, keleten pedig az óriási térség fedezi. Nyugati oldala fenyegetően fordul Középeurópa felé s mint láttuk, a cári uralom idején északon a Visztuláig, délen a Duna torkolatáig tört.

Európa kontinentális nyugati felének hasonló geopolitikai helyzete van. Északon, nyugaton és délen a tenger fedezi s keleti oldala néz Középeurópa felé.

Hol van ebben az irányban Nyugateurópának és Középeurópának a határa?

Mivel a természetes határvonalat nehezen lehet megállapítani, a politikai és kulturális határ körül évszázadokon át tömérdek vér ömlött. Itt vagyunk Európának legérzékenyebb pontján, amely miatt annyiszor borult lángba földrészünk.

Az ókorban, míg a római légiók az impériumot el nem hozták a Rajna partjáig, nyugati és középső Európának nem volt politikai és kulturális határa. A Rajnán innen és túl germán törzsek éltek teljesen azonos életviszonyok között. A rómaiak új települési réteget hoztak magukkal egészen új elemekkel, amelyeknek hatása mind máig érezhető. Rögtön kialakul a politikai és kulturális határ s a terület külső képe is másképpen fejlődik a Rajnán innen és túl. A római hódító megvonja a limest, amely a Rajnától Coblenz alatt Wetteraun át a Majnáig

húzódik s onnan a Jagston és Kocheren keresztül az Altmühlig és a Dunáig. A limesen belül az erdőt kiirtják, a földet feltörik és megművelik, az utak sűrű hálózata fejlődik ki, megerősített települések raja épül. A limesen túl fekvő területet határvadonnak hagyják meg és természeti felszereléséből mindent meghagynak, ami ezt a célt előmozdítja. A limesen túl tehát megmaradnak a régi állapotok, ha a települések némileg szaporodnak is. Németország délnyugati részeire a rómaiak hozták be a tenyészet jellegét annyira megváltoztató szőlőművelést, a zárt települési formát, az erődök építését s a kőből épült házak típusát.

A római hatás a Rajna jobb partján már a III. században megsemmisül. A Rajnától balra azonban a római hatás mélyebb gyökeret ereszt s még a népvándorlás viharai sem semmisíthetik meg teljesen. A népvándorlás a germán törzsek erőteljesebb előretörését jelenti nyugati irányban. Északi szárnyukon a frankok az artoisi krétaküszöbön át elérik a Cancheot és Sommeot s a hennegau mélyedésen keresztül bejutnak a párisi medencébe, míg az alemannok délre szorulnak s a Rhone-kapuján a Jura s az Alpések között benyomulnak a svájci fentérségre. Utánuk a burgundok nyomultak, elérték a Rhone-Saone süllyedést, ahol Vienne és Genf lett a főhelyük. A germán lökés azonban megszűnik, a kibuggyant germán törzsek izolálódnak s így hamarosan felszívják őket a romanizált frankok. Így hamarosan újból kialakul nyugati és középső Európa között a határpásztta, amely elválasztja a zárt germán települések vidékét attól a területtől, amelynek alapjellegét a kelta-román befolyás szabta meg s amelynek magasabb kulturális színvonala hamarosan legyűrte a beszívárgott germán törzseket.

Ez a határpásztta a történelmi fejlődés folyamán a nyelvhatar vonalává jegecesedett ki. A 843-ban kötött verduni szerződés a két kultúra érintkezésének határterületét politikai tekintetben is választó pásztává tette meg, amely keleti és nyugati Frankiát különítette el s a Frieslandot, Luxemburgot, Lotharingiát, Elzászt, Burgundiát foglalta magában, tehát, az északi tengertől a lion

öböl, a Rajna s a Rhone mellett húzódó csíkot. Ez a 230.000 km² terjedelmű ütközőterület volt a magva azoknak a régebbi és mai kis államoknak, amelyek Németország és Franciaország közé ékelődtek s mai napig megőrizték vegyes nyelvű jellegüket, mint Hollandia, Belgium, Luxemburg, Svájc, Savoya, Burgundia. Természetes határok és igazi nemzeti jelleg nélkül ez a hibrid képződmény mintha csak arra lett volna teremtvé, hogy jobbról is, balról is a hódítás szomjúságát izgassa szomszédaiban.

A küzdelem hamarosan meg is kezdődött. Németország királyai a IX. században már a Rajna balpartjára terjesztik ki hatalmukat, a mai Franciaország szíve felé és birodalmukhoz csatolják Lotharingiát, azután az arlesi királyságot (1032). Míg Franciaországot a feudális uralom széttagolta és elgyöngítette, Németország sokáig vitatlan ura maradt több olyan tartománynak, amely a mai Franciaország része. De mihelyt a királyi hatalom újabb erőre kapott és sorban alávetette a nagy, független hűbéreseket, Franciaország királyai igyekeztek a Rajna felé terjeszkedni és a maguk hasznára restaurálni a régi Karoling birodalmat. A nyugat felé való német előnyomulásra következett a francia előnyomulás kelet felé. Franciaország királyai a XIII. század végén már visszaszerez Németországtól néhány olyan tartományt, amelyet előbb elveszített. A francia királyság gyöngülésével megállt a francia terjeszkedés, de a királyság amint győztesen került ki a válságból, megint Németországra vetette szemét. A XVI. században II. Henrik meghódítja a touli és a verduni püspökséget.

Bismarck ettől a kortól keltezi a kezdetét Franciaország és Németország nagy küzdelmének, amelynek aztán ő is nagy vezére lett. De ez a harc még régebb eredetű s II. Henrik hódítása csak a régi konfliktus feltámasztását jelenti. Annyi azonban bizonyos, hogy a két szomszéd küzdelme ettől a kortól lett állandó. Azóta, mint Bismarck mondja, csaknem minden német generációnak elkeseredett harcot kellett állania a francia terjeszkedéssel. Abban a korban Franciaország volt az erősebb. A né-

met egység meglazult, a franciáké megszilárdult. Franciaország egyre közelebb jutott a rajnai határhoz. XIV. Lajos átlépi a Vogézeket, túlhalad a nyelvhatáron, elfoglalja a Rajna strassburgi hídfőjét, politikai geográfiája nem alkalmazkodik a talaj felszíni alakulásához, a vízválasztóhoz, hanem a folyók irányát követi. Ennek a kor-nak örökös háborúskodása a franciák kezére juttatta a rajnai határt és I. Napoleon győzelmei csak felújították a „természetes határ” elméletét. Pedig a sűrű településekkel megszállott egységes földrajzi felépítésű folyó völgy szétagolása nem felel meg a geopolitika követelményeinek. Északon a nyugat-németországi alföld csap át a Rajnán s nyúlik el egészen a flandriai partokig, délebbre a palahegység rögei töltik be a hatalmas folyó jobb és balpartját. A palahegység északi részén megüledett széntelepek Westfáliából déli Belgiumon keresztül egészen Franciaország északnyugati területére nyúlnak át. Basel és Mainz között a folyó két partjának földrajzi felépítése is azonos. Amint egységesek itt a földrajzi viszonyok, úgy a kulturális határvonal is elmosódik s semmi esetre sem kereshető a Rajnában. Nyugat- és Középeurópa között, a francia s a német nyelvhatár érintkezésénél, nincs meg a természetes földrajzi határ s XIV. Lajos kora óta azért volt ez a terület Európának viharzsákja. A 30 éves háború után egyre jobban erősödik meg a francia befolyás Németország délnyugati részében, míg a XIX. század elején I. Napoleon ezt a befolyást valóságos impériummá alakítja. Egész déli Németország a Franciaországhoz csatolt kis államok rendszerévé bomlik. Nyugateurópa politikai határa ekkor nyúlik be legmélyebben Középeurópa testébe, a francia impérium határának végpontjait az Északi tenger partján Rostock, a Duna melletti Passau jelzik.

Napoleon hódításainak geopolitikai célja a francia hegemonia alatt álló Páneurópa volt, amelynek határai egybeestek volna Coudenhove-Kalergi napjainkban propagált Páneurópájának határaival. A francia vazallusi szerepre szánt lengyel királyság lett volna ennek az Európának keleti határbástyája s felvonulási területe

Moszkva ellen. Napoleon hatalmának összeomlása Nyugat imperiumát újból visszaveti a XIV. Lajos-féle határokig. *) 1870 után Középeurópa nyugati határa tolódik ki Franciaország rovására, a legyőzött francia hatalomnak át kell adnia a Rajna balpartját egészen a lotharingiai határig. Ez a terület Elzász. XIV. Lajos óta a francia politikának törekvése a rajnai határ megszerzése volt Basel s a hollandiai Rotterdam között. Míg keleti irányban a német államok erejének fokozatos gyöngülésével ez a törekvés sikerrel járt s tetőfokát Napolon alatt érte el, addig északra, a mai Belgium irányában nagy nehézségekbe ütközött, mert itt az angol érdekekkel is szembe találkozott. Anglia nem tűrhette, hogy keleti partjával (Hastings és gr. Yarmouth között) szemben is egy szárazföldi hatalom vesse meg a lábát. Így vált a belga föld az évszázadok folyamán a népeknek csatamezőjévé. Geografiai tekintetben Belgium nem különálló földrajzi egység. Folyói: a Meuse, a Sambre és a Schelde francia területen erednek, torkolati vidékük viszont Hollandiára jut. Az ország keleti felét az Ardennek rögei töltik meg, amelyek hozzá tartoznak a lotharingiai lépcsőzetes vidékhez. Csudálatos politikai földrajzi képződmény Belgium. „Kisérlet az egész”, mondotta első királya. „Olyan ország, amelynek nincsenek politikai és katonai határai”, vélte második királyának főtanácsadója. Ütközőállam Németország, Franciaország és Anglia között — a föld és a nép egysége nélkül. Mégis fentartja magát már 1830 óta, mert a három környező nagyhatalom gondosan őrködött, nehogy az állam-Homunkulus megsemmisüljön, nehogy a semleges ország újból népek csatamezőjévé váljék.

Belgium a belgák földje lenne, de kik azok a belgák és hol volt ősi területük? Amikor C. Julius Caesar Gallia meghódítására indult, a belgák törzsébe ütközött. Caesar

*) A franciák azonban még Waterloo után sem mondtak le hódító szándékaikról. Ha Lajos Fülöp minden bölcsessége mellett sem válhatott népszerűvé, ennek az az oka, hogy nem szerezte meg a „rajnai határt” és nem vett revancheot Waterlooért.

óta azonban évszázadok múlnak el s csak a tudós humanisták tesznek újból említést egy Belgiumról, de nem mondják meg határozottan, mit értenek azon. Amit ők belga nyelvnek gondolnak, annak semmi köze sincs Julius Caesar kelta belgáinak nyelvéhez, ez a belga nyelv az alsófrankok nyelvéből származik, akik félezer évvel Caesar után nyomultak be a nagy hódító örökébe. A régi belgák törzsterülete nem is a mai Belgium volt, hanem valahol Amiens, Reims és Soissons körül. Belgium fogalma harmadízben a francia forradalom idején bukkan fel. A belgák gyűjtőnevén a franciák ekkor új államképződményt létesítenek a Habsburgoktól elvett északi területekből, persze anélkül, hogy a belgák österületét, Amiens és Reims környékét hozzácsatolták volna. Francia vazallus-államnak, védelmező elővidéknek (glaciş) szánták. Így a belgák területének fogalma Julius Caesar kora óta többször felbukkant a történelem színpadán, de mindig északabbra és északabbra tolódott. Így vándorolt a belga államterület a Marne és az Aisne vidékéről a Maase és Schelde közé, mindinkább a Rajna torkolata felé közeledve. Szárazföld felől nyomták és a tenger felől következett be az ellenhatás. Löwen mellett 891-ben Arnulf császár legyőzte a normannokat, akik a tengeren át törttek be, Bonvinesnél 1214-ben a francia király aratott győzelmet az angolok felett. A spanyol-angol hatalmi verseny idején új harcok tomboltak az alsó Rajna mellékén, a későbbi Belgium területén a spanyol szárazföldi hatalom vetette meg lábát, míg északabbra a tengert járó hollandok kivívták függetlenségüket. XIV. Lajos rablóhadjárataiban, a spanyol örökösödési háborúban, a francia forradalom küzdelmeiben s I. Napoleon hódításaiban a franciák dagasztották meg uralmukat ebben az irányban; Napóleon Antwerpent akarta megszerezni s Anglia elleni bázissá kifejleszteni, mert „Antwerpenen tör lenne Anglia szívében”. Waterloo azonban eltemeti ezeket az álmokat. A harminc éves háború óta két évszázad alatt 52 francia betörést sorol fel a történelem a mai Belgium területére, míg a béke éveiben más eszközökkel igyekezett a francia befolyás útát törni. A napoleoni

idők után Belgium Hollandiával a Nassau-orániai dinasztia uralkodása alatt (II. Vilmos király) egységes államtesetet alkotott, mert a győztesek így akarták megfékezni a francia imperializmus három évszázadon át folyton megújuló előretörését északi irányban. 1830-ban azonban a déli részek fellázadtak, ezt a lázadást újból a franciák szították, akik így akarták megvetni a lábukat belga területen. A nagyhatalmak ezért megállapodtak abban, hogy Belgiumból önálló királyságot alakítanak a Kóburg-házból származó I. Lipót uralma alatt. Német házból származott, rokonsága ellenére azonban angol volt, szíve is az angolokhoz hajlott, felesége pedig francia. Így lett szimbolummá az ő személye, Belgiumnak az angol, német és francia érdekek találkozásában való ütköző-állam jellegét szimbolizálta. 1839 április 19-én Anglia, Ausztria, Franciaország, Poroszország és Oroszország konferenciája kimondotta, hogy „Belgium független, örökké semleges állam lesz, amelynek semlegességét minden állam irányában fenn kell tartania”.

Igy alakult meg az évszázadokon át pusztító háborúk dűlta területen, a germán és román nyelvhatár mentén a kis belga állam, amely 29.451 km² területen hét és fél millió lakost foglalt egybe, 42.16%-ban alnémet flamandot és 38.47%-ban romanizált vallont.

A középkori német római birodalom s a germánság testéről leszakadt Belgium, Hollandia és Svájc. Hollandia önálló állami fejlődésének geopolitikai főtényezője a Rajna torkolata. Ahol nagy, hajózható folyó forgalmi szempontból fontos tengerbe ömlik, ott rendesen torkolati állam jön létre, mert a partvidéki lakosságot életérdekei annyira a tengerhez kötik, hogy kontinentális érdekei elhalványulnak s hovatovább politikai tekintetben is elszakad határvidékétől. Így fejlődött Hollandia a világ egyik leggazdagabb kereskedő-államává, amely Európának tengeri fuvarosa, a közvetítő kereskedelem legfontosabb tényezője.

Svájc politikai kialakulása keletről nyugat felé ment végbe. A keleti österületek úgy politikai, mint nyelvi tekintetben a germánság Grenzmarkját alkották a román

nyugat felé. Ehhez a maghoz lassanként nyugati irányban fekvő román népességű területek csatlakoztak. Az állam geopolitikai alapját nagyszerű forgalmi helyzete adja meg. Az Alpesektől délre és északra elterülő Európa között az ókor óta egyre erősödő közlekedési feszültség fejlődött ki. A különbözőképpen fejlődő két kultúrkör között mindinkább megnyilvánult a termékek kicserélésének szükségessége. Svájcon két irányban valóságos övben haladnak végig a közlekedési vonalak. Mint az előbbi fejezetben említettük, a svájci fentérség középső darabja annak az elsőrendű közlekedési zónának, amely a Pyreneusoktól kiindulva a morva kapuban torkollik a Visztula síkjára. A keletről Nyugateurópába vezető útvonalak tehát a svájci fentérségen szaladnak végig. Az északi közlekedési öv Bázelen keresztül, a burgundi kapun át lép a Rhone völgyébe, a déli öv Genfben csomósodik össze s azután a Rhonenak a Jurán keresztül tört kapuján szalad ki Marseille felé. Bazel és Genf Svájcnak két szája, amely Nyugateurópához tapad és a világ forgalmát belélegzi. A kelet-nyugati irányú forgalmi öv mellett a Svájcot észak-déli irányban beborító úthálózat tette meg ezt az országot Európa egyik legfontosabb átjáró földjévé. Ahol a hosszanti utak a kereszt-utakkal találkoznak, a svájci fentérségen, jelentékeny városok, forgalmi gócpontok fejlődtek ki. Száznál több város színes mozaikja borítja a fentérséget s a Jura iparterületeit, Európának igazi városi területe ez a vidék. A fentérség városainak a közlekedési szempontból szintén fontos, de városokban szűkölködő alpesi területekkel való szövetkezéséből alakult meg az „Eidgenossenschaft” s így jött létre újból a germán-román nyelvhatár mentén a semleges Svájc köztársaság, amelyet Belgium példájával szemben nem a nagyhatalmak politikai akarata, hanem a geopolitikai tényezők hatóereje hozott létre.

A nagy államtestek mellett ez a három kis állam törpének mondható. de törpeségükben mennyi erő s a fejlődés minő lehetősége rejlik! A kis államok abból az egyensúlyi helyzetből élnek, amelyben az egymással versenyző nagyhatalmak egymást igyekeznek tartani.

Nem kell résztvenniök a nagy versengésben, megtakaríthatják a katonai kiadásokat s zavartalanul élvezhetik a béke gyümölcseit. Hollandiában, Belgiumban és Svájcban a világháború előtt a lakossághoz viszonyítva a külkereskedelem ötször nagyobb volt, mint a német birodalomban.

Végigszaladtunk a germán-román nyelvhatár mentén, azon a végzetes területen, amelyen annyi vér ömlött évszázadok óta. Láttuk, hogy a nyelvhatár északi és déli oldalán ütköző, kis semleges államok alakultak ki egyes nemzetiségű lakossággal. A középen azonban nyitott tályog maradt: Elzász-Lotharingia. Ott ütköző terület nélkül került egymás közvetlen közelébe a német és a francia nemzet. Láttuk, hogyan kígyózott a határ előre s hátra, hogyan adta vissza Napoleon lökését Bismarck Németországa. Az oroszoknak konstantinápolyi törekvéseiben jelöltük meg a világháború egyik, főleg geopolitikai jellegű okát. Elzász-Lotharingia kérdése volt a másik fő okozója a világkatasztrófának. Itt azonban nem annyira a geopolitikai momentum játszott szerepet, mint a pszichologiai. A revanche!

IX.

Ha Franciország helyzetét szemügyre vesszük Európa térképén, akkor földrajzi fekvésének előnyeit könnyűszerrel leolvashatjuk. A Dunquerque (a Dover csatorna mellett) és Mentone (a Liguri-tenger mellett) közt félkörbe megvont határvonal elhatárolásának több mint hatvan százalékát teszi s ennek a határnak is legnagyobb része tenger, amely a védelem szempontjából a legnagyobb biztonságot nyújtja. A vizcayai öböl és a lyoni öböl közti szárazföldi határa a Pyreneusok magas sziklafala, amely szintén népválasztó s így megfelelő politikai határ is. Spanyolország nagyhatalmi állásának megszűntével erről az oldalról különben is megszűnt minden veszedelem. Az újkor elején, amikor a Habsburg-birodalom délen Spanyolország, északon pedig Hollandia és Belgium felől olló alakjában kapta közre, politikai-földrajzi helyzete nem volt kellemes, ma azonban Spanyolország politikai vakuum, a kis Belgium pedig a francia külpolitikának leghűségesebb vazallusa. Franciaországnak tehát épenugy, mint Európa keleti felének, Oroszországnak, háta teljesen fedve van, keleti és északkeleti határvonalán, Olaszország és Németország felé vannak problémái.

Földrajzi felépítése a lehető legideálisabb. Négy hatalmas folyómedencéből: a Seine, Loire, Garonne és Saone-Rhone medencéjéből alakult ki s ezek között a kapcsolat tökéletes. A kohéziós erőt a Seine-völgye, a párisi medence fejti ki, Michelet szerint a Seine Franciaország fő ütőere. Északkeleti Franciaországnak s a Central plateaunak folyóvizei is ide gördülnek alá, a francia terület földrajzi berendezése tehát olyan, hogy a

centralisztikus közigazgatási rendszert szinte a természet írja elő. Testén végighúzódik az európai fővízválasztó nyugati szakasza, északnyugati fele tehát az Atlanti Óceán, délkeleti oldala a Földközi-tenger kultúrköréhez tartozik. Ez a földrajzi fekvés szabta meg történelmének fejlődését is, amelyben hol atlantikus, hol mediterráneos, hol pedig kontinentális törekvések jelentkeztek és olyan idők is voltak — Franciaország most is ezt a korszakot éli — amikor mind a három törekvés együttesen lépett fel. Az Atlanti Óceán a világforgalomban kapcsolta s az ellenparton, Amerikában való gyarmatosításra vezetett, míg csak Anglia innen ki nem szorította, a Földközi-tenger Afrika északi partjára mutat, míg kelet felé a Rajna völgye csábít.

Ezeket a geopolitikai szempontokat látjuk érvényesülni a XIX. századbeli s a világháború előtti francia külpolitikában.

Kontinentális törekvéseit 1870 semmisítette meg. Ezért a harmadik köztársaság születésének első órájától kezdve különleges külpolitikai feladatának a revancheot tartotta. A büszke francia nép nem tudta elviselni azt a gondolatot, hogy az évszázadok hagyománya által meggyökeresedett „préponderance légitime”-ről lemondjon. A Németország elleni gyűlölet és az 1870-ben elszenvedett megaláztatásért sóvárgott elégtétel volt a francia külpolitikának szilárd kiinduló pontja és vezető gondolata.

Ez az út azonban nem vezetett egyenesen a világháborúra. Bismarcknak a berlini kongresszuson sikerült az ébredő francia erőt a nagyvilágra terelni (atlantikus és mediterráneos irány) s a tiszta gyarmatosító programm fényes eredményeket hozott (Tunis 1881, Tonking 1886). Ez az évtized a Németországgal való feszültség enyhülését s az Angliával (Atlantikum) és Olaszországgal (Mediterráneos) való feszültség kiéleződését hozta magával. Anglia ebben az időben vonta érdekkörébe Egyiptomot s a francia büszkeségnek nagy keserűséget okozott az a tudat, hogy a legnagyobb francia közlekedési alkotás, Lesseps műve, a szuezi csatorna, politi-

kai és gazdasági tekintetben régi riválisának, ősi ellenségének kezébe ment át. Az 1885-iki krízisben azonban a revanche erősebbnek mutatkozott, ezeknél a külpolitikai áramlatoknál Franciaország „ismét Európa felé fordult” s ha a Boulangerizmus 1887—89 között nem is inerte még megzavarni Európa békéjét, mégis előkészítette a talajt az Oroszországgal való szövetségre (1891—94). A revanche eszméje így szövetkezett a pánszlávizmussal, a napoleoni politika ilyen perverz ellentéte kötötte politikai szövetségbe Európa törzsének keleti és nyugati felét Középeurópa ellen, amelynek tehát szintén tömörülnie kellett.

Ekkor azonban még mindig nem a népszenvédélyek szabták meg Európa útját. Sokaknak meglepetésére az új szövetség az általános európai feszültség enyhülésére vezetett. A francia államművészet 1894-ben akadálytalanul léphetett fel Németországgal Anglia ellen afrikai területen, Kongóban s Japán ellen ázsiai területen (1895). Iránytadó szocialista részről (Jaurès) nyíltan feladták a revanche eszméjét. Franciaország tehát a század elején válaszüton volt: gyarmati politika, vagy pedig revanche-programm, Elzász vagy Egyiptom, kiengesztelődés Németországgal Anglia rovására, vagy megegyezés Angliával Középeurópa ellen. A Fasoda-vitának Franciaországra hátrányos megoldása (1898) azt tette valószínűvé, hogy Franciaország az első lehetőséget választja.

Delcassé külügyminiszter azonban a francia külpolitika kormányát az ellenkező irányba fordította. Amikor a döntő pillanat elérkezett, az érzelmi momentum, a bosszú, a revanche eszméje győzedelmeskedett, mert azt gyökerezették meg a francia nép lelkében. Az új külpolitikai irányzatnak eredménye az entente megalakulása volt (1904), amely Franciaországnak Angliával való ellentétét a föld egész kerektségére, különösen azonban az egyiptomi és marokkói kérdésre vonatkozólag, megszüntette. Két évvel azelőtt Olaszországgal jött létre hasonló megegyezés, az egyik Tripolist, a másik Marokkót kapja. Ez a hatalmas északafrikai terület, amely addig anarchisztikus felfordulásoknak tűzfészke volt, ott fek-

szik a Földközi-tenger kapujában s nagy gazdagságával kapóra jött a francia külpolitika gyarmatéhségének. Marokkó engesztelő áldozat volt Olaszország és Anglia részéről Franciaországnak és a francia impérium további terjeszkedésének bázisa, kárpótlás Fasodáért, amely végét vetette az északafrikai összefüggő gyarmati birodalom tervének.

Az út azonban sokkal hosszabb és nehezebb volt, mint ahogy 1904-ben gondolták. Ez az év új periódust vezetett be az imperialista nagyhatalmi politikában, amelyet a politikai történelem „a föld felosztásának” nevez. Oroszország veresége Japánnal szemben a távoli Keleten lényegesen enyhítette a nyomást és ezzel a hatalmak mozgási szabadsága is jóval nagyobb lett. Az osztozkodásban Németország is épen olyan igényekkel jelentkezett mint Franciaország. Ez világos eltérést jelentett Bismarck politikájától, mely Németországnak biztonsága érdekében Franciaország afrikai politikáját a lehető legmesszebbmenőleg támogatta. Most egyszeriben kiderültek mindazok a nehézségek, amelyek a német politika útjába tornyosultak. A német diplomáciának csak az osztrák-magyar monarchia támogatására lehetett számítnia s így állandóan a háború és a béke éles határmegyéjén járt, hogy eredményeket érhessen el. A helyzet csak 1909-ben tisztult, amikor Németország elismerte Franciaországnak Marokkóra vonatkozó külön jogait. Németország ezután egy időre keleti irányban át tudta törni diplomáciai bekerítését az Oroszországgal kötött megegyezésben, amely az orosz birodalom ázsiai törekvéseit támogatta Oroszország Északperzsiára vonatkozó igényeinek elismerésével, míg Oroszország a német Bagdad-vasút tervét ismerte el. Ebben a diplomáciai helyzetben Németország elegendő erőt érzett magában, hogy Franciaország marokkói térfoglalásának betetőzésével szembeszálljon, de drámai eszközökre (Agadir, 1911), végtelenbe nyúló diplomáciai tárgyalásokra s teljes hadi felkészültségre volt szükség, míg Németország 1911 végén az ügyből visszavonulhatott azzal az eredménnyel, hogy a nagy likvidációban megkapta Uj-Kamerunt.

Németországnak ellenszegülése, amely kétszer csaknem háborúban robbant ki, döntő volt Franciaország külpolitikájára. Az a tudat, hogy Németország minden hatalmi törekvésének útjában áll s minden új zsákmányt alaposan megfizettet magának, újból felszította a revanche-hangulatot, amely most erősebb volt, mint valaha. A Kongó mellett szerzett új seb felszakította a rajnai heggedést. Elzászt talán elfelejtette volna a francia külpolitika, mert csupán XIV. Lajos hódításának történelmi jogcíme fűződött ehhez a területhez, azonban a marokkói diplomáciai csata a szenvedélyeket újból feltüzeltte. A nemzeti akarat elhatározottan lángolt fel a keleti ősi ellenség iránt, amelynek rossz szándékairól minden francia bensőleg meg volt győződve.

A revanche pozitív eredményei most az érzelmi motívumoktól mentes, hidegen számító koponyáknak is kilátásosabbaknak látszottak, mint valaha. Talán igaza van Schiemannek, aki az 1903-ban kezdődő új francia külpolitikai kurzusnak a „belső valótlanág” jellegét veti szemére. Az Oroszországgal való szövetség alapjában véve azzal az ancien régime-mel való kézfogás volt, amelyet a francia forradalom olyan nagy hévvel döntött meg saját hazájában. Az Angliával való entente pedig lényegében az afrikai és ázsiai terjeszkedés politikájának vetett gátat különösen Szíriában, amelyre Franciaország a keresztes hadjáratok óta igényt tartott. Ott Franciaország érdekei élesen szembeütköztek Angliáéval. Talán jogosan merült fel a kérdés sokakban, nem lett volna-e természetesebb a külpolitikának diametrálisan ellenkező iránya, a kontinentális szövetkezés Angliával szemben? Ám amióta az érzelem szabta meg a francia külpolitikát, az entente céljai kidomborodtak s a közös érdekek jegyében létrejött kapcsolat az 1905. (Tanger) s az 1911. évi (Agadir) krízisben kiállotta a tűzpróbát.

Ilyen diplomáciai helyzetben a három éves katonai szolgálati idő visszaállítása 1913-ban már nem az előrelátó törvényhozásnak, hanem a hadi felkészülésnek képe volt. Az orosz fegyvertársban s az angol barátban biza-

ködva, saját katonai erejét, főleg pedig repülőflottáját túlbecsülve, Franciaország 1914-ben „archipret”-nek tudta magát, mint 1870-ben.

Igy lép fel a világháború kitörésének okai között Oroszországnak a monarchiával szemben fennálló, geopolitikai alapon nyugvó érdekellentéte mellett főtényezőként Franciaország ügye Németországgal szemben. Ennek az ellentétnek lényege inkább a fajok ellentétében s az annyira ellentétes kultúrideálokban kereshető, mint geopolitikai szükségességben. Az a francia felfogás ugyanis, hogy a Rajna vonala adja meg Franciaország természetes határát, amint kimutattuk, egyáltalán nem felel meg a politikai földrajz törvényeinek, amelyek a folyót csak ott ismerik el határolónak s nem egybekapcsolónak, ahol különböző földrajzi jellegű s különböző gazdasági kultúrájú területeket választ el, mint a Duna a Havasalföldet és a bolgár táblát.

X.

Megismertük a háború előtti francia külpolitikának irányvonalait s megállapítottuk, hogy ez a külpolitika telluris vonatkozásban óriási kiterjedésű gyarmatbirodalom megteremtésére irányult, kontinentális viszonylatban pedig a „természetes határ” elmélete alapján Franciaország keleti határát újból a Rajnáig akarta kitolni, mint az a XVII. században volt. Ha ennek az expanzív politikának célkitűzését, mértékét és eszközeit egybevetjük a demopolitikai megalapozottsággal, vagy Woltmann szavai szerint a politikai antropológiával, úgy nem vitatható el, hogy ezen imperialista törekvések s a tényleges viszonyok között kiáltó ellentét mutatkozik. Látunk egy államot, egy nagyhatalmat, amely a legnagyobb mértékű terjeszkedés politikáját folytatja s látunk egy népet, amelynek expanziója hosszú ideje stagnál, sőt visszafejlődik s természetes emberszaporulata egyáltalán nem áll arányban azokkal a nagy feladatokkal, amelyeket külpolitikája maga elé tűzött. Franciaországban évtizedek óta a depopuláció szociológiai jelensége mutatkozik, amit egyetlen számadattal lehet megvilágítani: 1866-ban Franciaországnak 38 millió lakója volt, 1865-ben Németországnak 39 és fél millió, 1910-ben Franciaországnak szintén 39 és fél millió, de Németországnak már 65 és fél. „Húsz millió felesleges német”, hangzik el Clemenceau hirhedt mondása.

Látunk tehát egy nemzetet, amelynek vállaira politikusai hihetetlen súlyú külpolitikai törekvéseket raknak, de úgy látszik, mintha a nemzet az idők folyamán elve-

szítette volna önmaga megújításának akarátát. A statisztika bizonyossága ezt mutatja:

A lakosság száma (ezrekben):

<i>Franciaországban</i>	<i>Németországban</i>
1886 : 38.219	1885 : 46.856
1891 : 38.343	1890 : 49.428
1896 : 38.518	1895 : 52.280
1901 : 38.962	1900 : 56.345
1906 : 39.252	1905 : 60.645
1911 : 39.601	1910 : 65.000

1886—1911 között tehát Franciaország lakossága csak $1\frac{1}{2}$ millióval szaporodott, míg ugyanebben az időközben Németország népessége 18 millióval növekedett. Franciaország népességének lassú növekedését a születési fölösleg kis arányszámának kell tulajdonítanunk, amely 1890-ben, 1891-ben és 1911-ben évenséggel negatív volt.

Franciaország születési fölöslege ezrelékben.

1886 :	1.4 ‰
1886 :	1.2 „
1890 :	1 „
1891 :	0.3 „
1891—1900 :	0.1 „
1903 :	2.1 „
1908 :	1.2 „
1911 :	0.9 „

A születési fölösleg átlaga tehát 0.1 százaléknál kevesebbet tesz ki, míg Európának az átlaga 1.2 százalék. Tehát az utánpótlás, a nemzeti élet forrása nem buzog, pozitív számokban ez a százalék azt jelenti, hogy Franciaországban évenként 450.000 lélek születése marad el.

A statisztika pontos vizsgálatából az is kitűnik, hogy Franciaországban a házasságkötések száma normális s a gyermektelen házasságok száma sem haladja meg az átlagot. Annak a physiopolitikai problémának vizsgálatában, hogy mire vezetendő vissza ez a jelenség, a faj kezdődő terméketlenségének momentumát kezdet-

től fogva ki kell kapcsolnunk, mert hiszen ugyanez a francia vér Kanadában épen rendkívül nagy termékenységevel tűnik ki. A magyarázat tehát csupán a születéseknek önként korlátozott számában, az úgynevezett két-gyermekes rendszerben keresendő. Ez a rendszer az embernek fellázadása az ellen az elementáris, minden nemzedékre rárótt kötelezettség ellen, hogy az emberi nem további fentartásáról gondoskodjék. Tehát tulajdonképen az állam és nemzet önfentartásáról van szó. A két gyermekes rendszer azon az elgondoláson alapszik: mennél kevesebb a gyermek, annál jobban lehet gondoskodni róluk, annál biztosabb, hogy a földbirtok a család tulajdonában marad, annál kevesebb a gondja a szülőknek. Ez a természetellenes jelenség tehát nem csupán gazdasági és szociális, hanem kiváltképen pszichológiai alapon nyugszik. Lassanként fejlődött ki mint a túlkultúráltság érett gyümölcse abban a világfelfogásban, amelyet a forradalom gyökereztetett meg a francia nemzetben s abból indul ki, hogy az egyéniség, az egyén a világ központja, a legfőbb létező organizmus, hogy az államok és nemzetek célja az egyesek érdekeit szolgálni s nem fordítva.

Milyen eszközei vannak az államnak s a társadalomnak e nemzeti veszedelem ellen való küzdelemben? A másik nemzetcsökkentő veszedelem, a kivándorlás ellen a gazdasági politika megkeresheti az orvosszereket, mert ezt a veszedelmet főleg gazdasági nehézségek idézik elő, amelyeket enyhíteni lehet. Ez ellen a veszedelem ellen azonban nehezebb a küzdelem, mert alapja pszichológiai természetű. Épen ezért ma sem állanak más palliatív eszközök rendelkezésére, mint azok, amelyeket már Augusztus kora nem valami nagy eredménnyel használt: az agglegények adója, a családtyák adóterhének csökkentése gyermekeik számának arányában, gyermekben gazdag családok megjutalmazása stb.

Nyilvánvaló, hogy ennek a tisztára népességstatisztikai problémának az állam egész politikai irányára kihatással kell lennie, Franciaország a maga stagnáló népességével, amely saját államának területén is bőséges

helyet és munkaalkalmat talál, egyesek szemében talán ideál is lehet s van is egy szocialista irányzat, amely ezt egészséges állapotnak tekinti és egyenesen propagandát végez a termékenység, a természetes népszaporulat ellen. De ez a felfogás két körülményt nem vesz tekintetbe. Az egyik az, hogy egyetlen nemzet sem áll magában a föld elszigetelt darabján, nemzetek és népek helyezkednek el egymás mellett örökös versenyben s a társadalmi törvények éppen úgy ismerik a „horror vacui“-t, mint a természet: egy stagnáló vagy csökkenő népességű államterület atmoszferikus minimumként hat, amelybe a magasabb légnyomású terület betör. Így van ez Franciaországban is, a népesség állományát inkább a szomszédos államokból való bevándorlás (Franciaország rendkívül liberális naturalizációs törvénye), mint saját belső ereje növeli. Már pedig hiú reménység az, hogy az őslakos törzs a bevándorlókat lassanként magához idomítja s felszívja anélkül, hogy állományában kárt szenvedne. Hasonló folyamat már egyszer végbement Európa történelmében, még pedig a császárság korának Rómájában: a kétgyermek-rendszer a világbirodalmat barbár népelemekkel telítette meg, amíg megérett a pusztulásra.

A másik körülmény az, hogy a népállománynak ilyen stagnálása magára a nemzetre a legnagyobb veszedelem. A nép medrének épenúgy, mint a folyónak tápláló mellékvizekre van szüksége, hogy friss maradhasson — a csendesen poshadó folyó elhalásra kárhozott, morotva lesz belőle. Waitz „Grundzüge der Politik” című művében (1862) nagyon helyesen mondja: „a népesség növekedése nem feltétlen előny, de a népesség állandó csökkenése mindig egészségtelen”.

Épen azért, objektíven tekintve a francia külpolitikát, a francia hatalom annyira tekintélyesnek látszó mértéke összezsugorodik, ha a világosan beszélő számokat figyelembe vesszük. Egy évszázaddal ezelőtt a francia nemzet népességének számát tekintve, Európában a második helyen állott, a XIX. század negyvenes éveiben Németország előtt még a harmadik helyet foglalta el, a hatvanas években az osztrák-magyar monarchia előtt a

negyedik helyre került, a kilencvenes években Anglia előtt az ötödik helyen volt, ma már Olaszország népességének száma is meghaladja. 1860-ban megelőzte az Egyesült Államok, 1870-ben Japán, úgy hogy ma a nagyhatalmak sorában, a népesség számát tekintve, utolsó helyen áll. Európa népességének 14.5 százalékát tette a francia nemzet, ma már az az arány 8 százalékra csökkent. Németország lakosságához viszonyítva az arány 1870-ben 100 : 111 volt, ma már 100 : 168.

Ez az arány egyáltalában nem teszi indokolttá azt a nagymértékű expanziós politikát, amelyet a harmadik köztársaság maga elé tűzött. A terjeszkedés csak az erősen szaporodó népeknek természetes szükséglete. Mivel normális viszonyok között minden nép először saját államterületét igyekszik kitölteni, azután betölteni, végül túltölteni, az expanzió szükségessé csak akkor lép fel, ha az államterület túltelítettségének állapota bekövetkezett, ha az államban több a lakosság, mint amennyit az ország kényelmesen eltarthat. Ekkor hárul az államra az a primitív feladat, hogy túlszaporodott népességének mannát keressen a pusztában. Ilyenkor azután fellép a terjeszkedés szükségessége, mint ez természetesen bekövetkezett Anglia, Németország, Itália és Japán életében.

Ez a természetes szükségszerűség azonban nincs meg Franciaország életében. Óriási gyarmatbirodalmát nem indokolja meg a természeti szükségszerűség: a túlszaporodott francia embertömeg s ezért helyesen jellemezte Michelet a múlt évszázad gyarmatosító hatalmainak viszonyát: „az angol gyarmatosító gyarmatokkal és gyarmatosokkal, a német gyarmatosító gyarmatosokkal, de gyarmatok nélkül, a francia pedig gyarmatosító gyarmatokkal gyarmatosítók nélkül”. A gyarmati politikát három tényező teszi indokolttá: az anyaország népességének túlszaporodása, ipari túltermelésének elhelyező piaca, végül tökefölöslegének munkapiaca. Franciaország népessége azonban nem szaporodik, ellenkezőleg stagnál, ipari túltermelése sem olyan nagymértékű, mint Angliáé, Németorszáé, vagy az Egyesült Államoké,

tőkéje pedig az európai piacokon is megfelelő elhelyezkedést talál. Gazdasági tekintetben tehát túlzott gyarmati politikája üzlet volt, az anyaország csak magas vámokkal biztosíthatott magának kedvező aratást a gyarmati piacon. Egyebekben a gyarmatok nem szolgáltatnak mást neki, mint színes zsoldosokat, amelyekkel a revanche-hadsereg sorait kitölthette, míg a surlódási felületek s a támadható pontok magában a birodalomban egyre szaporodtak.

Azonban meg kell állapítanunk a francia nemzet nagy ellenálló képességét, törhetetlen akaratát, amellyel meg akarja őrizni kontinentális hegemoniáját s a világhatalmak sorában biztosított helyzetét, amellyel továbbra is „a civilizáció élén akar masírozni“, bár testében egyre halmozódnak a bomlasztó csírák. A francia külpolitika hiú nagyzolásában egy nagymultú nemzetnek törekvését látjuk, amellyel saját jellegének bélyegét akarja rákényszeríteni az egész világra s a világ kormányzásának tekintélyes részét magára vállalja. A szerencse megkoronázta ebbeli törekvéseit, de a jövő azon fordul meg, sikerül-e leküzdenie a nagy belső veszedelmet, azt a valóban öngyilkos jelenséget, amellyel meggátolja a népi erők szabad kibontakozását. A francia nemzet szaporodásán fordul meg a modern Franciaország egész életproblémája.

XI.

A világháború kitörésének két nagy, geopolitikai természetű okára mutattunk rá az eddigiekben. Az egyik Oroszország pöre volt a monarchia ellen a Balkán félsziget ügyében, a másik Franciaország ügye volt Németország ellen a „természetes határ” kérdésében. A harmadik, nem kevésbé fontos ok Anglia pöre Németországgal szemben. Ez a pör a másik kettőtől lényegében különbözik, kezdettől fogva nem volt határozott vádlója s nem volt geopolitikai alapja. Az angol-német ellentét egészen új keletű s nincsenek történelmi okai.

Anglia eddig jórészt Németországban keresett támasztékot, először Franciaország, majd később Oroszország ellen. Kivétel e szabály alól csak a vallásháborúk idején volt, mikor az államok politikáját nem nemzeti, hanem vallási érdekek irányították.

De a XVII. század vége óta Anglia-mindig-a-németekkel harcol a franciák túlkapásai ellen. Marlborough és Savoyai Eugén hadai együtt harcolnak XIV. Lajos ellen. Anglia Mária Teréziával szövetezik XV. Lajos ellen, majd II. Friggyessel, mikor a királynő a versaillesi udvarhoz közeledett. A forradalom és a császárság minden nagy háborúját hol Ausztriával, hol Poroszországgal, hol mind a kettővel együtt vívta a franciák ellen. Száz és néhány esztendeje, hogy Wellington és Blücher együtt hadakoztak egyazon harcmezőkön, amelyeken egy évszázad múlva ivadékaik egymást irtották.

Oroszország ellen a monarchiában és Poroszországban keresett támasztékot. A krími háború idején mindent elkövetett, hogy a monarchiát résztvevésre bírja s tény-

leg a monarchia diplomáciája Oroszország ellen dolgozott. Anglia 1877—78-ban is folyton szövetségét kínálta a monarchiának és Beaconsfield és Andrássy együtt csínálták végig a diplomáciai kampányt a berlini kongresszuson. 1880-ban a monarchia Anglia oldalán harcolt az orosz politika ellen Bulgáriában.

Németország és Anglia között szivélyes volt a viszony még 1890-ben is. Akkor történt, hogy Anglia örömet átengedte Németországnak Helgolandot, a német tengeri hatalom flottabázisát. Bizonyára nem tette volna meg, ha hitt volna a két ország közti háború lehetőségében.

Angliának ebből a multjából következik, hogy az angol és a német vagy osztrák-magyar érdekek közt nem volt komoly ellentét, mert ha lett volna, szükségképpen kitört volna a világpolitikában. 1890 óta történnie kellett valaminek, ami magyarázatát adja a világkatalizmának. De hát mi? Németország, eltekintve egy háttérkiigazítástól, amelyet a marokkói kérdés szabályozása óta megkapott, azóta semmiféle területet nem szerzett, egyetlen német gyarmat sem fejlődött olyan mértékben, hogy veszedelmet jelentsen valamely angol gyarmatra nézve.

Az angol-német ellentétnek tehát csupán gazdaságpolitikai alapja lehetett. Németország gazdasági föllendülése, kereskedelmének egyre nagyobb virágzása, népességének gyors szaporodása és ezzel arányban tengeri hatalmának növekedése Angliának a világpiacon gyakorolt hegemoniáját fenyegette. Ez a versengés a század fordulóján különösen kiélesedett, a geopolitikai surlódási felület is kialakult, mert Németország Levantepolitikája (Hamburg-Bagdad) Anglia szemében Egyiptom és India fenyegetésének tűnt föl. Anglia tehát Németországban világuralmi törekvéseinek komoly veszélyeztetőjét látta, míg Németország expanziójában mindenütt az Anglia támasztotta akadályokba ütközött. Így a más frontokon fenyegető háborús veszedelmek (Marokko 1905 és 1911, Bosznia 1908) mindig nagyobb súlyt kaptak Angliának Németországgal szemben való éles állás-

foglalása következtében. A rivalizálásnak általános érzését a kultúrpolitikai ellentétek csak kiélesítették, az angolszászok egészen más kultúr- és államideált alakítottak ki magukban, mint a németek. Az angolok németellenes gyűlölete Németországban visszhangra talált s a két germán nép gyűlölete olyan elkeseredett volt, aminő más nemzetek közt nem nyilvánult meg.

Az angol világhatalom analizisában elsősorban a geopolitikai tényezőket kell figyelembe vennünk. Az angol szigetek kontinentális talapzaton nyugvó peremszigetek, amelyek Európa északnyugati oldalán fekszenek. Ez az egy mondat magában foglalja Anglia természetének legfontosabb tényeit s történetének legjelentősebb feltételét, csak azt kell hozzátennünk, hogy az angol történelem régebbi korszakaiban nagyobb nyomaték jutott a kontinentális, újabb korában pedig a sziget-szóra. Az angol szigetek nem fekszenek az Óceán közepén, mint az Azorok, a Färöer-szigetek, amelyeket éppen olyan joggal lehet Európához, mint Amerikához sorozni; hanem helyzetük és természetük alapján az európai kontinens részei s déli irányban csupán a Dover és Calais között 31 km.-re szűkülő csatorna választja el a kontinens derekától. A brit szigetek talán még a fiatalabb geológiai korszakban is egybefüggtek a kontinenssel, állatviláguk és növényzetük a kontinensről származik s a régebbi kőkorszak barlanglakója még szárazföldön vándorolt át az angol középhegyekbe. Ez az egy tény, hogy egykor Anglia összefüggésben állott a kontinenssel, mindennél világosabban mutat rá történelmének két fő-tényezőjére: a kontinens történelmével való összefüggésre s a szigeti elkülönülésre.

A brit szigeteknek — inzuláris természetüktől eltekintve — még egy fontos helyzeti tulajdonságuk van, az atlantikus peremhelyzet, amely hasonló, de még kifejezettebb, mint a Pyreneus-félszigetnek, Franciaországnak és Norvégiának az Atlantikumhoz való viszonya. Ez a viszony azonban a történelmi fejlődés folyamán különböző jelentőségben érvényesült. Amíg az Atlantikum vízi sivatag volt, addig a peremhelyzet egyértelmű volt a

végföldi helyzettel, a világ itt véget ért. Ez biztosította Angliának hátvidékét. Olyan biztosíték volt ez, aminőben a középhelyzetű országok, mint elsősorban Németország, de bizonyos mértékben Franciaország is, sohasem részesültek. Másrészt azonban a kulturális kapcsolatok ennek a peremhelyzetnek következtében teljesen egyoldaluan alakultak. Anglia az ókorban és középkorban az európai kultúrvilágból a szélre szorult, kultúrája lassabban fejlődött és Amerika felfedezésének idején a kontinens déli országaival szemben hátramaradott volt. Csak amikor a hajózás legyőzte az óceánt s a tengerentúli kereskedelem és gyarmatosítás mind nagyobb jelentőségre emelkedett, érvényesült a peremhelyzet minden előnye, amely Angliát óceáni hatalommá fejlesztette s mai nagyságát lehetővé tette. Kontinentális peremországok, mint például Franciaország, a hátuk megett elterülő országokat elzárják a tengertől, ha azonban ezek a peremországok szigetek, vagy félszigetek, — aminő Anglia és Franciaország is, — akkor a hátsó országok is tengerparthoz jutnak, igaz ugyan, hogy csak melléktengerhez, vagy belső tengerhez, mint Németország, melyet Anglia teljesen elzárhat a világtengertől, mert Németország valamennyi tengeri útja a brit szigetek mellett visz el s ez háború esetén a kontinentális országra a legnagyobb veszedelmet jelenti. Így jutott Anglia az európai politikában döntő szerephez a tengerek uralmának biztosításával.

Az angol szigetek fejlődésének általános iránya megegyezik Európa többi atlantikus országának fejlődésével, mert a többiek fejlődésében is döntő szerepe volt az óceáni nagy hajózás megindulásának. De az inszuláris jelleg itt is lényeges eltérést okozott, mert politikai tekintetben elsősorban azt eredményezte, hogy a természetes határok megjelölésével Anglia történetéből teljesen kikapcsolódott a határkérdés, amely a francia és német nép között a századok folyamán oly sok véres összeütközésre vezetett. Még fontosabb az a körülmény, hogy Anglia szárazföldi úton nem közelíthető meg, csupán csak a tenger felől és ezért, bár kontinentális törzsek benyomultak a szigetországba, azonban ezek a be-

törések csak periodikusan következtek be s az a nép, amely az angol szigeteken megvetette a lábát, minden kapcsolatát elvesztette kontinentális anyaországával. Anglia népének, állami életének és kultúrájának fejlődése ezért a kontinentális élet fejlődésétől bizonyos mértékű elszigetelődésben történt, ami a népjellem kialakulására is kihatott. Anglia földje a polgárháborúk befejeződése óta sohasem vált csatamezővé, soha pusztítás végig nem söpörte, mint például a harmincéves háború idején Németországot. Az ellenséges támadásokkal szembeni biztonsága tette lehetővé, hogy világpolitikát folytathatott.

A középkorban, egészen a 16. századig, Angliának kontinentális vonatkozásai állanak az előtérben. Mindaz a népmozgalom és kulturális változás, amely Nyugateurópában végbemegy, eléri Angliát is, ezért történelme nagy vonásokban egyezik a nyugateurópai kontinentális államok történelmével, gyakran közvetlen kapcsolatban is áll vele és csak olykor érezteti az inzuláris jelleg hatását a kapcsolatok megszakadásában s ennek következtében a gyorsabb ütemű belső összekapcsolódásban. Az óceán melletti helyzet ekkor mint peremhelyzet érvényesül, az angol szigetek az ismert világ szélén fekszenek, utóljára jut el rájuk minden keletről és délről kiinduló kultúrhullám, nem továbbíthatják azokat, mert az Óceánon túl semmiféle kapcsolatuk nincsen. A kultúra eredményei leginkább Franciaországról jönnek át, többnyire későn és legyöngülten, először a kontinens szomszédságában elterülő keletangliai síkságot járják át s csak azután nyomulnak tovább a hegyvidékbe. Ebben az egész periódusban az egész angol kultúra szárazföldi jellegű. Bár azok a törzsek, amelyek Angliába átkeltek, mint a kelták, az angolok és szászok, a dánok, a normannok, mind hajózó népek voltak, új hazájukban azonban elszoktak a tengertől, mert a ritka lakosságnak a termékeny föld elegendő táplálékot nyújtott s a belső harcok minden erejüket igénybe vették.

A késő középkorig, a XVI. század derekáig Anglia gazdasági és szellemi kultúrájában messzire elmaradt a

kontinens mögött. Tisztán a nyerstermelés fokán van, a lakosság extenzív földművelést és állattenyésztést űzött, kevés cint, rezet és ólmot bányászott, az ipar jelentéktelen volt. A kivitel főcikkei gyapjú, bőrök, ércek, különösen cin, s ezekért olasz, német, flandriai és francia ipari termékeket vásárolt.

Ennek a korszaknak befejeződésével, a XVI. század végén azonban Anglia egyszeriben eléri és hamarosan meg is haladja a kontinentális államok kulturális fokát. A belső harcok az állami egység megvalósításával megszűnnek, a reformáció, különösen a puritanizmus, megerősíti az ipari szorgalmat, az Európa nyugati partjain kifejlődött rendszeres tengeri forgalom az óceáni oldalról is hozzáférhetővé teszi az angol szigeteket és ezzel csökkenti az ellenparton való országoktól való függési viszonyt. A mezőgazdaság mellett ipar, kereskedelem és hajózás is kifejlődik. A kereskedelem és hajózás angol kezekbe megy át s 1598-ban a Hanza-szövetséget, majd 1681-ben a hollandokat Anglia törvényhozással zárja ki kikötőiből. Ezzel kapcsolatban a földművelés is mindinkább hanyatlik, mert a posztógyártás felvirágzása a juhtenyésztés nagy üzemmé való fejlesztését tette szükségessé, ami a földművelés rovására ment.

A fejlődésnek ez a foka csak átmenetet jelent. Anglia történeti fejlődésében döntő jelentőségű tényezővé vált Amerika s a keletindiai út felfedezése, amely lehetővé tette, hogy az angol energia kiszabaduljon a szűk európai keretekből s a széles világon küzdjön és dolgozzék. 1600-ban kezdődik meg Anglia történelmének ez az új periódusa, amikor a kontinentális jelleg háttérbe szorul s az inzuláris meg maritim jelleg jut érvényre, amely Angliának hamarosan döntő súlyt biztosít az európai országok között. Anglia teljesen lemond kontinentális hódító politikájáról, amely szigeti természetének úgy sem felelt meg s a kontinentális bonyodalmakba csak akkor és annyiban bocsátkozik, amennyire az érdekeinek megfelel. Életérdeke most az Óceánra s az Óceánon túl fekvő földekre irányul. Helyzetének előnyei csak most

1 érvényesülnek teljes mértékben. Európa peremállama a föld közepe lesz. Anglia házi isteneivel a kis szigetországról kiszalad a nyílt tengerre s Európa, amelynek eddig szerény peremországa volt, most egyszerre Anglia hátvidékévé változik. Az angolszászok megkezdik nagy viking-hadjáratukat az egész föld kerekiségén. Az első nagy eredményt a sors keze könnyen juttatta kezükre, a XVIII. században kitört nagy kontinentális háború alkalmával. Amikor a háború végetért s Franciaország kontinentális túlhatalma megtört, Anglia már éket vert az északamerikai francia gyarmatbirodalomba, magához ragadta a spanyol Amerika kereskedelmét, Gibraltárban megszerezte a Földközi-tenger kulcsát, Portugáliát az angol érdekek szolgájává süllyesztette s európai nagyhatalom lett. Ötven évvel később, az 1763. évi párisi békében teljesen szétrobbantotta Franciaország amerikai és indiai birodalmát. A „Rule, Britannia” nemzeti dal alighogy megszületett, máris valósággá lett. Anglia a tengerek korlátlan urává lett s ennek következtében a világkereskedelem főpiaca is Amszterdamból fokozatosan Londonba költözik át. Seeley angol historikus kiszámította, hogy az 1688-tól 1815-ig terjedő időközben 64 esztendő, tehát a 126 éves periódusnak éppen a fele, háborús esztendő volt. Ennek a korszaknak nagy háborúi, amelyekről tankönyveink úgy emlékeznek meg, mint európai háborúkról, a spanyol örökösödési háború, az osztrák örökösödési háború, a hétéves háború, a napoleoni háborúk, egyúttal olyan háborúk voltak, amelyeket Anglia régi riválisával, Franciaországgal vívott meg a kontinensen s a gyarmatokban s amelyek végeredményben a francia világbirodalom szétrobbantására s az angol világbirodalom megalapítására vezettek.

Ebben a győzelmi hadjáratban Angliát csak egyetlen alkalommal érte csapás, 1783-ban, az amerikai gyarmatok egy részének elszakadásával. A külső veszteséget azonban bőségesen kárpótolta az Amerikával szemben felvirágzó szabad kereskedelem és hajózás, amely a régebbi kényszerkereskedelem helyébe lépett. A XVIII. század végén pedig az Amerikában elvesztett területért Anglia

bő kárpótlást nyert, amikor a negyedik-és-ötödik-világ-részen is megvetette a lábát (New-South-Wales 1788, Kapland 1795) és ezzel két új kiinduló fókuszát szerezte meg az angolszász kivándorló-gyarmatok és államok megalakulásának.

A francia forradalom még egyszer olyan kedvező alkalmat teremtett Anglia számára, mint aminő a XVIII. század kezdetén kialakult. Az általános kontinentális háborúskodás idején megsemmisítette a teljes francia flottát, ettől kezdve teljesen szabad tetszése szerint bántott a többi hatalom tengerentúli birtokaival. A „naval supremacy”, a tengerek uralma vitathatatlan tényvé, egyúttal az angol világbirodalom életerévé vált. Míg Európát megcsapolta, kimerítette, tönkretette a napoleoni tovuhabohu, addig Anglia nemcsak sértetlenül került ki a zűrzavarból, hanem az összes kereskedelmi utak urává vált. Így rendezkedhetett be az európai államok gyarmatárú szükségleteinek árúházává, a gyarmati árúk hatalmas tömegei Anglián keresztül vándoroltak a kontinentális országokba s az aranyat a brit kereskedők vágták zsebre. Ez a rendszer csaknem teljes fél évszázadon keresztül fennmaradt. Természetszerű következménye volt, hogy óriási tőkék halmozódtak fel az angol szigeten. Ezek után a tőkék után vágyakozó kezekkel nyúltak az elszegényedett európai államok, hogy életviszonyaikat megjavíthassák. Anglia minden országnak nagy hitelezőjévé vált, nemcsak Európa legnagyobb árúházává, hanem Európa legnagyobb pénzintézetévé is fejlődött.

Ugyanebben az időközben, míg Anglia a világ első tengeri és gyarmati hatalmává fejlődött, ipara is nagyszabású fejlődésen ment át a gőzerőnek feltalálásával s az emberi munka szolgálatába állításával. Gyakran olvassuk, hogy Anglia nagyságának alapja szénbányáiban és vasérctelepeiben rejlik. Ez a beállítás így téves, mert az angol nagyipar nem közvetlenül középkori iparából fejlődött ki, hatalmas föllendülése akkor következett be, amidőn Britannia már a világkereskedelem ura volt s így elsősorban a világkereskedelemnek a következmé-

nye. Az a szükségesség teremtette meg, hogy világkereskedelmét saját termelésű árucikkekkel akarta táplálni. Vasat és szenet a középkori angol ipar is használt, de világkereskedelem nélkül ez az ipar aligha fejlődhetett volna világiparrá. Mindenesetre kedvező körülmény volt, hogy az ipari termelés legfontosabb nyersanyagát, a szenet és ércet, saját területén bányászhatta s így szénbányáiban mérhetetlen kincset fedezett fel. A technikai felfedezések ezt az előnyt még inkább érvényre juttatták. Arkwright szövőgépe valóságos forradalmat idéz elő Anglia termelési viszonyaiban s a gőzerő teszi lehetővé a gyáripár fejlődését, a forgalomban pedig a vitorlás hajózásról a gőzhajózásra s az országúti forgalomból a vasútra való áttérést. A világ leggazdagabb kereskedelmi háza így a világ legnagyobb műhelyévé is vált. Nem kellett beérnie azzal, hogy tisztán csak közvetítő kereskedelmet folytasson, abba a helyzetbe jutott, hogy kereskedelmét saját áruival táplálhatta s így a kereskedő s a bankár jövedelméhez a gyáros nyereségét is hozzácsatolhatta. Amikor az ipar meghódítja a világot, Anglia már első helyen áll s a múlt század közepén helyzete olyan erős, hogy úgy hajózását, mint kereskedelmét a külföldi versenytől való aggodalom nélkül bízhatja szabad fejlődésére.

Mindehhez járul, hogy a világ összes jelentős tengeri útvonalait kezében tartja s amint a pók a háló közepéből uralkodik birodalmán, úgy fonja be tengeralatti kábeljeivel az óceánok fenekét s hajórajai a világtengek felszínét. Hajórajai az ő mozgó hídjai a legtávolabbi világrészek felé. Az első nagy hatalom a világtörténelemben, amely a föld egész kerektségén fenn tudja tartani uralmát. A szuezi csatorna részvényeinek megvásárlásával (1875) koronázza be művét s azóta tulajdonosa és ellenőre az összes jelentős tengeri utaknak.

A XVIII. század elején európai nagyhatalom volt, a XIX. század közepén a világ legnagyobb hatalmassága. Fejlődésének más útja van, mint például az orosz kontinentális birodalom térbeli kiterjedésének. A birodalom

szervezete is természetesen más, mint egy kontinens-
tális világhatalomé. De a brit világbirodalom nemcsak
az európai politikának, hanem a világpolitikának is mind-
máig kétségtelenül legfontosabb tényezője és így meg
kell ismernünk ennek a világhatalomnak a lényegét.

XII.

Az előbbi fejezetben rámutattunk azokra a gyöke-
rekre, amelyekből az angol világbirodalom, The British
Empire, az évszázadok folyamán kialakult. Olyan nagy
kiterjedésű ez az államképződmény, mint a holdnak a
karimája, már a világháború előtt egyesítette a földnek
egy negyedét s az összes kontinenseken nagyhatalom,
amelynek egyes részeit sok helyütt, mint Ausztráliában,
Kanadában és Indiában csupán kontinentális mértékkel
lehet átfogni. Nemcsak földrajzi kiterjedésében, hanem
gazdasági és politikai értékében is egyedül álló ez a bi-
rodalom a világtörténelemben. Egyik fele az euráziai
földségen kívül kitölti a mérsékelt öv nagyobb részét s
mintegy négymillió négyzetkilométernyi települési terü-
letet biztosít az európai lakosságnak, másik fele tropikus
és szubtropikus területekre terjed ki, amelyek felbecsül-
hetetlen értékű ültetvényes földek. A birtokállomány
összefüggő területegységeihez az úgynevezett „állomá-
sok” egész raja járul, több mint félszáz szénkikötő, ká-
belsziget és stratégiai pont, mint oázis az Óceán végte-
len sivatagán (Bermuda, Szent Ilona, Seychellek, Fanning
stb.), vagy mint fontos kikötőállomás kereskedelmi
jellegű területeken (Hongkong, Zanzibar), vagy mint
kapu érzékeny átjáró utak mellett (Gibraltár, Malta,
Szuez, Aden-Perim, Bahrein, Singapore, Vejhajvej). Ezek
az állomások szükséges támaszpontjai a világbiroda-
lomnak.

Az egyes gyarmatok természetesen különböző jelle-
gűek, de ha a kisebb különbségektől eltekintünk, könnyen
felállíthatjuk a típusokat.

a) Az első csoportot az úgynevezett települési gyarmatok alkotják, amelyeket az angolok leánygyarmatoknak, politikai értelemben dominion-oknak is neveznek. Olyan gyarmatok ezek, amelyek a mérsékelt éghajlati övben fekszenek s lakosságuk túlnyomólag angol, vagy nagyobb részben fehérbőrű telepes. Ma már Anglia az egyetlen nagyhatalom, amelynek települési gyarmatai vannak, a délamerikai spanyol gyarmatok az Egyesült Államok módjára függetlenítették magukat s most Dél-amerika önálló latin államaikat alkotják, Franciaország északamerikai települési gyarmatai angol kézbe mentek át s amiket kárpótlásul Északafrikában szerzett, azok csekélyebb értékűek, Hollandia gyarmatpolitikája hasonló sorson ment át, a német és olasz települések pedig idegen államok területére esnek. Anglia csupán az Egyesült Államokat veszítette el telepes-gyarmatai közül, Kanadát, Ausztráliát, Új-Zeelandot, Délafrikát azonban mindvégig megtartotta. Kezdetben az anyaország leánygyarmataival szemben mint uralkodó lépett fel s önző merkantilista politikát folytatott, az Egyesült Államok elvesztésére s a felvilágosodás eszméinek hatására ez az irányzat megváltozott, a települési gyarmatok nagyfokú önállósághoz jutottak s az angol szigetország összefüggése a dominionokkal nem annyira politikai s gazdasági uralmon, mint inkább az érdekeknek s az életnek közösségén nyugszik. Az angol közvélemény a dominionok lakosságában egyszerűen az angol nemzet kiszélesedését látja s bizonyos értelemben ez a felfogás helyes is, mert a dominionok mindmáig erősen angol érzelműek. Azonban az anyaországtól való nagy távolságuk s a tengerrel való elhatárolásuk mégis nagy különbséget hoz létre, ez a körülmény, továbbá a földnek más természete s a külvilághoz való más vonatkozások a kolóniák jellegét átalakítják és sokban az anyaországgal ellentétes érdekeket hívnak életre. Ma már nincs szó arról, hogy az anyaország kizsákmányolja a települési gyarmatokat; ezeknek értéke abban áll, hogy az angol ipar termékeinek megfelelő piacot nyújtanak, az angol tőke elhelyezkedésének kitűnő lehetőségeket adnak s háború esetén

megielelő katonai támogatást nyújtanak, amely a világ-háborúban is a várakozást messze meghaladta. Ez a kapcsolat természetesen kölcsönös, a dominionokra is nagy értéket jelent, hogy Anglia katonai segítségére mindig számíthatnak, gazdasági és kulturális szükségleteik fedezésére a londoni pénzpiacon bőséges forrást találnak s szellemi kultúrájuk is az anyaország hatására nagyban fejlődhetik.

b) Nagyságra és jelentőségre méltán csatlakozik a települési gyarmatokhoz az indiai császárság, azonban a birodalomban elfoglalt helyzete egészen más azoknál. Nem angolszász település, az angol lakosság az őslakosságnak mindössze egy ezrelékét teszi s az őslakosság nemzetiségében, vallásában, kultúrájában teljesen különbözik a beköltözött angoloktól. Ezeknek nincs is birtok a kezükben mint a külön típust alkotó gazdasági gyarmatokban, hanem az uralmat gyakorolják, kereskednek s gazdasági vállalatokat vezetnek. Az állami uralom jellege mindinkább kifejeződésre jutott s ezért az óriási indiai birodalmat az uralmi gyarmatnak, vagy egyszerűen a birtoknak kategóriájába sorozhatjuk. Az önkormányzatról csupán az angol védelem alatt álló államoknál, ott is csak korlátozott mértékben, lehet szó, a kormányzást a Londonban székelő indiai államtitkár irányításával s az angol parlament erős befolyása alatt angol tisztviselők végzik, a bennszülöttek csak újabban érhetnek el vezető tisztviselői állásokat. A védelmi államokban is az angol akarat az irányadó. Csodálatos ténynek tűnik fel, hogy Anglia egy csaknem öt millió négyzetkilométernyi területet több mint 300 millió lakosával 300.000 angollal uralma alatt tud tartani, annál is inkább, mert Indiát nem primitív kultúrájú természeti népek lakják, hanem már az őskorban magas kultúrfokra jutott bennszülött lakosság. Azonban India a történelem folyamán mindig csak történelmi fogalom volt s államilag vagy nemzetileg sohasem alkotott egységet, a lakosság az apró államok egész tömegében forgácsolódott szét, amelyek örökös küzdelemben állottak egymással, különböző fajú népekből tevődött össze s a hindu-vallás meg az

iszlám ellentétei is megbontották. Mindehhez járul, hogy az egyes törzsekben a kasztok különbsége igen nagy és sehol másutt az osztálykülönbség hasonló mértékben ki nem alakult. Az angol hódítók a rómaiak *divide et impera* elvének helyes alkalmazásával állandóan kijátszották az egyik fajt a másik ellen, az egyik vallást a másik ellen s az osztályellentéteket is értékesíteni tudják. Viszont azt sem lehet tagadni, hogy a múlt század dereka óta az angol kormányzat rendkívül sokat tett India kultúrájának fejlesztése érdekében.

Az angol gyarmatpolitika tudományos irodalmának egy része azt az álláspontot képviseli, hogy India tulajdonképpen nem sok hasznot hajt a birodalomnak, de annál több terhet jelent, tehát amikor az angol világbirodalom ezt a gyarmatot fenntartja s európai kultúrával itatja át, az emberiség kultúrájának teljesít szolgálatot. (Kipling: „the white man's burden”.) Ez az álláspont azonban nagyon egyoldalú. Igaz, hogy India egy fillérrel sem gyarapítja közvetlenül az angol államkincstárt, mert nem fizet adót, de mindig nagyon értékes katonai segítséget szolgáltat, az indiai kuli munkabírását a világbirodalom minden részében eredményesen lehet felhasználni s az angol nép Indiában szerzett pénzügyi nyeresége s gazdasági előnye óriási. Indigó, rizs, tea, búza s egyéb fontos gazdasági cikkekben felmerülő szükségletének nagy részét innen fedezi, még nagyobb a haszna azonban az angol iparnak, amely termékeinek itt óriási piacot biztosíthat. Hajózás és kereskedelem, a vasutak, a nagy vízvezetéki építmények, gyárak, bányák s más gazdasági vállalatok mind hatalmas hasznot hajtanak s India valóban a legértékesebb gyöngye az angol világbirodalomnak, mert főforrása az angol gazdagságnak.

Indiával egy kategóriába sorolhatjuk Egyiptomot is, mint angol uralmi gyarmatot. A világháború kitöréséig helyzete rendkívül különös volt, államjogilag az oszmán birodalom egy részét alkotta s a portának fizetett adót, amikor azonban 1882-ben az angol hadihajók Alexandriát bombázták s az angol csapatok benyomultak területére, egyre növekvő függőségi viszonyba került Nagy-Britan-

niával szemben. Ez a helyzet 1914 decemberében gyökeresen megváltozott, amikor Anglia egyiptomi protektorátusát bejelentette. Az angol kultúrmunka Indiához hasonlóan itt is nagyszerű eredményeket ért el.

A világháború után úgy az indiai, mint az egyiptomi kérdés a világbirodalom akut problémájává változott.

c) A négy nagy települési és a két uralmi gyarmathoz egész sor kisebb angol birtok járul, amelyek a föld egész felületén, különösen a trópusi vidékeken vannak szétszórva. Nagyságukban, kultúrájukban s így politikai meg gazdasági jelentőségükben messze elmaradnak a települési és uralmi gyarmatok mögött. A trópusi természeti viszonyok következtében az angolok itt tartósan nem telepedhetnek meg, csupán a lakosság legfelsőbb rétegét alkotják, míg a dolgozó tömegek bennszülöttekből, vagy behozott négerekből és kínaiakból állanak. Az angolok gazdasági tevékenysége azonban szélesebb körű, mint az uralmi gyarmatokban, mert a kereskedelmen, bányákon, vasutakon, gyárakon és vízműveken kívül a földművelésre is kiterjed, amely ezekben a gyarmatokban ültetvényes gazdálkodás. A gyarmatok értéke a világpiac konjunktúrája szerint váltakozik. Az angol ipar terméneinek természetesen nem olyan nagyszerű elhelyezkedési piacaik, mint a 300 millió lakosú indiai, azonban mégis jelentékeny szerepet játszanak az angol külkereskedelemben, a trópusi termékek pedig nagyon jövedelmező bevételi forrást biztosítanak az angol kereskedelmi életnek.

d) Míg a települési, uralmi és gazdasági gyarmatok nagyobb területűek, az angol állomások a földkerekség fontos stratégiai pontjai, amelyeknek értéke abban áll, hogy Anglia ezekből a pontokból biztosíthatja gyarmatait és közlekedési útjait. Több angol gyarmat ilyen állomáspontról fejlődött ki, így tágult ki az indiai partvonal kereskedelmi telepeiből az angol uralom az egész óriási területre s így alakult ki a kapstadti hajóállomásból a Kap-gyarmat, később pedig a délafrikai unió, a singaporei meg panangi állomásból pedig az angolok malakkai uralma.

Az állomásoknak két osztálya van, az egyikbe olyanok tartoznak, amelyek valamelyik ország bejárata felett örködnek, mint Hongkong a Kanton-folyó torkolatában amely déli Kinába nyit utat, vagy mint a Bermuda-szigetek Északamerika partvonalalaival szemben. A másik csoportot azok alkotják, amelyekből a világforgalom fő útvonalain lehet uralkodni, mint Gibraltár, Malta, Aden, Szent Ilona, Ascension, Kapstadt, a Seychelles-szigetek, Singapore és a többiek. Értékük és jelentőségük részben gazdasági, amennyiben a hajózás és kereskedelem támaszpontjai, főrészen azonban katonai és politikai. Ezek a szempontok azonban a legtöbb állomásban együttesen érvényesülnek.

Igy alakul ki részeiből az angol világbirodalom imponáló képe, amely Keutgen szavai szerint inkább vadonított parkhoz, mint versaillesi kerthez hasonló, de feltétlenül felismerhető benne az architektonikai alapgonddal. Anglia újabb gyarmati terjeszkedésével a világháború előtt Afrikában Kairótól a Nilus forrásáig egy négy és fél millió km² terjedelmű, 20 millió lakosú hatalmas blokkot fogott össze, míg a kontinens déli részében a Kap-foktól kiindulva a Tanganjika tóig egy másik három és fél millió km² terjedelmű és 20 millió lakosú területet egyesített. Látjuk, mint nő ki az angol Afrika délről és keletről Egyiptom felé, amely Európának és Ázsiának előszobája, Európának és Afrikának hídfője. Ha ezekhez a birtokokhoz hozzászámítjuk Ausztráliát a maga 8 millió négyzetkilométer terjedelmű területével és öt millió lakosával, akkor látjuk, hogy az indiai Óceán körül mint helyezkedik el a birodalom négy sarokköve: Ausztrália, India, Arábia s angol keleti Afrika. Amint a római birodalom sarokkövei: Lybia, Kisázsia és Syria, a Balkán-félsziget, Itália, Gallia és Hispania közrefogták a mediterráneumot, ilyen mediterráneummá, mare clausummá iparkodott megtenni az angol politika az indiai óceánt s ennek a törekvésnek geopolitikai kifejezője volt a Kapstadt—Kairo és a Kairo—Kalkutta közti összefoglaló tengely, amelynek góca a Nilus torkolati vidéke s a szuezi csatorna. Ezt a valóban

óriási szabású gondolatot a német „Drang nach Osten” veszélyeztette, amelyet helyesebben így fogalmazhatunk meg „Drang nach Süden (Triest és Szaloniki-Kairo) und Osten (Helgoland-Bagdad)”. A Tigris és Eufrát folyók köze, a régiek Mezopotámiája volt tehát az az egyetlen érzékeny pont, amelyen a két egymásra mérőleges (északnyugat-délkeleti és nyugat-keleti, Hamburg-Bagdad, Kairo-Kalkutta) geopolitikai törekvés egybeütközött. Ime a világháború kitörésének negyedik főoka! (Oroszország pöre a monarchiával és Németországgal a Balkán miatt, Franciaország pöre Németországgal Elzász miatt, az angol-német hatalmi verseny a tengerek uralmáért, a német imperializmus előretörése az angol imperializmus indiai gyűrűjébe).

Igy alakított volna ki az angol világpolitika két óceánból két angol mediterraneumot, az Atlanti Óceán lett volna az egyik, amelyet keleten maga a szigetország és a nyugatafrikai birtokok, nyugaton pedig Kanada s a nyugatindiai angol szigetek fognak be, míg a másik az Indiai Óceán, amelynek magva India, taktikai közép-pontja Egyiptom s Európába vezető kapuja a szuezi csatorna. Csak a Csöndes Óceán jutott más imperializmusoknak, az Egyesült Államoknak s Japánnak, bár az angol érdekek Ausztrália keleti részében, Kinában és Kanadának a Pacifikumra nyíló felében itt is megnyilatkoztak. A mi korunkban még az Atlantikum s az Indiai Óceán a történelem főszínpada, azonban Ratzel jövődőlése már valószínűleg századunkban bekövetkezik, amikor a súlypont a Pacifikumra megy át s a világkri-ziseket nem az óvilág, hanem a Pacifikum problémái váltják ki, a világháború főhadviselői pedig az Egyesült Államok s Japán lesznek.

Most még egyelőre Anglia a világ legnagyobb hatalma, tehát nem egyszerű európai hatalom, ebből a keretből Napoleon óta kinőtt. Csupán erejének központja fekszik Európában, azonban az anyaország lakossága az óriási birodalomnak csak tíz százalékát, területe pedig mindössze egy százalékát teszi, tehát a gyarmati rész túlteng benne, Heitner szavai szerint „hypertrophiá-

ban” szenved. Ennek a hatalmas birodalomnak magva kétségtelenül az anyaország. Charles Dilkének s Homer Leának, az angol imperializmus legjelentékenyebb politikai íróinak kétségtelenül helytelen az az álláspontjuk, hogy a világbirodalom magva India s ha Indiát valamely hatalom kiszakítaná a British Empireből, akkor összeomlana. Valószínűleg ez a sors érné az angol világbirodalmat, ha az anyaországot szállaná meg idegen hatalom, de hogy a széteső részekből a földkerekség egyetlen más hatalma sem tudna újabb impériumot összekovácsolni, az is egészen bizonyos. Ezek az érdekes kérdések azonban tisztára elméleti jelentőségűek mindaddig, míg a sors órája nem üt s az angol világbirodalomnak is ki kell majd állania a tűzpróbát.

XIII.

VII. Eduárd angol király készítette elő Németországnak bekerítését. Anglia 1904-ben megkötöi ősi ellenségével, Franciaországgal az „entente cordiale”-t, amely 1907-ben Oroszországnak, az ázsiai vetélytársnak bevonásával véglegesen kialakul, amennyiben Anglia és Oroszország meg tudott egyezni ázsiai érdekeiben.

Geografiai értelemben ez a szövetség azt jelentette, hogy Európa nyugati és keleti fele összefogott Középeurópa ellen Középeurópa politikai, katonai és gazdasági erejének szétrombolására.

Itt állunk tehát szemben Középeurópa annyira vitatott problémájával. A kérdésnek már a fogalmi meghatározása is nehéz. Mit értünk Középeurópán? A politikus hamar készen van a felelettel; azt a mindenkori földterületet, amely Franciaország és Oroszország közé esik s a Keleti-tengertől a Földközi-tengerig terjed. Külömbőség csak abban mutatkozik, hogy egyes politikai írók Olaszországot átkapcsolják Nyugateurópához, a Balkánt viszont, mint átmeneti földet Európa és Ázsia között, a maga sajátos politikai, társadalmi és gazdasági strukturájával szintén elkülönítik Középeurópától. A politikusok Középeurópája tehát egyáltalán nem szilárd fogalom, a határok eltolódásával Középeurópa területi állománya is folytonosan változik, így például a háború előtt Elzász középeurópai, Kongress-Polen pedig keleteurópai föld volt, míg most Elzász nyugateurópai, Lengyelország és az Oroszországtól elszakított Besszarábia középeurópai föld lett. A politikai határok azonban csupán pillanatfelvételt jelentenek, hiszen Európa történeté-

ben alig van egy emberöltőnyi időszak, amikor a folyton kigyózó határvonalban vagy itt, vagy ott valami eltolódás be nem következett volna. Elfogadjuk-e tehát tudományos tárgyalás alapjául az olyan efemer értékű meghatározást, aminőt a politikus ad Középeurópának?

A geográfus földrajzi kritériumokat keres, de itt is annyi a szempont, hogy a zavar még inkább növekszik, ha a sok egymásnak merőben ellentmondó felfogást összeegyeztetni igyekszünk. Melyik kritériumot fogadjuk el helyesnek? Az a földrajzi iskola, amely a területek földrajzi felosztásának alapjául pusztán a föld felületének tektonikai berendezését veszi, megköveteli, hogy Európa földrajzi felosztásában csupán a morfológiai szempontokat vegyük figyelembe. Ezzel az iskolával teljesen ellentétes a politikai földrajzi iskola felfogása, amely teljesen eltekint a morfológiai elemektől s tisztán az államblokkok szerint tagolja Európát, mert kilátástalan kísérletezésnek tartja a Középeurópa természetes határainak megállapítására irányuló törekvést. Ez a szempont természetesen megkönnyíti Középeurópa politikai földrajzának meghatározását, azonban feláldozza azt a fontos szempontot, amelyet már Ritter megkövetelt, azt tudniillik, hogy a földet természeti vidékei szerint tárgyaljuk.

Az a geográfiai iskola, amely Németországot tartja a kontinens „szív”-ének, Középeurópa politikai-földrajzi fogalmát is úgy határolja körül, hogy azok a földek tartoznak Középeurópához, amelyek a talaj felépítésében, természeti viszonyaikban, lakosságukban, kultúrájukban, s történelmükben szorosan Németországhoz, a szoros értelemben vett Középeurópához tartoznak. Ez a felfogás tehát a fizikai földrajzi kritériumot egyesíti az emberföldrajzi kritériummal, de ahányan megkísérelték Európának ezen a módszeren való tagolását, annyi különböző eredményre jutottak.

E munka keretei nem engedik meg, hogy a számtalan egymással szemben álló módszert ismertessük s megbíráljuk, az eddigiekben is csak azt akartuk kimutatni, hogy nehéz a természetes tagolás egy olyan te-

rületen, amelyen a fizikai viszonyok nem fődik a kulturális viszonyokat. Ha már Középeurópa külső határainak megvonása ekkora zavart idéz elő az exakt módszerekkel dolgozó tudományban, mennyivel nehezebb a belső területek egymástól való elhatárolása. Ha például az etnografiai szempontot vesszük alapul, akkor a Szudeták vidéke a német földhöz tartozik, míg történelmi, morfológiai és kulturális alapon Csehország része, viszont a cseh középhegységek vidéke tektonikai szempontból összefüggésben van a németországi középhegységgel. Nincs Középeurópának egyetlen olyan része sem, ahol az elhatárolás kérdése nem állítaná a tudóst a legnehezebb feladatok elé.

Jogosult egyáltalán Középeurópáról, mint politikai és földrajzi individuumból beszélni? Mindenesetre jogosult! A rigai s az odesszai öböl között megvont vonaltól nyugatra egészen más természeti, kulturális és politikai viszonyokat találunk, mint ettől a vonaltól keletre. Szlovénzkón egynapi gyalogutunkban a természet nagyobb változatosságát élvezzük végig, mintha a szarmata-síkságon egy hétig utaznánk. Az is bizonyos, hogy a Rajná-tól s az Alpések nyugati részétől nyugatra más természeti, kulturális és politikai viszonyokat találunk, mint keletre. Hollandia, Belgium, de még Dánia is, leginkább azonban Franciaország az Atlanti Óceán érdekköréhez tartozik, nyugatra, az Atlanti Óceánba ömlenek folyók, amelyek a belső vidékeket szorosan egybefűzik az Óceán partjával, Németország partvidéke azonban már belső tengeri part s ha a Balkánt kikapcsoljuk felosztásunk alapjának megállapításából, akkor a trieszti öböl délen a tenger utolsó bemarkolása Európa törzsébe. Annak ellenére tehát, hogy a német alföld szintén tengerpartra vezet, ez a tenger elzárható belső víz, tehát Németországnak nincs közvetlen kapcsolata az Atlantikummal. Itt vagyunk Középeurópa fogalmánál, már csak Középeurópa lényegének kiemelése szükséges, hogy földrajzi határait is megvonhassuk, mert a határvonal mindig ott keresendő, ahol egy individualizált területben egyesített realitások helyi karaktere kialszik, illetőleg

azt egy más karakterű terület váltja fel (Hőzel). A következőkben tehát vázaltszerűleg megkíséreljük Középeurópa földrajzi lényegének földrészolását.

Középeurópa földrészünk közbülső területe a tagolatlan, széles, egyhangú keleteurópai kontinentális rög s a földrész félszigetekre és szigetekre bontott északi, nyugati és déli darabjai (Skandinávia, Anglia, Franciaország s a három déleurópai félsziget) között. Mérsékelt tagolt partjai sehol sem érik el a nyílt világtengert, tehát sajátos középhelyzetét az adja meg, hogy a kontinens szegélytengerei (Északi és Keleti tenger, Adria, Fekete-tenger) között fekszik, amelyek a nyílt tengertől mindig elzárhatók (Anglia az északi tenger kijáratában, az otrantói tengeri kapu az Adria s az Ióni tenger között, a Boszporus és Dardanellák). Nem annyira kontinentális jellegű, mint az orosz tábla, mert határoló tengerei között szélessége átlagban 900—1200 km. között váltakozik. Európa nyugati részében ez a mérték jelentékenyen összeszorul, keleti részében pedig hatalmas mértékben kitágul. Ez a helyzete s tagoltsága rendkívül fontos Középeurópa klímájának, talajviszonyának, népességének, gazdasági életének, szóval egész kulturális és politikai életének szempontjából. Az atlantikus, vagyis nyugati Európának területe nagy részben az óceánhoz csatlakozik s innen hatol a szárazföldre a meleg téli s a hűvös nyári légáramlás, viszont a szárazföldről minden jelentékenyebb folyó az óceánba ömlik s azok a folyók is, amelyek nem az óceánba torkolnak, mesterséges úton könnyen kapcsolatba hozhatók vele. Amint a természet itt csaknem kizárólag a tenger hatása alatt áll, úgy a lakosság gazdasági érdekei is a tengerre s a tenger közvetítésével más világrészekre irányulnak. Ezek a népek hajózást s tengeri kereskedelmet űző románok, angol-szász és északi germánok s az Európa többi részeiben nem honos kelta népmaradványok. Ahol az óceán hatásának jegyei természetben és kultúrában kelet felé megszűnnek, ott megszűnik Nyugateurópa. Bár Középeurópának északnyugati részét klimatikus tekintetben még ugyancsak befolyásolja a tenger, bár a föld belsejét itt is

nagy és hajózható folyók kapcsolják a tengerhez, azonban ezeknek a folyóknak alsó szakasza már arra a germán síkságra jut, amely csupán nyugati irányban kiszökő nyelve az óriási keleteurópai törzssíkságnak s e folyók legnagyobbjai (Rajna, Elba) már mélyen a belső földben erednek olyan országokban, amelyek függőleges tagolt-ságuk következtében semmiben sem emlékeztetnek a tengerhez kapcsolt földek jellegére. (Svájc, Csehország.) Az Északi-tenger már nem az óceán, hiszen az angol szigetek fekszenek kijáratában s Anglia csörgeti zsebében a kulcsait. Az óceáni szabadhajózásnak s a gyarmat-politika szabad versenyének álma egyszeriben eltűnt a háború nyomására. Középeurópa tengerpartja következtében ugyan arra hivatott, hogy résztvegyen a világkereskedelemben s nagy hajóforgalomban s mert két Földközi-tenger között fekszik, két irányban is törekedhetik, de jellege túlnyomólag belföldi s mivel a világtengerekbe kivezető tengeri kapuk és utak mind Középeurópán kívül eső államok birtokában vannak, Középeurópa döntő szerepet a tengeren soha nem játszhat.

Ellenben a természet s a földrajzi helyzet azt az erőt adta Középeurópának, hogy az északi és déli mediterraneumot s a keleteurópai táblát meg a nyugati félszigeti Európát összekötő útvonalakat uralja. Középeurópa törzsen vonul végig az európai nagy vízválasztó legjelentékenyebb szakasza, északnyugati fele tehát a Keleti tengerre, délkeleti fele a Fekete-tengerre néz. Ezt a két részt azonban a kapuknak egész sorozata kapcsolja egybe s legfontosabbak azok a kapuk, amelyekkel a középeurópai földeket a Duna kapcsolja egybe.

Középeurópa geográfiai helyzete és lényege azonban csak reliefsjének megvizsgálása után domborodik ki teljes egészében. Az Alpeseeknek, középhegységeknek és alföldeknek hármass egybehangzása uralkodik a középeurópai földek szimfóniájában — mondja Partsch. Ahol ennek a szimfóniának hangjai elcsendesülnek, ott Középeurópának vége van. Valami új kezdődik.

Középeurópában van egy nagy röghegységi vidék, amely platókat s középhegységeket képezett, ezzel szem-

ben van egy fiatal, magas hegységekbe feltüremlett lánc-hegységi öve, a kettő között egy mélységi öv húzódik, amelyben hegyképző erők soha sem jelentkeztek s amely a Földközi-tengertől kiindulva délkeleti Franciaországon és Délnémetországon, Ausztrián, Morvaországon át Galiciában végződik s Bécsnél mint a villa két ága ketté szakad, egyik ága — mint említettük — Morvaországon és Szilézián, a Kárpátok külső peremén északnak tart, a másik pedig befurakodik a Kárpátok közé s a Duna középső meg alsó folyása mellett a mélyföldek sorozatát alkotja. A Dunának ez az áttörése Középeurópának délkeletre mutató legfontosabb útvonala. A német középhegység rögeitől északra a germán síkságnak Keleteurópával szorosan összenőtt táblája húzódik. A német középhegység dirib-darabokra töredezett s számos kényelmes átjáró kapcsolja egymásba a német medencéket. A geológiai felépítésnek s a felszíni alakulatnak ezt a sokszínűségét sem az atlantikus Európában, sem a horizontális tekintetben annyira tagolt mediterráneos Európában nem találjuk, hogy az egyhangú orosz síkságról ne is beszéljünk. A különböző geológiai formációkban és kőzetekben, különböző talajnevekben való gazdagsága gazdasági életének, termékenységének, nagy szén- és ércincsein alapuló iparának, messzire menő munkamegosztásának s társadalmi tagozódásának lényeges alkotó elemét teszi. Amint reliefjének ezek a vonásai elrendeződtek, úgy alakult nagyjából Középeurópának tájképi jellege s kulturális fejlődése. A germán síkság s az alpesi elővidék nyugat-keleti mélységi öveiben az atlantikus befolyás nyomult be, míg a dunai medencék Keleteurópának kontinentális hatását továbbították nyugat felé. Csehországnak s Magyarországnak hegységektől körülzárt medencéiben ezek a kontinentális hatások erősebben voltak érezhetők és így ezek tulajdonképpen Keleteurópa előszobái az atlantikus nyugati szelektől sűrűn áthatott Középeurópában. A jégkorszakban a keletről Középeurópába vezető úton a keleti szelek lösz-port hoztak magukkal, az erdőktől mentes területeket pusztai tenyészet borította be, míg az északnyugati esőktől

felázatatott talajon az erdő nyugatról keleti irányban halt előre. A növényekkel vándorolnak az állatok s a történelemelőtti meg az őstörténelmi népek letelepülésére az erdő nélküli vagy legalább is nem zárt erdősséggel borított terület a legalkalmasabb. Ahogy fogak módjára egymásba kapcsolódnak Középeurópa felszíni formái, úgy kapcsolódik egymásba Középeurópa testén nyugati és keleti Európa klimatikus befolyása, talajképződése, növényföldrajzi képe, népeinek megoszlása s olyan változatos viszonyok alakulnak ki, amelyeket az egységes felépítésű és változatosságban szegényebb Nyugateurópa meg sem ért.

Vegyük például rövid analízis alá Keleteurópának azt az előudvarát, amelyet a Kárpátok hegyláncá koszorúz s amelynek egységes politikai képét Trianon alaposan összetörte, úgy hogy most államjogi szempontból is igazi kaleidoszkopot mutat. A jégkorszakban a Kárpátok hágoín is átfutó keleti szelek hatalmas tömegben hordták le a Duna mellé a lösz-port, úgy hogy a Duna-Tisza síkságnak talajföldrajzi viszonyai pusztai vegetáció kifejlődésére voltak alkalmasak, míg a Kárpátok hegyhátaín sűrű erdősségek terjeszkedtek.

A különféle szláv törzsektől megszállott magyar síkságra aláereszkedtek a honfoglaló magyarok, akik itt őshazájuknak megfelelő életviszonyokat találtak s ezért megtelepedtek, a gyérszámú szláv lakósságot pedig részben rabszolgájukká tették, részben a hegyek közé szorították. Ez a mongol eredetű nomád népfaj állandó gyökeret vert a Duna-Tisza közén, önálló államot alkotott, amelyet ezer esztendőn át fentartott. Történeti hivatása, hogy népesség-geografiaiilag fejezzük ki magunkat, abban állott, hogy a dunai medence felé előretörő különböző népelemek között fentartsa az egyensúlyt s így megakadályozza a germánokat, északi és déli szlávokat, hogy a középső Duna medencéjében egymással közvetlen érintkezésbe jussanak. Amit azonban néprajzi tekintetben elmondottunk, az érvényes egyéb földrajzi, klimatikus és kulturális tekintetben is. Ennek a földnek kapujában, Dévénynél érintkezik a Kárpátok rendszere

az Alpesekkal, míg viszont a töröcsvári szorosban a Kárpátok s a transzszilvániai Alpések találkoznak. A Földközi-tenger klimatikus hatása a Dunántulra is kiterjed, míg a Duna kapuján az Atlantikum, a kárpáti hágókon pedig a keleteurópai kontinentális klíma érezteti hatását.

Középeurópa felszíni tagoltságának változatossága, a földrajzi helyzet, amely nagy népmozgalmak területévé tette a Duna-menti földet, az európai vízválasztótól keletre egészen sajátos néprajzi viszonyokat hozott létre. Ezen a területen, ahol nyugat és kelet életformái ölelkeznek, a tíz milliós létszámú s még ennél is kisebb nemzetek kaleidoszkópja ötlük a szemünkbe. Az európai vízválasztótól nyugatra elterülő félszigeti és szigeti országokban az államalakulás kitöltötte természetes határait, itt a természeti terület egybeesik a különböző nemzetek politikai területével s a néprajzi viszonyok is ennek a fejlődésnek jegyében alakultak. Egységes nagy nemzetek képződtek a különböző népelemekből, mint az angol, a francia, a spanyol, az olasz és a német, amelyekben szinte eltűnnek az ősi eredetű kis népek, egykori nagy nemzetek népforgácsai, mint a baszkok, bretonok, irek, skótok, walesi néptörzsek és izlandiak. A nyugati országok tehát nemzetileg is csaknem homogének, a nemzetiségi problémát jóformán alig ismerik. A németek és oroszok óriási néptömegei között északtól kiindulva, Laplandtól kezdve le egészen a Balkán-félsziget legdélibb csücskéig egymás mellett, egymással összefonódva a kis nemzeteknek egész sorozata lakik, mint a lappok, finnek, svédek, norvégek, dánok, esztek, lettek, litvánok, zsidók, lengyelek, ukránok, lausici szerbek (vendek), csehek, szlovákok, magyarok, horvátok, szerbek, szlovének, románok, albánok, bolgárok, törökök, görögök. Nyugateurópában 60, 70 és 20 milliós nemzettípusok fejlődtek ki, ebben az övben a 10 és az 5 milliós nemzetek típusa az uralkodó. A zavart pedig növeli az, hogy a néprajzi határok jóformán sehol sem fedik a földrajzi határokat, a kis nemzeteknek a néprajzi határok szerinti elválasztása szinte lehetetlen feladat, mert az egyik kis

nemzetnek szigetei és félszigetei belenyúlhatnak a másik kis nemzet testébe. A nemzetiségi kérdésnek tipikus földje ez, amelyen legnagyobb részt szláv, részben román és ural-altáji eredetű kis nemzetek fonódnak egymásba. Világos, hogy a középeurópai kérdésnek megoldása attól függ, miként lehet a kis nemzeteknek harmonikus együttélését megvalósítani Európának ebben a veszélyeztetett övében.

Középeurópa jellegének egy újabb karakterisztikuma a déltől való éles elhatárolódása, amely egészen más természeti terület. A Földközi-tenger körül a földeknek olyan koszorúja terül el, amelynek klimatikus, tájképi és gazdasági jellege annyira közismert, hogy hosszas analízise egészen felesleges. Ennek az övnek geográfiai jellegét az szabja meg, hogy a mediterráneum felé fordul, amely bizonyos egységet ad a Földközi-tenger mellett fekvő földeknek, anélkül, hogy ez az egység most politikai formában, mint a római birodalomban, kifejeződne. Az ázsiai és afrikai földközi-tengeri földek hátvidékükkel együtt a keleti kultúrkört alkotják, a déleurópai földközi-tengeri vidéknek szintén különleges fizikai és kultúrgeográfiai jellege van. Bár a középeurópai hatás az Alpések délre nyíló völgyeiben és a Duna balkáni mellékvizeinek mentén Európának ezekbe a tagjaiba is benyomult, azonban nem hatotta át és főleg nem gyúrta át geográfiai jellegüket.

Hol van tehát Középeurópa határa déli irányban? Az Apennini félsziget horizontális tagoltságát, a felszíni formákat, a kultúrgeográfiai viszonyokat tekintetbe véve könnyen megállapíthatjuk, hogy a Pó síksága Középeurópának tulajdonképeni függvénye, így a félszigeti rész a Rubicon alatt kezdődik. A rómaiaknak nagyszerű geográfiai érzékük volt s ők a Pó-síkságot már nem is számították Itália földjéhez. Caesar, amikor a Rubicont átlépte, tudta, hogy új feladatokat kell megoldania, átlépte a tulajdonképeni Itália határát: Alea iacta est. A klasszikus kor, politikusai, közigazgatási férfiai és földrajzírói érezték is ezt a különbséget, amikor a Pó síkságát Gallia Cisalpinának nevezték el. A lombardiai síkság épen

olyan ütközőpont, született csatamező volt a középeurópai és nyugateurópai népek között, amint a Balkánon az Alsó-Duna melléke, a Havasalföld csatatere volt a középeurópai, keleteurópai népeknek s a törököknek. Évszázadokon át politikailag és államjogilag is részben Középeurópához, részben Franciaországhoz tartozott Lombardia. De az Unita Italia nélkülözhetetlen geopolitikai szükségévé vált, hogy ezt a területet megszerezze s az alpesi utakat biztosítsa az északi s a nyugati inváziókkal szemben.

A Balkán-félszigeten jól kifejlődött természetes határvet alkotnak a dinári lánchegységek. Gerincük ugyan csak mellékvízválasztó, azonban mint főklímaválasztó, élesen elválasztó növényzethatár. A fehér, erdőkben szegény Karszt meredeken szakadt alá a gazdagon tagolt partokra, a terraszkulturák megtermékenyítik az oázisszerűen fellépő termőföldeket s a települések a maguk kőházaival festőien helyezkednek el egymás mellett. Élénk román és görög kultúrélet lüktet bennük még ott is, ahol a délszláv és az albán lakik. Az északkeleti lejtőkön ellenben bőséges a csapadék, sűrűek az erdők s az északi Balkán paraszti és pásztor. országai, amelyek Trieszttől a Fekete-tenger partjáig összefüggő övben nyúlnak el, a török időkből származó települési viszonyaikat és életformáikat mindinkább Középeurópához idomítják. Vízük a Dunához csatolják ezeket a földeket, amelyek még két emberöltővel ezelőtt egészen keleti jellegűek voltak s ezért a Balkán északi részeiben a kialakulóban levő új Középeurópát látjuk.

XIV.

Középeurópa életében a legfontosabb jelentőségű tény az, hogy az európai vízválasztótól nyugatra egy hatvan milliós, egységes, hatalmas nemzet él, keletre pedig tíz és öt milliós nemzetek konglomerátuma nyüzsög. Nemi természetes következménye ennek a statikai ténynek, hogy a keletre törekvő gazdasági kultúrának hulláma a történelem egész folyamán át német jellegű volt?

Masaryk „Az új Európa” című művében épen azért látja indokoltnak a kis független középeurópai nemzetek állami önállóságát, hogy a németeknek keletre való törtétese ellen, amely a kis népeknek zónájába nyomul, gáttat lehessen vetni.

A németeknek keletre való törtetését sok német gyarmat jelöli, amelyek, mind megannyi bástya, ékelődnek be az idegen nemzetek területébe. Ez az előnyomulás a kora középkortól veszi kezdetét s eszközei egyáltalán nem harciasak, maguk a szláv fejedelmek hívják be a német gyarmatosokat, hogy „jobb ekéjükkel megműveljék és jobb kardjukkal megvédelmezzék a földet”. Az ógermán területnek határa a tengertől a Rajna mentén Baselig, azután a svájci közép földön az Aareig terjedt, az Alpésekben keletre fordult s a Salzach-Inn vonalán elérte a Dunát, ahonnan északi irányban a Fichtelhegység gerincén, majd a Saale-Elbe vonalán újból elérte a tengert. Ez az ógermán terület tehát jóval kisebb volt, mint a mai német birodalom s terjeszkedése keleti irányban következett be. Általában Európa minden történelmi mozgalmában megfigyelhetjük a keleti irányban

kifejtett nyomást. (Franciaország-Elzász, Itália-Balkán, Svédország-Finnország, Lengyelország-orosz tábla, Csehország-Galicia, Oroszország-Ázsia.) A Saale vonalán a germánság a szlávokkal jutott érintkezésbe, akik az ötödik század folyamán még a Saalen is átléptek, északon az obroditák, délebbre a vilcek, azután Lausitzban a szerbek, keletebbre a pomeránok, lengyelek, mazoviak, délebbre a csehek, a morvák, az Alpeseekben az alpesi szlávok, akik a Magas-Tauernig, Tirolig és Salzburgig nyomultak.

Ez volt a helyzet addig, míg Nagy Károly Szászországot és Bajorországot meg nem hódította s ezeket az országokat „határörvidékekké” (Grenzmarken) nem tette. Ekkor bukkan fel ez az új fogalom, amelyet csak államjogi és kormányzat-technikai szempontból értelmeztek, azonban geográfiai jelentősége is szembeötlő. A határörvidék s a határörgrófság (Grenzmark és Grenzgrafenschaft) egybetartozó fogalom, az első az elővidék, amely a tulajdonképeni határvonalon kívül fekszik s még nem teljesen biztosított. A határörgrófság viszont a céltudatos kolonizáció területe, az országhatárok védelmének stratégiai magva. A határörgrófságokat csak akkor lehetett megvédelmezni, ha a határörvidéknek is a haditechnika mindenkori fejlődésének megfelelő, stratégiaiilag kedvező helyzete és felszíni formája volt. A régebbi idők határvadonjainak hézagait védelmi művekkel, katonailag megerősített településekkel épenúgy meg kellett védelmezni, mint ahogy annak idején a rómaiak a limes-rendszerrel védelmezték meg a hátvidéket. Ez a határvédelmi rendszer hosszú vonalban nőtt össze, amelynek csomópontjain nagyobb erősítési pontok, megerősített városok, várak keletkeztek.

Ez a rendszer először a germánság keleti oldalán fejlődött ki. A bajorok s egyes frank törzsek az alpesi észlávokat a Duna s a Dráva területén már a 11. században körülbelül addig szorították vissza, ameddig a mai Ausztriában és Stájerországban németek laknak, vagyis Bécestől kiindulva a Morváig, a Fertő-tóig s a keleti Alpok pereméig. Magyarország területén a bakonyi erdő-

séget s a Duna vonalát, amelyek nagyobb természeti biztosítóvonalak voltak, csak nagyszámú előőrseik érték el.

Igy alakult ki a Duna linzi és bécsi medencéjében egy német telepterület, az Ostmark, mint a németiség összefüggő telepországnak délkeleten, a középső Duna szakaszán őrködő bástyája. Mint történelmi szükségszerűség fejlődött ki a Babenberger család Ostmarkja, amelynek különleges helyzetét az is mutatja, hogy urai a birodalom többi grófjával szemben nagyobb hatalmat és önállóságot élveztek.

Északkeleten és délkeleten így tört előre a germán-ság kolonizációs útján, azonban Csehország és Morvaország belsejében a zárt szláv település nem esett a germánosítás áldozatául, mint a keleti német síkságon élt egykori szláv törzsek, amelyek közül a porusszok később a germanizmus tipikus képviselői lettek. A csehek és a morvák is német fenhatóság alá jutottak, azonban szlávságukat mindvégig megőrizték, sőt sok beköltözött német elemet szívtak fel magukba. Csehországban — s bizonyos vonatkozásban Morvaországban és Sziléziában is — egy pillanatra sem szünetelt a harc a csehek s a németek között, csak természetesen a történeti idők folyamán mindig más és más formában jelentkezett. Az első századokban a kelta bojok után germán markomannok törzsi területe volt ez, kik a bojok után bajoroknak nevezték el magukat s 500 körül jelenlegi hazájukba vándoroltak, mert a germán longobardok kiszorították őket. A longobardok törzse azonban tovább vándorolt délnek, először Pannoniába, majd a Pó síkságra, Longobardiára, vagy Lombardiára. Így szabaddá vált a terület a szláv telepesek számára. Különböző szláv kutatók szerint persze már a kelta bojok a cseheknek, a germán markomannok a morváknak s a nyugati Kárpátokban élő kvádok a szlovákoknak lettek volna szláv ősei, de ennek a történelmi mesemondásnak, amely egy középeurópai, sőt egész Európára kiterjedő (Zunkovič: Die Slawen als Urvolk Europas) ősi szláv népnek elméletével függ össze, alapja s bizonyítékai nincsenek.

A tudományos alapokon nyugvó történetkutatás

csak annyit tud megállapítani, hogy a szlávoknak, „ennek a Középeurópában eddig ismeretlen, idegen népelemnek nyugatra való előnyomulása a hatodik század elején kezdődött meg a Pripet-mocsaraktól keletre elterülő ősi lakhelyüktől s ekkor szorítják vissza a germánokat az Elba-Saale vonala mögé.”

A szláv törzsek a markomannok által kiűrt cseh földet, épúgy mint a kvádok elhagyta kárpáti vidéket békésen, minden küzdelem nélkül vették birtokukba, de nem mint saját uraik, hanem mint az avarok rabszolgái. Jellemző antropológiai típusuk is, a szőke típus ritka közöttük, barnabőrűek és fekete hajúak, így írja le őket az arab Ibrahim, ami arra mutat, hogy az avarokkal nagyobb arányú vérkeverődésen mentek keresztül. Néhány évtizedig lakhattak már új földjükön avar főhatalom alatt, amikor egy Samo nevű frank (tehát germán!) kereskedő vetődött közbük, aki felszabadította őket az avar rabság alól. Samo birodalmának földrajzi határait nem lehet pontosan megállapítani, magva Csehország lehetett, Morvaországra már valószínűleg nem terjedt ki, délen azonban az Alpésekben lehetett a határa. Samo halálával ez a birodalom részeire bomlott, a régi szláv népkarakternek fő jellemvonása épen az volt, hogy nem tudott nagy, szilárdan összefüggő államokat megszervezni és fenntartani. Hosszú évszázadok alatt sem a csehországi szlávoknak, sem semmiféle szláv törzsnek nem sikerült Samo birodalmához hasonló államképződményt létrehozni, míg a hatalmas német Karoling-birodalomban tanítómestert nem szereztek.

Kétszáz éven keresztül a mai Csehszlovákia területén élt ősi szláv törzsek életét sötét homály borítja. Amikor újból fénysugár vetődik Csehország történetére, olyan elemi államképződményeket látunk, amiket Ratzel a sejtiszövevettel hasonlít egybe, az ország egész sereg kerületre bomlott, amelyek élén kerületi hercegek állanak. Semmiféle szervezett politikai hatalom nem állta útját Nagy Károly hadainak, amelyek 791-ben az avarok ellen Csehország földjén vonulnak keresztül. Nincs egységes cseh állam, csupán apró területek kaleidoszkópja,

úgy hogy a regensburgi szent Emmeran-kolostor krónikusa 55 „civitatem”, kerületet sorol fel.

Ez a laza szervezet természetesen nem állhatott ellen az erős karolingi birodalom vonzásának. 806 körül Csehország, vagy legalább is jórésze, Franciaországnak van alávetve s adót fizet neki. Morvaországnak, amelynek kapcsolata Ostmarkkal egészen nyílt, természetesen szorosabb a kapcsolata a frank birodalommal, a német hatás itt még inkább megnyilvánult s német hatásra támaszkodva alakult ki a 9. században a nagymorva birodalom, amely a Kárpátok vidékére is kiterjedt s a szlovákokat is magába foglalta. Ennek a területnek földrajzi határait a tudományos kutatás ép úgy nem tudja megállapítani, mint a Samo birodalmáéit. Az újabb cseh történeti iskolának azt az állítását, hogy a nagymorva birodalom határa egészen a Felsőtiszáig terjedt volna, kissé túlzottnak kell tekintenünk. A nagymorva birodalom hatása Csehországra csak átmeneti volt, bár természetesen a csehországi szláv törzsek is a szomszéd nagy szláv ország felé gravitáltak. A nagymorva birodalom a X. század elején a németekkel erős küzdelembe keveredett s a magyarság rohamára megsemmisült. A szlovákok s egy ideig a morvák is a magyarok fenhatósága alá kerültek, valószínű, hogy a morvák nagy része meg is semmisült az irtó háborúban, vagy a Kárpátok hegyzúgaiba menekült, mert a mai morvák a csehekkel a legszorosabb rokonságban vannak, ami arra mutat, hogy az elnéptelenedett Morvaországba a tizedik század derekától nagyobb arányú cseh bevándorlás következett be, amely azonban a Kárpátok gerincénél megállott, úgy hogy Szlovénizáló szláv népe az úgynevezett történelmi országok szláv népeitől teljesen függetlenül fejlődött külön nemzeti egységgé. A történelem folyamán olyan szláv államalakulat, amely egyidőben magába foglalta volna a cseheket, morvákat és szlovákokat, 1918-ig soha létre nem jött, sőt — amint láttuk — Szvatopluk nagymorva birodalma, amelyre olyan sok hivatkozás történik, sem volt az.

A magyaroknak a Lech-mezei csatavesztése után (955) Morvaország 1000 körül a lengyelekhez került,

akiktől 1030-ban Břetislav cseh herceg ragadta el s III. Henriktől Csehországot s Morvaországot hűbérként kapta. Csehország politikai egyesülése ebben az évszázadban már végbement, az ország közepén lakó cseh törzs a geográfiai helyzet energiájával maga alá gyűrte a többieket s nevét is rájuk kényszerítette. A német birodalom keretében Csehország szabadabb politikai helyzetet vívott ki magának, 973-ban egyházi tekintetben elszakadt a regensburgi egyházmegyétől s Prágában saját püspökséget kapott, röviddel rá politikai tekintetben is adóra köteles birodalmi területből birodalmi hercegséggé emelkedett, amely politikailag egyenrangú volt a többi német hercegséggel, alig egy évszázaddal rá, hogy egységes állami lényegét megszervezte. Ez a helyzete még inkább megerősödött, amidőn I. Přemysl Ottokár 1198-ban Hohenstaufen Fülöptől megkapta az örökösödési királyság méltóságát.

Az örökös trónharcok Csehországban is ugyanarra a szociális helyzetre vezettek, mint aminő a magyar történelemben a XIII. század elején mutatkozik. A trónra igényt tartó hercegek önkéntes adományokkal igyekeztek szövetségeseket nyerni, óriási földbirtokokon kívül a regaliák, vámok is a feudális urak kezébe kerültek. A nagybirtokos osztállyal szemben állott az ezernyi teherrel agyonnyomorított nép, amely minden anyagi jólét és minden politikai jelentőség nélkül szűkölködött. Épen I. Přemysl Ottokár alatt következik be a helyzetben változás. Német polgárokat hív az országba, német városokat alapít s feudális urakkal való küzdelmében a német polgárságra támaszkodik. Így a feudalizmus hatalmát megfékezi, a trónviszályokat megszünteti, az országnak nyugodt fejlődést biztosít s a német polgárság és német gyarmatosok munkájával Csehország földje hamarosan nagy anyagi jólétre s kulturális virágzásra jut. A német polgárral és a német paraszttal új kultúrelem jutott Csehország földjére, amely „mint erős s mélyen ható kovász avatkozott be a szláv társadalmi szervezet lomha fejlődésébe” (Lippert), ez a német gyarmatosítás igazi értelme.

Magyarország területén a német gyarmatosítás, amely különösen a XII. század derekán ment végbe, hasonló jelentőségű, a német népelem tehát így terült szét az eredeti ősgermán telepterületről. Először az Elbe-Saale vonalától keleti irányban visszaszorította a szlávokat. A német népelem szétterülésére itt állott a legnagyobb terület rendelkezésre, a Thüringia s a tenger közötti síkság. Az előnyomulás II. Henrik idejében kezdődik meg s a X. század folyamán létrejön északon, a biltingok markja (Mecklenburg s részben Elő-Pommeránia), az északi mark, a lausitzi, merseburgi, zeitzi és meisseneni mark. A védelmet megerősített várak és helységek végzik, amelyeket útvonalak kapcsolnak egybe. Az eredmény az Elbe-Saale vonal végleges biztosítása a germánság részére s 70.000 km² terjedelmű telepterület megszerzése, amelynek keleti határa a Bober s az Odera vonala. A germán elem azonban ezen a gyarmati területen is túlszaporodik s most már tovább kolonizál keleti és déli irányban, nem harci erőszakkal, hanem mindig a szláv fejedelmek hívására. Lassanként Lengyelország is a német kultúrkörbe kerül s sűrűn szállják meg német telepések. Ez az előnyomulás két oldalról történik, úgy hogy a szláv területet a germánság olló módjára kapja közre, északon, a tenger partján, a német lovagrend gyarmatosít, a másik előnyomulás a sziléziai küszöbről indul, míg a közrefogott Warthe-melléki földön a kolonizáció csak pontszerű, a városok ugyan németek, a vidék lakossága azonban szláv. A tengerparti német lovagrendi földön a XIII. és XIV. században német település következett be az elpusztult poroszok helyébe, amely a Pregel területén befurakodott a lengyelek s litvánok közé. A déli nyelven, az olló alsó szárán az Odera széles medencéje Breslau körül teljesen germanizálódott.

A békés előretörés a XIV. században véget ért. Lengyelországban ellenállás támadt fel a németek ellen s amikor Litvánia Jagelő-házból származó nagyhercege II. Ulászló néven lengyel király lett, a Tannenberg melletti csatában (1410) megtörte a német lovagrend erejét, félszázaddal később pedig utat tört magának Len-

gyelország a tengerhez, megszerezve a Visztula deltáját s Danzigot.

Rövid történelmi összefoglalásban ismertettük a német népelem szétterülését 100.000 km² terjedelmű közép-európai területén. A főpontokat a következőkben foghatjuk egybe:

1. Nyugati irányban már a kora középkorban kialakult a német-romanizált kelta nyelvhatár, amely állandó maradt s nagyjában fedi a jelenlegi francia-német nyelvhatárt.

2. Délnyugaton a német népelem, átlépve a Rajnát, a svájci fentérség nagy részét megtöltötte s itt jutott érintkezésbe a francia népelemmel. Svájc különleges földrajzi egyedisége következtében itt a két népelem szabad egyesüléséből egy ideális államszervezet alakult ki, mint a francia, német és olasz néptenger érintkező sarokíve és villámhárítója.

3. Az ógermán telepterület a tengerpart, Rajna vonala, az Aare, a Salzach és Inn vonala s az Elba-Saale vonala között terült el.

4. A kolonizált, összefüggő germán telepterület a Saale-Elba vonaltól keletre nyomult előre, Csehországban átlépte a Szudetákat, úgy hogy a csehországi német-ség etnikai összefüggésben él a germán telepterülettel. A Duna passau-i nyílásán a német-ség behatolt a bécsi medencébe. Ennek a településföldrajzi képnek következménye, hogy a cseh nép, a szláv-ságnak ez a legnyugatibbra előretolt ága, hatvan milliónyi német-ség tengerebe ágyazott.

5. Az összefüggő telepterületből északra a tengerpart mentén hosszú germán nyelv nyúlik ki el egészen a rigai öböl-ig. Ez a Baltikum német-sége.

6. Ugyancsak az Odera sziléziai küszöbéről német nyelv hatol keleti irányban, amely a cseh-morvákat elváltatja a lengyelektől, akiknek érintkezése csak Teschen környékén, kis geográfiai területen jött létre. Ez a felsősziléziai német-ség.

7. Délkeleti és keleti Európát el egészen a Volgáig (Saratov) és a Balkánig (Dobrudzsa) sűrűn borítják germán szigetek, amelyek azonban nem állanak földrajzi kapcsolatban a német néptengerrel, problémájuk tehát nem a németiséggel való politikai kapcsolat megteremtése, ami lehetetlenség, hanem a kulturális kapcsolat fenntartása.

Középeurópának azokon a pontjain azonban, amelyeken a német telepterület összefüggő, de a németiséget a politikai határok mégis különböző államtestekbe osztják, mindenütt fellép — Svájc kivételével — a németiség politikai s államjogi egységbe való tömörítése. Németország keleteurópai határának s a csatlakozás kérdésének, Középeurópa két legsúlyosabb politikai problémájának éppen ez a nyitja.

Masaryk Uj Európa című művében éppen ettől a penetrációtól féltette a kis népek zónáját. Politikai felfogása szerint a Németország jármába fűzött monarchia szétrombolása s életképes nemzeti államok megalakítása vethet gátat a németek előretörésének. Az eredmény azt mutatja, hogy a csatlakozási eszme lett a szétdarabolásnak következménye. Az az Ausztria, amely visszakapta tizedik századbeli kereteit, újból a történelmi hivatásra törekszik, amit évszázadokon át betöltött a római szent birodalomban. A német nemzetnek Ostmarkja akar lenni.

A jövő problémái megoldásra várnak. Hogy fejlődésük irányára következtethessünk, át kell vizsgálnunk Középeurópa politikai megszervezésének geneziséét.

XV.

A XIX. század történetének két nagy ténye van: az egységes Németország s Olaszország kialakulása. Ez a két államalakulás zárja be a modern államok kiképződésének folyamatát és mindakettő csaknem egyidőben is ment végbe. A modern Németország tehát a háború előtti Európának legfiatalabb képződménye volt, amely azonban nagy részben régi tradíciókon épült fel. Bismarck politikája hozta létre a német egység hatalmas politikai ellenségének, Franciaországnak legyőzése után, 1871-ben. Ebben az államban az óporosz államnak a nagy választófejedelem korából származó tradíciója egybeolvadt mindazzal, ami a régi német császárság összeomlása után életképesnek maradt meg, nem csoda, ha a külföldi megfigyelőben ez a bismarcki Németország olyan fiatal államképződménynek tűnt fel, amely porosz multja következtében militarizmussal volt gyanúsítható, s melyet középkori multja alapján mint az egykori német császárság örökösét mindenféle misztikus világuralmi eszmével lehetett megvádolni. Ez a felfogás annyira közeletű és divatos még ma is, sőt különösen ma, a háborús pszichológia hullámvásában, hogy szinte veszedelmes ellene szegülni, pedig legalább is túlzás van benne. Igaz, hogy Poroszország lassanként belenőtt egész északi Németországba, de az ország egyes részeinek tömörülése sokkal kevésbé volt hódító háborúknak tudatos és akart eredménye, mint inkább földrajzilag és népileg meg nyelvileg egységes területeknek egybeolvadása; amelyeket csupán a szerencsétlen történelmi sors bontott természetellenes kis képződményekre. A modern német

birodalom megalapítója pedig bizonyára nem gondolt arra, hogy a vérrel és vassal megszületett új Németország a római világbirodalom örököse legyen, hanem ebben az új Németországban csak olyan politikai formát akart megteremteni, amely a német nemzetet életképes államtestben egyesítse.

Németország történelmi sorsát geográfiai helyzete határozta meg, amely Európa szívévé, a közép országává, a kontinens centrumává tette. Nietzsche, a legeurópaibb német, Leibniz és Goethe óta mondja először Európa szívének és a közép országának s nemcsak képletesen van igaza, hanem tényleg testileg is így van ez. Nem lehet elégszer hangsúlyoznunk, hogy a földrajzi helyzet elhatározó a népek sorsára, döntő jelentőségű nemzeti és nemzetközi politikájukban. Ezt az igazságot Németországnak történetén klasszikusan lehet kimutatni.

Mit jelent az, hogy geopolitikai értelemben Németország Európa szíve? Vizsgáljuk ennek a ténynek negatív értelmét. Németország nem kontinens, mint az amerikai világhatalom, amely államalakulásának kezdetét az Atlanti Óceán partján vette s azután a Csendes Óceán partjáig nőtt ki. Nem olyan kontinentális hatalom, mint az Egyesült Államok, amelyet két Óceán határol, szárazföldön pedig hozzá viszonyítva két aránytalanul gyengébb országgal, Kanadával és Mexikóval szomszédos, tehát geográfiai értelemben zárt, védelmezett, megtámadhatatlan individuum.

Németország nem sziget, mint az angol világhatalom magva, amely a szomszédoktól el van választva, évszázadok óta a tenger védelmezi s hosszú ideje a tengereknek úra is, tehát szintén zárt kör, kis kontinens közvetlen szomszédok nélkül. Vagy nézzük az ázsiai nagyhatalomnak, Japánnak geopolitikai helyzetét. Szintén sziget, Ázsiának Angliája, zárt geográfiai kör, külön kontinens. Ez a földrazi helyzete magyarázza meg, hogy a kínai szárazfölddel két és félezer éven keresztül csupán háromszor keveredett háborús konfliktusba. Vagy ott van a másik ázsiai nagyhatalom: Oroszország. Szintén egész kontinens, zárt kör, amelyet mérhetetlen kiterje-

dése minden ellenséges inváziótól megvédelmez, az egész földkerekségnek egyhetede. Napoleon épenúgy érezte ennek a geopolitikai helyzetnek jelentőségét, mint ahogy megérezték a központi hatalmak a világháborúban.

Végül, ha az európai államokkal vetjük egybe Németország geopolitikai helyzetét, Franciaországgal és Olaszországgal, láttuk, hogy ez a kettő nem kör, de mégis félkör, amelyet széles darabon védelmez a tenger s kis szárazföldi határain hegységek emelkednek.

Németország ezekkel szemben nem kontinens, nem sziget, nem félsziget, nem zárt kör, hanem központja egy körnek, centruma a rádiuszok és szektorok több mint tucatának. Nem védelmezi az Óceán, sőt attól viszszaeszozult s így sohasem állt módjában, hogy állami területét gyarmatokkal oly hatalmas mértékben növelje, mint az Óceánnal érintkező hatalmak.

Anglia százszorosan, Franciaország húszszorosan, Olaszország hétszeresen haladta meg a német birodalom területét.

Kjellén szerint a geopolitika hármias követelményt támaszt az államokkal szemben, még pedig a megfelelő terjedelmű területet — ehhez hozzáfűzhetjük, olyan területet, amely gazdaságilag kielégíti a rajta élő népet, — mozgási szabadságot és a szilárd összetartás lehetőségét. Mivel a modern nagyhatalmi típus az anyaország és a gyarmatok összetételéből áll, az összetartás lehetősége nem csupán az anyaországnak a gyarmatokkal való kapcsolatára, hanem a gyarmatoknak egymáshoz való összeköttetésére is vonatkozik. A két mammut-hatalom típusát vizsgáltuk meg idáig, láttuk, hogy a háború előtti Oroszországban két követelmény volt meg: a nagy terület s a terület szilárd kohéziója, hiányzott azonban a mozgási szabadság. Anglia esetében megállapítottuk a megfelelő területet s a mozgási szabadságot, azonban hiányokat láttunk az összetartási lehetőségben. Németországnál tulajdonképpen mind a három feltétel tökéletesen érvényesült. A többi világhatalomhoz viszonyítva nem volt elegendő területe, hiányzott a szabad mozgás

lehetősége s nem volt meg a birodalom anyaországa meg a gyarmatok között a szilárd kapcsolat. Mindezek a geopolitikai hiányosságok Németország középhelyzetének következményei.

Oroszországgal összehasonlítva Németország mozgási szabadságát, a helyzet kissé előnyösebb volt Németországra, mert hosszú partvonallal tapad a Keleti tengerhez, amely az Atlanti Óceánnak, a világforradalom fő hordozójának, transzgressziós melléktengere. Ám bizonyos értelemben a Keleti-tenger is épen olyan belső tenger, mint a Fekete-tenger, amelynek kulcsa a Boszporus és a Dardanellák, tehát Konstantinápoly. A Keleti-tenger kijáratában ott fekszik Anglia, amely a maga hatalmas hajórajával minden pillanatban a belső tengerbe fojthatja Németország tengeri forgalmát. A geográfiai helyzetnek ez a felismerése adta meg Bismarck politikájának alapvonását, aki Németország elé kontinentális politikát tűzött ki, az Óceánon túli terjeszkedésről lemondott, pártfogolta Anglia szuezi törekvéseit, a Dardanellák kérdésével nem törődött, elősegítette Franciaország tuniszi terjeszkedését s az egész keleti kérdésért „egyetlen pommerániai baka életét nem áldozta volna.” Bismarck politikája tehát a kontinentális politikán alapult, a modern Németország olyan korszaka volt ez, amelyet az angol manchesteri korszak napjaival, a „kis Britannia” politikájával lehet összehasonlítani, amelyet azonban hamrosan felváltott a „the greater Britain” ideológiája. Bismarck látta jól, hogy Anglia miatt a „nagy Germania” legfontosabb geopolitikai követelménye, a birodalom részei közötti szükséges szoros kapcsolat sohasem valósítható meg.

Ezt a központi helyzetű országot legérzékenyebb pontjain, keleten és nyugaton, nem védelmezik alpesi természetű határok, ahol pedig ilyen természetes határai vannak, délfelé, onnan soha komoly veszedelem nem fenyegette. Ott fekszik tehát nyitottan Európa szívében és ez kettőt jelent: megtámadható és megsebezhető úgy nyugat, mint kelet felől, azután pedig szétáramlik minden irányban.

Vizsgáljuk először ezt az utóbbi szempontot. Karl Alexander von Müller írja: Egyetlen más európai nép sem vezette hadjárait a kontinens olyan tágsugarú területeire, mint ahogy azt Németországnak kellett megtennie. Belgrád és Lille falai előtt nem először a világháborúban csillantak meg egyidejűleg a német fegyverek. Itália legdélibb csücskétől fel egészen Jütland legészakibb partvonaláig nagyon gyakran vonultak végig a német hadseregek. A világnak egyetlen népe sem terjedt túl annyira határain és elégyedett más nemzetek között, mint a német. Egyetlen más nép sem veszített anynyi vért idegen országok területén, ha győzött, ha vereséget szenvedett, mint a német.

A másik szempont is kétségtelenül kitűnik Európa történetének tanulmányozásából. Az európai kontinentális kör minden nemzete német földön adott harci találkozt egymásnak. A magyarok kóborló hadjáraitól kezdve a tatár előnyomulás, a török ostrom, a svéd kontinentális hatalmi törekvés mind német népterületen húzódott keresztül. A harmincéves háború kiirtotta Németország népességének két harmadát s mindent romba döntött, amit odáig a német nép a kultúra területén teremtet. Másfél századdal később Napoleon hadserege vonul fel területén Oroszország ellen, azután a megvert franciák nyomában orosz seregek vonulnak Franciaország felé.

Németország tehát a földrajzi középhelyzet áldásait élvezi és átkát nyögi. Ha a modern Németország történelmét elfogulatlanul akarjuk megítélni, akkor ezt a geopolitikai helyzetet kell teljes egészében átértékelnünk. Ott fekszik Németország Európa szívében, a kritikus zóna szélén, állami szervezetét olyan időben éri el, amikor a nemzetek fejlődésének irányvonala a politikai és gazdasági nagyüzem megszervezése felé haladt. Keleten és nyugaton már világhatalommá fejlődött államok fogták közbe, amelyek vagy már önmagukban nagy népek, mint a 120 milliós orosz, vagy óriási területeket szereztek, mint az angol és francia. Ebben a geopolitikai helyzetben, a világimperializmus korszakában, amelyben Németor-

szág nagyhatalommá való szervezése is végbement, a nemzet szilárd organizációja és az állam erős felkészülődése a kor követelő parancsa, amely a természeti törvény erejével hat. Minden tekintetben helytállóak az emberi földrajz nagy mesterének, Ratzelnek, a központi helyzetre vonatkozó szavai:

„A centrális vagy középhelyzet erejében épenolyan hatalmas, mint ahogy gyengeségében fenyegetett, támadásra hív ki és védelemre készítet. Fenyegetettségében és erejében nagy népek és történelmi hatalmak nőttek ki, a minden oldalról megnyilvánuló nyomást csak erős öntudat, munka, kitartás, éberség és ügyesség ellensúlyozza. Németország csak addig létezik, ameddig erős”.

Hányszor csendült fel a militarizmus vádjá Németországgal szemben ellenségeinek részéről! Ez a vád teljesen esztelen egy olyan korszakban, amely az imperializmus jegyében áll. A német militarizmus szükségszerű történelmi tény volt, nem volt más, mint természetes alkalmazkodás Németország politikai-földrajzi helyzetéhez. Igaz, Nagy Frigyes mondta azt a szállóigét, hogy a jó Isten az erősebb bataillonok oldalára szegődik, de Nagy Napoleon vezette be az általános katonai szolgálati kötelezettséget. Bismarck több alkalommal nyilatkoztatta ki, hogy külpolitikáját csak erős hadseregének fedezete alatt folytathatta. „Ha a külpolitikában valami érdemet vitathatok magamnak, — mondotta, — úgy az abban áll, hogy 1871 óta megakadályoztam egy Németország elleni túl hatalmas koalíció kialakulását. Egész politikai művészetem megghiúsult volna a német katonai szervezet nélkül, amely mindenütt respektust ébresztett és senkinek sem támadt kedve, hogy jól iskolázott, intelligens és jól vezetett szuronyainkkal összeütközésbe kerüljön. Ha megszűnik ez a respektus, Németország oda hanyatlik vissza, ahol azelőtt volt s Lengyelország módjára a felosztás áldozatául esik.” Az imperialista hatalmak közötti geográfiai helyzet volt a német militarizmus természetes oka. Mert mi volt a helyzet a háború előtt? Németország volt az egyetlen állam, amelynek szomszédságában nagyhatalmi államok terülnek el. Angliának nincsen közvetlen

szomszédja, a splendid isolation dolce far nientejét élvezi, Franciaország csak kis határvonal mentén szomszédos Németországgal és Olaszországgal, hátát a tenger fedezi, Olaszország határának nagy része tengeri, az orosz birodalom csupán Németországgal és Ausztriával volt határos, Németország azonban az összes nagyhatalmakkal szomszédos viszonyban volt, közvetlenül Franciaországgal, Oroszországgal, a monarchiával, közvetve pedig Itáliával és Angliával, amely az északi tengert s ezzel a világtengert zárhatta el előle, úgy hogy a háború alatt még egy Ballin is így formulázta meg Németország követelését: Ki kell jutnunk ebből a nedves kalitkából! Ennyi szomszédja egyetlen államnak sem volt. Ezért hangoztatta Bismarck állandóan, hogy Németországot központi helyzete miatt örökösen fenyegeti az ellene irányuló koalíció lehetősége s egész diplomáciai működése alatt lelkiileg, testileg szenvedett a „cauchemar des coalitions” rémétől, amely lidércnyomásként nehezedett rá s halálos ágyáig kínozta.

Ebben a geográfiai helyzetben és egy olyan korszakban, amely a minden tekintet nélkül való imperializmust írta zászlójára, hogyan vetheti valaki álszenteskedően a militarizmust Németország szemére, amikor ez egyetlen eszköze volt, hogy geográfiai helyzetének gyöngeségét egyensúlyozza vele? És miben állott a háború előtti Németország militarizmusa? Németország 760.000 embert, a 20 millióval kevesebb lakosu Franciaország 910.000 és Oroszország 1,500.000 embert tartott fegyverben. A német militarizmus ereje tehát épen a felét tette a katonaság létszámát tekintve az oroszoknak s egyharmadát sem érte el a francia-orosz szövetség katonai erejének, sőt a monarchia haderejével együtt csupán a felét tette annak. A német militarizmus jogosságát senki sem igazolta klasszikusabban, mint Lloyd George ama végzetes 1914. június 4-én tett nyilatkozatában, amikor ezeket mondotta:

„A német hadsereg létszükséglet nemcsak a német birodalom fennmaradása szempontjából, hanem magának a német népnek élete és függetlensége szempontjából.

ból, miután Németországot olyan államok veszik körül, amelyeknek hadserege egyenként olyan erős, mint a német hadsereg”.

Csak egy új világrend szüntetheti meg a német „militarizmus” szükségességét és létjogosultságát, amíg ez az új világrend be nem következik, addig Németországnak, ha fenn akarja tartani önmagát, nem lehet lemondania a nemzet felfegyverzett erejéről. Mivel a leszerelést végrehajtották rajta, ebbe az állapotba csak akkor nyugodhatik bele, ha a többi hatalom is teljesíti a leszerelés kérdésében szerződésben magára vállalt kötelezettséget, különben bármely pillanatban áldozatául eshetik valamilyik szomszédja falánk imperializmusának. Ez azonban már a jelennek és a jövőnek kérdése, taglalása éppen ezért más lapra tartozik.

XVI.

A modern Németországnak első korszaka, Bismarck kancellárságának ideje Németország belső és külső erőgyűjtésének kora volt. Az a munka, amit ő végzett, amikor a német föld mozaikjaiból összekovácsolta a birodalmat, annyi erőt emésztett fel, hogy a terjeszkedés céljára már nem maradt elég energiája. Az ő látóköre még nem volt planetáris, csak a kontinensre terjedt ki, a győzelem után érdeklődése főleg a szárazföldi hadseregére s a mezőgazdaság fejlesztésére irányult, államművészete a már megszerzettnek megvédelmezésében és biztosításában állott. Németország az ő véleménye szerint szaturálva volt s ezért visszautasított minden kalandos hőbortot, csupán országának kontinentális helyzetét kívánta biztosítani.

Az a munka azonban, amit végzett, nem volt más, mint II. Vilmos korszakának előkészítése. A felgyülemlett belső erő feszíteni kezdte a szűk középeurópai katalan falait. Európa rohamos industrializálódásának korszakában a német ipar hamarosan első helyre verekedte magát tömegtermelésével, megbízhatóságával és olcsóságával (Made in Germany). A többi országokhoz viszonyítva pedig lakossága hatalmas mértékben szaporodott. A harmincéves háború nem megtizedelte, hanem megharmadolta népességét, a 18. század elején lakosságának száma még csak 15 millió. A 19. század elején öt millióval több, de ez a szám a 20. század elejére már megháromszorosodik.

1700-ban	15 millió
1800 „	20 „

1850-ben	35 millió
1870 „	40 „
1890 „	50 „
1900 „	56 „
1905 „	60 „
1910 „	65 „

Törvényszerűségnek mutatkozik tehát, hogy a német lakosság száma ötvenként négy millióval emelkedik. Németországot a túlnépesedés veszedelme fenyegeti, mert ugyanakkora területen, mint amekkora Franciaország, húsz millióval több ember él. A népsűrűséget tekintve a háború előtti Európának 25 állama között Olaszországgal együtt a 4. és 5. helyet foglalta el. (Belgium km²-ként 252, Hollandia 176, Anglia 145, Németország és Itália 121.) Az ipariasodás fejlődésével egyes területei teljesen szaturálódtak, a belső kolonizációra alkalmas terület már nem volt. A német emberfölösleg a kora középkorban a szociális viszonyok s a terület zordsága miatt, idegen fejedelmek hívó szavára áradt szét keleti és délkeleti Európán el egészen a Volgáig s a Balkán hegyláncáig. A 19. században, az óceáni kivándorlás korában a helyszűke miatt veszik kezükbe a kivándorlók a vándorbotot s szakadnak el végleg szülőföldjüktől. A tengeren túlra való vándorlás a múlt század felében valósággal a népvándorlás jellegét ölti magára s az 1906 meg 1912 esztendő adatait véve alapul, látjuk, hogy a kivándorlók tömegeit szolgáltató 14 ország között Németország a 7. helyen állott (Olaszország átlagban 725, a monarchia 300, Anglia 300, Oroszország 140, Spanyolország 130, Portugália 40, Németország 25 ezer lélek évenként). Angliából tehát évenként átlag tízszer annyi ember vándorolt ki, mint Németországból, csak hogy tekintetbe kell vennünk, miszerint Anglia gyarmatbirodalmának tekintélyes része települési gyarmat, amelyeken a szigetország kivándorlóit nem vesztik el kapcsolatukat az angol államisággal és kultúrával, a német kivándorlók tízezrei azonban megszűntek német állampolgárok lenni.

Igy szóródott szét a német nép nemcsak a kontinensen, hanem az egész földgolyón és gyarapította idegen

világrészek és idegen államok kultúráját. Nagy német szigetek keletkeztek az Egyesült Államokban, Braziliában és Chilében, az afrikai Kaplondon s Ausztráliában is. Chicago és Milwaukee városok lakosságának jórésze ma is németnyelvű.

Minden öntudatos nemzet arra törekedett, hogy fiait ne veszítse el, minden öntudatos hatalom pedig arra igyekszik, hogy emberfölöslegét zászlaja alatt helyezze el. A gyarmatoknak elsőrendű a gazdasági jelentőségük, nyersanyagot kell szolgáltatniok az anyaország iparának s piacává kell lenniök a feldolgozó ipar termékeinek. Ez a szempont vezette Németországot is elsősorban a gyarmatosításra, de emellett ott találjuk azt a törekvést is, hogy a német emberfölösleget német impérium alatt álló területen kívánták tartani.

Csakhogy ez utóbbi szempont már nehezen volt megvalósítható. Németország volt a legfiatalabb gyarmatosító hatalom, hiszen alig hatvan esztendeje annak, hogy egyáltalán hatalom. Az osztzkodáshoz kissé későn jött. Anglia odáig már megszerezte a szárazföld egy ötödét, 135 millió km²-nyi területből 29 milliót, Franciaország gyarmatai csaknem 7 milliót tettek ki s azok a területek, amelyek mint települési gyarmatok az európai hatalmaknak régebben nyitva állottak, már mind le voltak Németország előtt foglalva. Németország már csak trópusi területeken fekvő gyarmatokat szerezhetett, amelyek lefoglalásuk pillanatában teljes kultúrvadonok voltak s az európaiak letelepülésére egyáltalán nem alkalmasak. 1910-ben mindössze 9989 német élt ezeken a gazdasági gyarmatokon. Kimondhatatlan szorgalomra, emberfeletti kultúrmunkára lett volna szükség, hogy az egészségtelen, lázat tenyészítő mocsarakat kiszárítsák, a bozótosokat kiirtsák s a gyarmati vadonokból paradicsomokat varázsoljanak elő. A németek pedig hozzá is láttak ehhez a csodálatos munkához, amelyben nagyszerű eredményeket értek el. Sven Hedin, a világhírű svéd utazó, aki a legjobban ismeri s értékeli a németeknek a gyarmatokon végzett kultúrpionirmunkáját, ezért követeli olyan meggyőződéssel az egyetemes kultúra nevé-

ben, hogy a németeknek vissza kell adni gyarmataikat. Alig néhány év alatt már letelepülési lehetőséget is teremtetek s míg 1903-ban 6000, addig 1910-ben már 10.000 volt a gyarmati németek száma. Tömeges letelepülés persze, trópusi gyarmatokról lévén szó, a jövőben sem következhetett volna be. A gyarmatoknak éppen arra a fajtájára nem tudtak szert tenni a németek, amely nagyobb embertömegek elhelyezésére alkalmas, a mérsékelt éghajlati övben fekvő települési gyarmatokra.

1884-ben kezdődött meg a németek gyarmatosító tevékenysége, ekkor került német védelem alá a Lüderitz föld (német délnyugati Afrika), majd Togo és Kamerun. Nagyon jellemző Bismarcknak az a sürgőnye, amelyet 1884 április 25-én intézett a kapstadti német konzulhoz: „Lüderitz úr közlése szerint a Kapland gyarmati hatóságai kételkednek abban, hogy az Oranje folyótól északra általa szerzett területek a német védelemre igényt tart-hatnak-e? Jelents be hivatalosan, hogy ő és letelepülései a birodalom védelme alatt állanak.“ 1885-ben német délkeleti Afrika, 1886-ban Új-Guinea, 1897-ben a kínai partokon Kiaucsou, 1899-ben a Karolinák- és Marianne-szigetek, 1900-ban Samoa megszerzése következett be. A század fordulóján tehát világosan kidomborodott az egyre erősödő német birodalomnak az a törekvése, hogy kontinentális helyzete dacára gyarmatbirodalom kiépítésére törekszik. Külpolitikája 1895-ben Franciaország és Oroszország oldalán Japán ellen fordul, a következő évben déli Afrikában Angliával helyezkedik szembe. A döntő lépés 1897-ben történt Kiaucsou megszerzésével. Ekkor merült fel először a német imperializmus vádja, pedig olyan biológiai jelenségről van itt szó, amely minden nagyhatalom életében kivétel nélkül megnyilvánult. A 45 millió lakosságú Albion három és félszer akkora területet szerzett meg, mint Európa; Oroszország két és félszer akkorát, míg Franciaország gyarmati területei valamikéivel nagyobbak voltak kontinensüknél. A német gyarmatbirodalom legnagyobb kibontakozásának idején sem érte el Európa terjedelmének egyharmadát s mint említettük, ezek a gyarmatok

nem is a legértékesebbek közül valók voltak. Németországnak azonban terjeszkednie kellett azon törvénytől fogva, amely az imperializmus korában általános érvényű volt minden egészséges hatalmi szervezetben s amelyet legtalálóbban a hatalom akarásának nevezhetünk. Amelyik hatalom egyszer gyarmatosításhoz fog, arra az imperializmus már terjeszkedést ró rá nem tisztán hódításvágyból, hanem az önfentartás miatt is. Látuk ezt az angol gyarmatosítás történetében. Angliának folyton újabb és újabb területeket kellett megszereznie, hogy így a már összekovácsolt világbirodalmat összetartsa és megvédelmezze nemcsak a belső, széthúzásra törekvő erőkkel szemben, hanem a külső vetélytársakkal szemben is. A veszély elleni védekezésnek legjobb módja a szétszórt birtokoknak földrajzi egybefoglalása. Minden darab új földdel, amely két nagyobb gyarmat között hídfő szerepet játszik, csökken a gyarmatosító hatalom stratégiai gondja is, tehát amint minden nagy vállalkozásra kényszer erejével nehezedik a terjeszkedés kötelezettsége, úgy elsősorban érvényes ez a legnagyobb vállalkozásra, az imperialista államra. Az új vadászterületek állandóan szükségesek nem magáért a zsákmány kedvéért, hanem a régiek biztosításáért.

Az az erő, amely Bismarck Németországában az egészséges mértékletesség óráiban összegyűlt, kinőtte a hazai szűk korlátokat, a kontinentális kereteket s planetáris viszonylatokban keresett érvényesülést. Bismarck műve olyan következményekkel járt, amelyeknek Németország központi helyzete s a tengerhez való viszonya nem felelt meg. Ezek a törekvések mégis a tengerre mutattak s a nagy kontinentális német birodalom helyett a greater Germain ideálját oltották a német politika irányítóinak lelkébe. Az igények természetesen a hatalom növekedésének arányában növekedtek, s Bülow 1899-ben kijelentette, hogy „ha a földgömb új felosztására kerül a sor, Németország nem tűri el, hogy bármelyik nagyhatalom a lábára lépjen vagy oldalra állítsa.” Az új nagyhatalom ezzel jelentette be a világnak, hogy világhatalommá akar fejlődni.

A világháború magva tehát a század elején már kibontakozott. Németország teljes erővel, nagy lendülettel jelentkezik a világpolitika fórumán s a gyarmati osztozkodásból osztályrészét követeli. A közeli s távoli keleten már birtokokat szerez s a Csendes Óceánnak, a jövő nagy színpadának ázsiai keretén is támaszpontjai vannak. Ez geopolitikai horizontjának óriási kitágulását jelenti. „Jövünk a tengeren van“, mondja ki Vilmos császár az új imperializmus jelszavát és ennek értelmében megkezdődik a német haditengerészet rohamos kiépítése, a fegyverkezési verseny. A tengerek szabadsága csak frázis abban a pillanatban, amikor Anglia tengeri ereje olyan nagy, hogy bármely pillanatban elvághatja versenytársának kapcsolatát gyarmataival.

Az új imperializmus mohó étvágyat mutat, de ez minden imperializmusnak a természete s természete az is, hogy nem szívesen engedi versenytársát a terített asztalhoz. Anglia s Oroszország ezért nézték növekvő elkedvetlenedéssel a német étvágy növekedését, Franciaország pedig érzelmi okokból csatlakozott hozzájuk. Ez adta meg annak az alapját, hogy az orosz-francia szövetség két részletben, 1904-ben és 1907-ben hármas szövetséggé fejlődött. A politikai következmény az volt, hogy Németország központi helyzete miatt bekerítődött, létrejött újból az a koalíció, amely 150 évvel azelőtt Nagy Frigyes Poroszországát kerítette be s amelynek lehetősége miatt Bismarck annyi álmatlan éjszakát töltött. A francia Seignobos történetíró a bécsi kongresszustól a világháború idejéig terjedő korszakról írott művében ugyan a bekerítés rémét „a nagyzási hóbort üldözési mániájának“ minősíti, a tényeket azonban letagadni nem lehet.

Ezek az általános viszonyok világosan kifejeződésre jutottak a marokkói kérdésben, amikor Bülow szavai szerint tényleg a világ új felosztására került a sor. Oroszországot a japán vereség s a belső forradalom külpolitikailag erőtlenné tette, tehát Németország na-

gyobb mozgási szabadsággal léphetett fel s hasonló igényekkel jelentkezett mint Franciaország. Ez világos eltérés volt Bismarck politikájától, amely Franciaország afrikai törekvését mindig támogatta. 1905—1912 között tart a marokkói krízis s Európa ez időszakban többször jár a háború és béke éles határmesgyéjén. A megegyezés 1912-ben jön létre és Franciaországnak amellet, hogy a kiszemelt zsákmányból Anglia, Olaszország és Spanyolország javára tekintélyes részről kellett lemondania, a gyűlölt német vetélytársnak is át kellett engednie kongói gyarmatának egy részét.

Egy középafrikai összefüggő német gyarmatbirodalom tervét látjuk itt kibontakozni, egy új Braziliát az óvilágban, amely német uralom alatt áll. A német politika irányítóiban meggyőződésre érlelődik, hogy a belga Kongó-államot és a portugál Angolát, amelyek hézagot jelentenek az afrikai keleti és nyugati német birtokok között, valamiképen meg lehet szerezni. Az 1911. évi marokkói egyezményben már a Kongo-medencéjébe benyúló két kart szerez. Az afrikai politika azonban ekkor két irányban jelentkezik: a délkörmenti s az equatoriális programmban. A délkörmenti program tekintetbe vette Angliának azt a törekvését, hogy az Indiai Óceánt angol mare clausummá akarja tenni a négy sarokkövel: Ausztráliával, Indiával, Arábiával s Keletafrikával, ebből a célból szívesen becserélte volna német Kelet-Afrikát Anglia délnyugat-afrikai birtokai-val. Így az afrikai német gyarmatok a guineai öböltől a Fokföldig Afrikának Atlanti-óceáni partján húzódtak volna összefüggő blokkban s az angol Capstadt-kairói programnak mi sem állott volna útjában. A másik terv, az equatoriális beérte volna Angola és a Kongo-állam megszerzésével, de éket vert volna a déli angol gyarmatok és Szudán közé.

Ezek az „imperialista“ törekvések újból csak geopolitikai szükségességből fejlődtek ki, abból a tökéletlenségből, amely a német gyarmatbirodalom térképéből az első pillanatra kitűnik, abból tudniillik, hogy a német

gyarmatok között semmiféle földrajzi összeköttetés nem volt. A német aspirációk azonban a német birodalom területét még mindig csupán Európa háromnegyed részével tették volna egyenlővé, tehát Franciaországnak még mindig jóval nagyobb gyarmatterülete lett volna.

Ezek a tervek már a megvalósulás küszöbén állottak, amikor a világháború kitört, mert Anglia és Németország 1914 júniusában az afrikai gyarmatok megosztásáról megegyezést létesítettek egymás közt. Természetesen a világháború gyökeresen megváltoztatta a helyzetet. A Keleti-tengeren bezárt német flotta nem védelmezhetette meg a gyarmatokat, amelyek a szövetségesek egyesült erejével szemben, egymásután veszték el. Legtovább német Keletafrika védelmezte magát. A német gyarmatbirodalomnak s így a német világhatalomnak sorsa is a háború kimenetelétől függött. Az angol Cap-kairói álommal szemben a világháború idején a németek is tovább álmodoztak a középfrikai equatoriális német gyarmatbirodalomról, amely Afrika atlanti-óceáni partjaitól az Indiai Óceánig terjedne. Ez az álom ma már romokban hever.

XVII.

Az 1914 júniusi angol-német tárgyalások nemcsak a németek középafrikai equatoriális gyarmatterveire vonatkoztak, hanem Kisázsia, a római birodalom Asia minor-ját is egészen Basráig német érdekerületnek nyilvánították volna, amelyben egy egészen kicsi idegen folt van, a franciák szíriai érdekerülete. Ha ez a megegyezés létrejön, akkor a német Asia minor, a Berlin-bagdadi program megvalósulását jelenti.

Ez a program az igazi közép-európai geopolitikai célkitűzés, amely kifejlődését teljes egészében a világháború idején érte el.

Természeti törvény az, hogy az erő a legkisebb ellenállás irányában igyekszik érvényesülni. Láttuk, hogy Németországot központi helyzete miatt hogyan fenyegette a nagyhatalmak koncentrikus nyomása. Keleten Kongressz-Polennel az orosz kolosszus nehezedett rá, tengerpartját, amely csak belső tengerpart, az angol tengeri óriás minden pillanatban blokádnak alá vetette, nyugatra a Rajna partján az érzelmeiben halálraérett Franciaország állott bosszúért lihegve. A politikai és földrajzi viszonyok tehát a déli és délkeleti irányra mutattak, mint az egyetlen útra, amelyen az erőből feszülő német gazdasági élet piacot találhatott. Ez a Drang nach Süden olyan világpolitikai arányokat öltött, hogy a háború geopolitikai problémái között a legnagyobb szerepet játszotta.

A geográfiai viszonyok írták elő ezt a törekvést a német birodalom számára, mondtuk. A Duna vonala, amely Passaunál hagyja el a német birodalom területét,

egyideig Ausztria területén folyik s Pozsonyig német telepterületbe ágyazott. Középső szakasza a magyar alföldön hőmpolyóg végig, budai könyöke koncentrálja a Kárpátok északi ívének minden útvonalát s a Kárpátok hegyi szorosainak és hágóinak közvetítésével a lengyel síkságot, a Visztula medencéjét is a középeurópai gazdasági érdekerülethez csatolja. A Vaskapu szabályozása óta egész középső s alsó szakasza hajózható s ettől kezdve Középeurópa gazdasági életének főütőere. Torkolati vidéke ugyan félreeső területre, a Fekete-tengerre jut, de a délről belészakadó mellékfolyói utat nyitnak a Balkán belsejébe, Konstantinápoly felé.

Konstantinápoly egy szellemi organizmus, tele erős, lüktető élettel. Olyan város, amely gazdasági, politikai és szellemi tekintetben a természet s a társadalom három világából nőtt össze. Az összekötő szálak ezrei és ezrei kapcsolják északhoz és délhez, nyugathoz és kelethez s mindezek az összefüggések egyetlen városi lényegben összpontosulnak, amelynek sajátos életereje Európa összes kultúrvidékeinek szintéziséből állott elő.

Keletnek és nyugatnak két szárazföldje, Ázsia és Európa végföldjükkal, Kisázsiaival és a Balkán félszigettel ebben a geográfiai pontban találkoznak. Úgy a Balkán, mint Kisázsia hid szerepet játszik, az egyik Európának nyit utat Ázsiába, a másik Ázsia belsejének természetes felvonulása Európa ellen. Ahol a kettő összeér, a szárazföldi kapcsolat megszakadt, egy három kilométernyi tengerszoros, a Boszporus ékelődött közbe. A Boszporus európai partján épült Konstantinápoly, a két hidterületnek a kulcsa. Ha egy erős hatalom tartja zsebében ezt a kulcsot, akkor a Balkán és Kisázsia összes útjainak ura és parancsolója s uralmát egyidőben kiterjesztheti az európai és ázsiai hidra. Ezt tette Törökország a XV. század derekától a XVII. század befejezéséig.

A Boszporusnál ér véget az Aegeis, a görög tenger-világ, amelynek legutolsó keleti félszigetén épült Konstantinápoly, egykor a görög tengervilág politikai meg-

szervezésének, a keletrómai birodalomnak fővárosa. A városnak hátában már a Fekete-tenger fekszik, amely belső tenger Kisázsianak északi partvonalát, a Kaukázus elővidéke s az orosz síkságnak déli része között. Ezeknek a parti területeknek népei éppen annyira nem tengeri népek, mint nem azok a Kaspi-tó, az Aral s a Balkas partja körül megtelepedett népek. Az Aegeis s a Marmara még tengerek, mint a Földközi-tenger s az Atlanti Óceán; a Fekete-tenger ellenben csupán kontinentális földeket elválasztó víz, mint a Kaspi, Aral és Balkas-tó. Konstantinápoly ott fekszik a tenger szellemének s a föld szellemének határán, olyan vízterületek mesgyéjén, amelyek a népek életterületének vannak kijelölve és olyanokén, amelyek a körülöttük elterülő népek életében nem játszanak szerepet. Sem az ukránok, sem a georgiaiak, sem a törökök, sem a románok nem fejlődtek tengeri néppé, mert nem is fejlődhettek. Konstantinápolyig ér a föld szelleme, tőle nyugatra azonban már megkezdődik a tengeri élet lüktető elevensége. Szilárd határpont, amelyben a szélsőséges életformák, kultúrkörök találkoznak, de soha el nem vegyülnek, soha le nem győzik egymást.

Konstantinápolyban találkozik az a nagyszabású kontinentális útvonal, amely Európa törzséről Ázsiába vezet át, azzal a tengeri úttal, amely a Fekete-tengerből vezet az Aegeisbe.

A kontinentális útvonalon tört előre a középeurópai gondolat, a Berlin-bagdadi útvonal eszméje. Nagy Péter testamentuma óta az orosz politika céltudatosan azon dolgozott, hogy Konstantinápolyt birtokába vegye s így utat nyisson magának a Földközi tengerre.

Ennek a törekvésnek útját Németország zárta el. Oroszország hamarosan belátta, hogy Konstantinápolyba nem Budapestten, hanem Berlinen keresztül juthat. A német birodalom külpolitikája szükségszerűleg arra irányult, hogy a török birodalmat megvédelmezze, az orosz birodalomnak szükségképen a török birodalom szétrombolásán kellett dolgoznia. A világháborúnak súlypontja

tehát a török birodalomra, a középnek erre a tipikus országra esik. Mint ahogy három egymással szemközt hegyről alátörnek a folyók s a közbezárt völgyet szétrombolni igyekeznek, úgy találkozik ezen a területen három imperializmus erős hatalmi akarata: Németország a központi nyomás alól akar szabadulni s mozgási lehetőséget keres, Oroszország meglehetősen tengerre vágyik, Angolország pedig nem akarja megengedni, hogy Németország eljusson Babiloniába, az ókor mesés gazdagságú országába s a jövő ígéret földjére. Nem akarja ezt már csak azért sem, mert a Berlin-bagdadi program megzavarja a Kairo-kalkuttai programot.

Az imperializmus kiegyenlíthetetlen ellentétei a háborúra vezettek. Ebben a háborúban a központi hatalmakat körülvevő államok a Berlin-bagdadi útvonalat, Dix szavai szerint a világháborúnak ezt a politikai-földrajzi tengelyét akarják betörni. Ez a nyomás létrehozta a német-török, majd a német-bolgár szövetséget s a háború idején a Berlin-Bagdad politikai egység, mint defenzív szövetség kialakult. Középeurópa rövid négy esztendeig politikai és gazdasági valóságként szerepelt.

Németország és a monarchia szövetségének alapja adva volt a geográfiai viszonyokban és az utolsó félszázad diplomáciai eseményeiben, amelyek ezeknek a geográfiai viszonyoknak irányában fejlődtek. A monarchia földrajzi helyzetében szintén érvényesült a centrális fekvés tényezője. Egész galíciai és bukovinai határa az orosz kolosszus nyomása alatt állott, déli oldalán pedig örökösen a szerb és olasz irredentával kellett számolnia. Oroszország balkáni törekvései létében fenyegették, mert teljes bekerítését jelentették volna Krakkótól Belgrádig. A Duna vonala földrajzilag szorosan egybefűzte német szomszédjával s a Hamburg-Orsova, meg a Hamburg-Trieszt közti közlekedési vonal volt ennek az államszövetségnek geográfiai tengelye. Az a körülmény pedig, hogy a monarchia osztrák felében a német elem játszotta a túlsúlyt, szintén természetessé teszi a szövetség kialakulását.

A két állam államjogi viszonyát 1866-ban oldották

meg, amikor Ausztria politikai tekintetben kivált a német államok szövetségéből. A két hatalom kapcsolatát 1879-ben népjogi szerződés formájában hozták létre. Németországnak éppen olyan szüksége volt Ausztria szövetségére, mint fordítva. Németország két nagyhatalom közé volt beékelve, keleten Oroszország, nyugaton Franciaország, mindkét hatalom katonailag erősen készülődött hogy expanzív külpolitikát akar folytatni. Úgy Franciaországra, mint Oroszországra rendkívül kellemes volt a régi állapot, amikor Németország tényleg nem állott fenn s belső viszonyainak alakulása állandóan alkalmat nyújtott a külső hatalmak beavatkozására. Franciaország határát mind keletebbre tolta, a francia forradalom óta politikájának jelszavává vált a rajnai határ. A német birodalom megalapítása után a franciák lépcsről-lépcsre visszavonultak a Rajnánál, a keleti irányban való terjeszkedés egyszersmindenkorra lehetetlennek látszott. Franciaország felismerte ennek a ténynek lényegét s ezért az utolsó pillanatig ellenszegült a német birodalom megalapításának, azután is legelkeseredettebb ellensége volt Németországnak. Oroszországnak az utóbbi évtizedekben nem volt közvetlenül német birodalmi terület megszerzésére vonatkozó kívánsága. Az az érdeke tehát, hogy Németország gyöngye és hatalom nélküli legyen, csupán csak közvetett természetű volt. 1870-ig olyanok voltak Németország belső viszonyai, hogy Oroszországnak nem kellett attól tartania, mintha keleti politikájának útjába Németország részéről nehézségek gördülnek. Ezért általában Oroszország sem kívánta a német egységet és csak a Krim-háború után bekövetkezett elszigetelődése, meg az a remény, hogy a német birodalom épenúgy, mint Poroszország tette, Ausztria-ellenes politikát fog folytatni, teremtett átmenetileg olyan helyzetet, amely Bismarcknak lehetővé tette, hogy Oroszországot a Dardanellákra vonatkozó igényének támogatásával megnyerje. Oroszország azonban nem vette figyelembe, hogy az új birodalomnak önállóbb politikát kell folytatnia, mint aminő Poroszországé volt. Mindennek ellenére Németország jó ideig nem állott sem a balkáni.

sem az ázsiai orosz törekvések útjában, míg annak a szükségessége nyilvánvalóvá nem lett, hogy vagy az orosz, vagy az osztrák szövetség mellett kell döntenie. Azok a kísérletek, hogy a keleti hatalmak együttes politikát folytassanak, meghiúsultak a Balkán-kérdésen. Az újból feléledő panszlavizmus Oroszországot aktiv beavatkozásra bírta, amit a monarchia — szláv népeire való tekintettel — nem akart megengedni és nem is engedhetett meg. Németország tehát válaszütra került, arról kellett döntenie, hogy vagy semleges lesz, illetőleg Oroszországgal Ausztria ellen fordul, vagy pedig Ausztria oldalán Oroszország ellen lép fel. Ha az első alternatívát választja, előrelátható volt, hogy Oroszország a Balkánon tulnyomó hatalomhoz jut, amely Ausztriát, amely már berendezkedett a védelemre, háborúra kényszeríti, olyan háborúra, amely a szövetséges nélkül harcoló Ausztria biztos pusztulásával végződött volna. Danilevsky Oroszország és Európa című 1871-ben megjelent művében már ismerteti is a monarchia felosztásának tervét: „Már látjuk a vazallus-államok sorozatát, amelyek között Románia és Görögország vallási szempontokból, Magyarország pedig geográfiai okokból áll a szláv államoknak. Csehországnak, Nagyszerbiának és Bulgáriának sorába s ebben a rendszerben, amelynek vezetője Oroszország, Konstantinápoly mint provincia foglal helyet”. Ez a szláv Közép- és Keleteurópát jelentette volna, amely politikai tekintetben is egységesen van megszervezve. Napoleon rémlátása valósággá vált volna. Lehetséges, hogy Ausztriának szétdarabolásával a német vagy túlnyomólag német lakosságú területek ismét a német birodalomhoz kerültek volna, de ez a csatlakozás súlyos problémákat idézett volna elő. Mi történjék például Csehországgal, amelyik vagy mint orosz vazallus-királyság önállósághoz jutott volna, vagy pedig a megbővült német birodalomban az orosz védett állam szerepét játssza. A panszlavizmusnak politikai célkitűzése tehát nem lehetett valami nagyon csábító Németországra, mert ebben az esetben bekerítése délről is megtörténik s teljesen elszigetelten, szövetségesek nélkül áll Európa szívében, tehát

teljesen ki lett volna szolgáltatva az orosz kolosszusnak. A legjobb esetben a jómódu középállam szerepét játszhatta volna. Ezért állott Németország Ausztria oldalára s ezzel az elhatározással a háború kitörését 1914-ig elodázta.

A kettős szövetség 1882-ben Itália csatlakozásával hármas szövetséggé bővült. Amint az olasz egység létrejött, Itália azonnal erős és céltudatos külpolitikai tevékenységhez kezdett. Első célkitűzése a teljes olasz egység létrehozására, az Itália irredenta visszaszerzésére irányult. Az 1878. évi berlini kongresszusról üres kézzel kellett visszatérnie, míg ősi ellensége, Ausztria, hozzájutott Boszniához. Ezzel a törekvéssel egyidőben fejlődött ki a középtengeri program, amelyet földrajzi helyzete, alakja és történelmének minden hagyománya tesz indokolttá. Ott nyúlik be mélyen ez a karcsú félsziget a mediterráneumba, ahol annak földrajzi központja van, ahol Szicília s az afrikai part között 150 kilométeres kapuvá szűkül össze a tenger. Keleti oldala a Balkánra s a kisázsiai partokra, a Levantéra néz, déli oldala Afrika felé tekint, míg nyugati partját a tyrrhéni tenger habjai csapkodják. A kis Róma ennek a földrajzi helyzetnek erejével kovácsolta egykor egységbe az egész mediterráneumot a sivatagok övéig s északon a Duna-Rajna vonaláig. Az olasz földközi-tengeri program először a Sziciliával szemközti partnak, Tunisnak megszerzésére irányult, amely Szicília tengelyében fekszik s így annak szinte természetes függeléke.

1881-ben Franciaország elkaparintotta Itália elől a megérett gyümölcsöt, 1881-ben elfoglalta Tuniszt, „Algier természetes függelékét”. Ez nemcsak a nemzeti reménység megsemmisülését, hanem nagy nemzeti veszedelmet is jelentett. Latin testvére Toulonból s Korzika szigetéről, nyugat felől tartotta idáig is sakkban, s most már déli irányból, Biserta felől is feléje meredtek a francia ágyúcsövek. Az ellenfél tehát befejezte stratégiai felvonulását s ez különösen azért volt veszedelmes, mert Olaszország hosszanti fővasútvonala a nyugati parton

húzódik, stratégiai szempontból tehát ez a partvonal érzékenyebb.

Ugyancsak megsemmisültek a Földközi-tenger keleti medencéjére vonatkozó remények is, miután a berlini kongresszuson Anglia megszerezte Cyprus szigetét és a nemsokára bekövetkezett egyiptomi vállalkozásával a keleti mediterráneumban túlnyomó pozíciót biztosított magának. Ilyen körülmények között adva volt a hármasszövetség létrejöttének pszichológiai momentuma. A kasrel-saidi szerződés volt a hármasszövetség születési órája. Természetes, hogy Olaszország nem nagy lelkesedéssel csatlakozott a két kontinentális hatalomhoz. Nem szerelmi házasság volt ez, de Olaszországnak akkori izoláltságában nem volt más választása. Ha Németország csupán magasabb állami érdekből kereste Olaszország szövetségét, úgy még inkább vonatkozik ez Olaszországra. A szövetség létrejötte után csakhamar megkezdhette gyarmati politikáját. Azonban figyelmét nem a közelében fekvő természetes gyarmati területére, hanem Abessziniára fordította. Amint Mancini külügyminiszter kifejezte, a Földközi-tenger kulcsát a Vörös-tengerben kell keresni. „Földközi-tengeri politika a Vöröstengeten”, ez volt az új gyarmati irányzat jelszava. Így szerzett gyarmatokat a Vörös-tenger partján s a szomáli félszigeten. Amikor azonban diplomatái gazdasági és katonai erejét túlbecsülve Abessziniára akarták kinyújtani kezüket, Aduánál borzalmas vereség következett be. (1896.) Ehhez járultak azok a nagy áldozatok, amelyeket Olaszország népére, különösen a szőlőművelést űző lakosságra, az 1888-ban kitört s tíz évig tartó olasz-francia kereskedelmi háború okozott. Ez a vámháború kezdetben súlyos krízist idézett elő, mert kitöréséig Franciaország szándéka az volt, hogy Olaszországot kiéheztetés által szerezze vissza, ez a szándék azonban meghiusult, mert Olaszország kereskedelmi politikájának irányát szövetségesei felé fordította. Míg Franciaországba irányuló exportja a vámháború idején 497 millióról 222 millióra csökkent, addig az osztrák-magyar és a német piac 380 millió lira értékű olasz árút vett fel. A szövetség te-

hát egész új gazdasági szervezet kiépítésére nyújtott neki lehetőséget s Fiamingo híres mondása szerint az egész mai Itália Németország műve.

A század fordulójának közeledtével új külpolitikai irányzat következett be Olaszországban, a Franciaországhoz való közeledés. Ennek oka a vörös-tengeri álom megsemmisülése volt s emellett még az a tény, hogy Olaszország a kínai osztozkodás alkalmával nem kapott semmit. Így hát visszatért a mediterránum programjára. Már 1896-ban szerződést köt Visconti-Venosta Hanoteaux-val Tunisra vonatkozólag s Hanoteaux célja a régi seb begyógyítása volt. Néhány hónappal rá bekövetkezett a király lakodalma Montenegro hercegének leányával s ez a házasság nem maradt politikai következmények nélkül, mert az olasz közvéleményben meggyőződésre alakult a hit, hogy Olaszországnak missziója van a Balkánon. Egyelőre az új kurzus csak a monarchiával szemben való viszonylatban mutatkozott, Berlinnel szemben viszont a kapcsolat még néhány éven keresztül változatlan maradt. A Franciaországgal való politikai entente azonban már létrejött, mielőtt a két ország barátságos gazdasági szerződéssel zárta volna le a vámháborút. Az 1898-as Kréta-affér már világosan megmutatta, hogy Itália „extratour”-okra gondol.

Tudvalevő, hogy a monarchia s Oroszország 1897 májusában a balkáni status quo fenntartására vonatkozólag megegyezésre jutott és megkötötte azt az entente-ot, amelyet az olasz publicisták nagy része később Olaszország balkáni érdekei veszélyeztetésének minősített.

A megegyezés első gyakorlati alkalmazásának a röviddel azelőtt fellángolt krétai kérdésben kellett volna megtörténnie. A sziget népe fölkelésben volt, keresztény mészárlások s a törökök elleni erőszaktevések olyan bonyolult összevisszaságban váltakoztak, hogy az okot és a következményt a lehető legnehezebb volt megkülönböztetni. A Balkánon leginkább érdekelt két hatalom irányelvének a krétai kérdésben így kellett hangoznia: a török szuverénítás biztosításával Kréta szigetén alkotmányreformokat kell megvalósítani. Ez a megállapodás

abból az aggodalomból fakadt, hogy a legkisebb amputáció a száz sebbel vérző beteg embert végveszedelembé sodorhatja. Ha a krétai forradalom győz s megengedik a sziget csatlakozását Görögországhoz, az egész balkáni kérdés felszínre kerül. Kréta elszakítása Törökországtól minden elégedetlen macedón népfajt hasonló törekvésre bírta. Németország magatartása annak a politikának irányában alakult, amelyet a török kérdésben már évek óta követett s amelynek lényege az volt, hogy Törökország támogatása a keleten hasznos gazdasági előnyöket biztosít a német birodalom számára. Ezért a berlini kormány Bécsnél is élesebben hangoztatta, hogy Törökország szuverénitását Krétában nem engedi megrendíteni. A berlini francia követ ezt a jelentést küldi kormányához: „Marschall báró Krétának görög annexióját az első lépésnek tartja Törökország felosztásához, amely valószínűleg az európai háború preludiumát jelentené”.

Ezek a szempontok Angliára nem voltak mértékadók. Tradicionális görögbarát politikájához hiven Anglia Krétának Görögországgal való teljes egyesülése mellett szállott sikra, nyílegyenesben követte Franciaország s nyomukban haladt Itália is. Ha Bérard kissé túlmessze is megy, amikor az angol-francia-olasz Kréta-entente győzelméről beszél a német-osztrák koalícióval szemben, egy azonban bizonyos, hogy Olaszország már ekkor nem a szövetségesek oldalán állott. Röviddel a krétai krízis után (1899) Olaszország megkötötte Franciaországgal a Tripolisra vonatkozó egyezményt, ami végleg eltüntette annak a gyűlöletnek maradványát, amely Tunis miatt élt az olasz szívekben. Barrère cél tudatos politikával dolgozott azon, hogy Olaszország megnyerésével a hármasszövetséget megrendítse. Ez a politika Olaszországot a keleti kérdések nyugtalan tengerére sodorta. Itália kapcsolata a Balkánnal mindinkább növekszik s Európának ez a viharfészke most már nemcsak két, hanem három nagyhatalom (Oroszország, a monarchia, Itália) közvetlen érdekkörébe kerül. Az olasz politikának mindinkább hivatalos jelszavává válik, hogy az olasz érdekeket a Balkánon, különö-

sen Albániában, meg kell védelmezni. A nem hivatalos francia politika pedig sohasem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy Olaszországot ne bátorítsa fel az albániai vállalkozásra, amely az olasz „pénétration pacifique” előtt nyitva áll s később belső kapcsolatba hozható az olasz királysággal. Valona a tunisi Bisertáért, ez nem is volt rossz csere Franciaországnak. Barrère és Delcassé kétségtelen utalásokat tettek erre s ebben az időben hangzott el Bülow híres beszéde Olaszország „extratour”-járól (1902). Itáliának mindinkább növekvő kapcsolata a nyugati hatalmakkal, a mindinkább növekvő balkáni aspirációk s az olasz irredentának hivatalos támogatása egyre jobban zavarták meg a viszonyt Olaszország és a két szövetséges kontinentális hatalom között, a nyugati hatalmak entente cordiale sans alliance-szával szemben egy alliance sans cordialité állott.

Olaszország új politikai iránya 1911-ben, a jubileumi évben találta meg jutalmát Tripolitániának és Cyrenaiának megszerzésében. Franciaország tunisi gyarmata és az angol Egyiptom közé így ékelődött Lybia. A tripolisi hadjárat az olasz nemzeti büszkeséget is hatalmasan feltüzeltelte s Itália igényt támasztott a török Kisázsia egyes területeire is (Rhodus megszállása 1912, az Adelia-vasút koncesszió 1913). Végül pedig 1913-ban a monarchiával együtt az új Albániában is érdekerületet szerzett, tehát teljesült az a geopolitikai törekvése, hogy az Adrián is ellenpartja legyen.

Igy vitorlázott Itália váltakozó vitorlával a világpolitika vizein s amikor a világkrízis kitört, a központi hatalmak diplomatái tisztában voltak vele, hogy Olaszországra nem számíthatnak. A „mare nostro” és az olasz irredenta programja olyan tág követelés volt, amelyet a monarchia geopolitikai érdekeinek feláldozása nélkül nem teljesíthetett, mert Trieszt meg Fiume feláldozása bezárta volna előle a tenger kapuját. Olaszország tehát az entente táborához szegődött. Két ajánlat között kellett választania: a monarchia felajánlotta a tiroli irredenta teljesítését, az Isonzo nyugati partját, Trieszt autonómiáját és albániai igényeinek feladását.

Az entente többet ígért, mert a máséból ígérhetett: az egész Tirolt a vizválasztóig (Brenner-hágó), az egész Isztriát Trieszttel, a dalmát szigeteket s az adriai ellentengerparton lényeges részeket, az Albánia feletti védőuralmat, a 12 ioni szigetet a kisázsiai olasz érdekerülettel s végül a német gyarmatok megszerzése esetén kártalanítást Afrikában is. Ez a program az olasz imperializmus legmerészebb álmait is kielégítette. Ezért Olaszország megkötötte az entente-államokkal a londoni szerződést, s az 1915 május 23-án a monarchiához intézett hadüzenetével az entente táborába állott, amellyel 1915 szeptember 5-én elválaszthatatlan háború és békeszövetséget kötött.

Igy tört össze a hármasszövetség, amely egy emberöltőn át a világbékét s a résztvevő államok valódi érdekait szolgálta. Megmaradt a magva, az 1879-ben megkötött német s osztrák-magyar szövetség, az igazi közép-európai hatalmak szövetkezése.

XVIII.

Bismarck emlékezéseiben 1866 eseményeiről szólva, akkori magatartását, amellyel a monarchiát megkímélte, így indokolja meg:

„Ha Ausztria súlyosan megkárosul, akkor szövetséges társává válik Franciaországnak és minden ellenségünknek, sőt még oroszellenes érdekeit is fölládozná Poroszország elleni bosszújának. Másrésről nem tudom elképzelni, hogy azoknak az országoknak jövője, melyek az osztrák monarchiát alkották, miránk nézve tűrhetően alakulna, ha ez utóbbit magyar vagy szláv fölkélek megsemmisítenék vagy állandóan függő helyzetbe hoznák. Mit lehetne Európának arra a helyére tenni, amelyet az osztrák állam Tiroltól Bukovináig most betölt? Új alakulások ezen a területen csak állandóan forradalmi természetűek lehetnének. Német-Ausztria nekünk sem egészben, sem részben nem kell, a porosz államot olyan tartományok megszerzése, mint Osztrák-Szilézia, vagy Csehország egyes részei, nem erősítené, Német-Ausztria Poroszországgal való egybeolvadása nem következne be, Bécset mint függeléket Berlinből nem lehetne kormányozni.”

A monarchiát tehát Bismarck a középeurópai egyensúlyi helyzet kategórikusz imperativusának tekintette, amelynek megsemmisülése örökös zavart, nyugtalanságot, anarchisztikus állapotokat teremtene Európának ezen a részén. A balkáni állapotok ültetődnének át a közép Duna medencéjébe is, apró, kis államok örökös belső forrongása, egymással való csetepatéja lépne a kiegyensúlyozó monarchia helyébe s Bismarck nem szí-

vesen gondolt arra, hogy Németország keletről és nyugatról veszélyeztetett helyzetéhez még az is hozzájáruljon, hogy délen a Balkán közvetlen tözsomszédságába nyomul.

Elérkeztünk az utóbbi évtizedek legtöbbet és legszenvélyesebben vitatott politikai és geopolitikai problémájához, ahhoz a kérdéshez, vajjon megvolt-e a monarchiának természetes létalapja, vagy mint mesterséges képződmény, a pusztulásra volt-e szánva, aminek az első nagyobb megrázkódtatás alkalmával feltétlenül be kellett következnie? Erről a kérdéstről olyan gazdag irodalom szól, hogy az érveknek és ellenérveknek felsorakoztatása köteteket tenne ki.

A monarchia leghevesebb ellenzői is elismerték, hogy ennek a dunai államalakulatnak a múltban megvolt a történelmi missziója s így a létalapja is. Ez a történelmi misszió a dunai államoknak védelmi szövetkezése volt Kelet támadása ellen. 1526-ban a török veszedelem létesített uniót Ausztria, Magyarország és Csehország között (Masaryk Új Európa) s amikor ez a veszedelem elmúlt, a történelmi misszió nem szűnt meg, a védelmi eszme újból érvényesült a keleti szláv kolosszussal szemben.

Ennek az államképződménynek a gyökerét még a régi római császárbirodalomban kell keresnünk s alig múlt el egy félszázada, hogy az olasz tehertől megszabadult, amely ebből a hagyományból maradt rá. A Nagy Károly fölelevenítette régi római császári korona ugyan is 962 óta állandóan a birodalom német részéhez kapcsolódott. Az újkör elején úgy látszott, mintha a császári eszme a Habsburg-világhatalomban tényleg megvalósulna. Gustav Adolf kardja és Richelieu államművészete megsemmisítette ezt a törekvést, a birodalom a hanyatlás lejtőjére került, uralma árnyékuralom volt csak. Ein sterbender Gaul, ahogy a nagy választó mondotta. A francia forradalom ostromára azután romokba omlott (1806). A kép tehát az volt, hogy míg a birodalmi szervezkedés keleti irányban Ausztriához csatolja Csehor-

szágot és Magyarországot, hátában alaktalan test van, amelyet állandóan gyöngítenek az egyházi és világi fejedelmek folytonos civódásai, az örökös határrendezések. A német nyomorúságba a Napoleon kardja csap be, megalapítja a rajnai szövetséget s ez visszavonhatatlanul véget vet a régi német birodalmi történelemnek.

Ennek a római szent birodalomnak árnyékában szilárdabb államtest fejlődött ki, amely túlélte a birodalmat és császári címét is — régi hagyományai nélkül — napjainkig viselte. Földrajzi kiindulási pontja a bécsi medence, a Morvának a Dunába való torkolati vidéke, a nép- és forgalmi áramlások nagy kereszteződése, ahol már Nagy Károly Ostmarkot létesített az avarok támadásai ellen. Ez a nagyszerű földrajzi energiájú hely volt a monarchia kikristályosodásának a magva.

1866-ban megtörténik Ausztria kiválása Németországból és ezzel teljesen kialakul politikai és földrajzi individualitása. Ebben az államtestben különleges helyzete volt Magyarországnak, amely az 1866. évi háború után kivívta a magyar állam elkülönítését, állam lett, a magyar nép önálló uralkodó nép a német mellett. Königrätz csataterén együtt győztek a porosz — és anélkül, hogy mint ellenfél szerepelt volna — a magyar. Beust, Deák és Andrássy közreműködésével megformálta az osztrák-magyar dualizmust. Ezzel a régi centralisztikus Ausztria véget ért.

Ausztria-Magyarországot nagyon sok geografus geográfiai alap nélkül szűkölködő, tisztán történelmileg megmagyarázható alakulatnak tartotta, amelyet csak a régi dinasztia s a közös történelmi hagyományok fűznek egybe.

Mások viszont földrajzi egységnek fogták fel, sőt azt állították róla, hogy a földrajzi tényezők államképző erejének tipikus bizonyítéka. Az előbbi felfogást különösen külföldiek képviselték, egyértelműleg az egész francia földrajzi iskola, de élesen fejezte ki Sven Hedin is (Von Pol zu Pol I.), aki úgy vélte, hogy Európa sorsában senkinek az élete nem annyira fontos, mint Ferenc

Józsefé, akinek a személyisége tartja egybe szélesen elterülő birodalmát.

Kjellén szerint a monarchiának nem volt meg a földrajzi individualitása és az állami személyisége, ami annyit jelent, hogy határolása nem volt természetes és népessége nem volt nemzetileg egységes. A monarchia határtartományai idegen folyórendszerhez tartoztak, így Galícia a Visztulához s Dnjesterhez, Bukovina a Pruthoz és Szerethez, Erdély részben az Olt alsó folyása révén Havasalföldhöz, Tirol az Etschhez és Innhez, Csehország az Elbához, Szilézia az Oderához. Ez a terület tehát tulajdonképpen más hatalmak folyóinak forrásvidéke (Oroszország, Németország, Olaszország). Ezért a peremtartományoknak jellege önállóbban fejlődött, mint az a belső és külső összetartás szempontjából kívánatos lett volna. Negatív vonásnak tekintették azt is, hogy a monarchia csak igen kis darabon érintkezett a tengerrel s ez a tenger is belső víz, amelynek kijárását, az otrantói kaput, Olaszország bármely pillanatban bezárhatta előle. A monarchia az összes hatalmak között a leginkább kontinentális jellegű volt s különleges helyzetet foglalt el közöttük abban a tekintetben is, hogy az egyetlen nagyhatalom volt, amely gyarmatok nélkül szűkölködött, tehát geográfiai horizontja a legszűkebb körre zsugorodott. A tengerpartban való csekély részecsedés gátlólag nehezedett kereskedelmi életének teljes kifejlődésére is, ami különben a Levantéhez való földrajzi helyzetének természetes következménye lett volna. Gazdasági élete így kettős arculatú volt, az egyik nyugat felé fordult s agrikultúr jellegű volt, a másik a Levantére irányult és ipari karaktert öltött. A kereskedelmi kapcsolatok iránya azonban a kulturális tradíciók alapján döntőleg nyugati vonatkozásban alakult s piacán Németország túlnyomó uralma fejlődött ki. A termelés a nyugati államokkal szemben primitív fokon állott, a termelési ágak viszont a monarchia keretén belül szerencsésen egészítették ki egymást, a monarchia iparának 70 százalékát egyesítő Csehország a gabonatermő nagy magyar alfölddel, Európa egyik legkitünőbb éléskamrá-

jával, harmonikus gazdasági egységet alkotott. Az összes gazdasági szakértők egységes véleménye szerint a monarchia gazdasági fejlődése Aristoteles ideáljához, az autarkiahoz, a gazdasági önkielégítés állapotához közeledett s ezt külföldi gazdasági és politikai szakértők, mint legújabbán Seydoux, még ma is, a monarchia megsemmisülésének tizedik évében, hangsúlyozzák.

A monarchia organikus viszonyainak tanulmányozói a sok negatívum mellett aktívakat is elkönyveltek ennek az államalakultnak javára. Így ugyancsak Kjellén a dinasztia mellett a monarchia történelmi misszióját és a Duna melletti földek koncentrációját, bizonyos értelemben a kelet és nyugat között való közvetítő szerepét s — amint főtebb láttuk — az autarkia gazdasági momentumát, elsősorban azonban a monarchia fennállásában megnyilvánuló egyetemes európai, különösen pedig német érdeket könyveli el aktivumként.

A geopolitikai tanulmányozás előterében a földrajzi helyzet kérdése áll. A volt monarchia földjei Közép-európa délkeleti részéből állottak. Ezen a területen van a nyugateurópai tengeri klímának a keleteurópai kontinentális klímába való átmenete. Galicia s Bukovina a keleteurópai tábla klimavidékéhez tartozik, Bosznia, Hercegovina, meg Horvát-Szlavonország a balkáni klimaterülethez kapcsolódik, míg a partvidék mediterránikus jellegű. Ennek következtében délen a monarchia földjén a baltikumi, pontusi, illiriai, mediterráneos és alpiikus flóra érintkezik. A szőlő poláris határa a monarchia területén vonult át. Földrajzi felépítés tekintetében legnagyobb részét a fiatalkorú gyűrődések öve töltötte ki, de északnyugaton németországi jellegű röghegységeket (Szudeták), északkeleten a keleteurópai táblához tartozó fentérségeket foglalt magában; délen pedig lenyult a mediterránikus sülyedési övig. A monarchia tehát földrajzi felépítés tekintetében mint tipikus átmeneti föld a legnagyobb változatosságot mutatta, határai nem fogtak egybe zárt orografiai vagy klimatikus területet.

A tisztán orografikus szempontból végrehajtott tagolás alapján négy teljesen különböző jellegű orografiai

alakulat alkotta a monarchiát: az Alpok, a Szudéták, Kárpátok s a Karszt-földek. Morfológiai tekintetben viszont a gyűrt hegységektől el kell választanunk az előföldeket s a sülyedési területeket, úgy hogy ezen az alapon Grund hetes beosztásához jutunk: három gyűrt hegység (Alpok, Kárpátok, dináriai rendszer), két rögvídek (a cseh masszívum és a podoliai plató), az alpi-kárpáti elővídek és a sülyedési területek (a magyar síkságok s a bécsi medence). Azonban ezek a részek még egyáltalán nem „földrajzi provinciák”, hanem a vízrendszerek egységeibe fűzi őket, amelyek geológiai és morfológiai tekintetben teljesen ellentétes jellegű vidékeket egyesítenek. A különböző jellegű területek szerves összekapcsolódását nagy mértékben lehetővé tette, hogy az az elsőrendű közlekedési öv, amely Európának rögvíds területe s gyűrt hegységei közé ékelődik a lioni öböltől kiindulól, az alpesi és kárpáti hegyív elszakadása következtében a bécsi medencében s a magyar alföldön ér véget. Ahol az európai vízvázváztó ezt a mélységi övet átmetszi, közlekedési tekintetben rendkívül jelentős kapuk keletkeztek, amelyek a középeurópai földek összetartásában nagy szerepet játszottak. A volt monarchia részeinek kapcsolatában azonban még fontosabb szerepe volt a Duna vonalának, a dunai monarchia fő ütőerének, amelyet a geopolitikai írók általában a monarchia annyira divergáló részei egybetartójának mondtak. A Duna összekapcsoló jelentőségét egyesek annyira felbecsülték, hogy politikai álmaikban a Passautól a Duna deltájáig elterülő földek politikai egységéről álmodoztak, így Hanslik ezt a dunai konfederációt egyenesen a föld szent törvényének mondja, amely ellen a népek egyelőre küzködnek, de a föld a természeti törvény erejével kényszeríti rájuk az egyesülést. Ez a dunai konfederáció bizonyos értelemben ellentétes volt a Naumann-féle középeurópai gondolattal s akkor, amidőn a háborúnak a központi hatalomra kedvezőtlen kimenetelű befejeződése közeledőben volt, sokan fogadták el politikai dogmául, így Jászi Oszkár is az összeomlás napjaiban kiadott politikai tanulmányában. Még ma is, amikor a dunai konfederáció

megvalósulásának lehetősége csak ábrándkép, sokan komolyan gondolnak ennek az ábrándképnek megvalósítására és olyan befolyásos francia politikus, mint a Quai d'Orsay volt igazgatója, Seydoux is több tanulmányában mutat rá, hogy milyen tökéletes gazdasági egységbe kapcsolta a Duna Passau és Orsova között a vízköréhez tartozó földrajzi területeket.

Tehát nemcsak földrajzilag, hanem politikailag, népjogilag és gazdaságilag is rendkívül jelentős tény volt, hogy a Duna 817.000 négyzetkilométernyi vízterületének 60 százaléka a monarchia területére esett s a monarchia 676.000 km²-nyi területének 71 százaléka tartozott a Duna vízköréhez. Amint tehát orografiai és klimatikus tekintetben nem volt egységes a monarchia, nem volt az vízrajzi tekintetben sem, ezek az egymásmellérendelt hidrográfiai egységek (Elba vízköre, a tiroli Etsch vidék) mind kapcsolatban állottak a Duna vízterületével.

A volt monarchia egyes részeinek geográfiai vizsgálata kettős beosztásra vezet: magországok és peremföldek egyesítéséből alakult meg a dunai nagyhatalom. Csehország, Magyarország és Bosznia tartoztak az első kategóriába, mind a háromnak megvolt a geográfiai individualitása ahhoz, hogy jól körülhatárolt kis- vagy közép-államot alkosson, míg a nagyobb földrajzi területek keretébe foglalt olyan kisebb részek, amelyek a modern közlekedés kifejlődése előtt jól határolt kerületek voltak s a szomszédaikkal való kapcsolat még nem jött létre, egyideig önálló politikai álláshoz jutottak, mint Tirol és Salzburg az Alpokban s Horvátország a dinári területen. Egyes részek viszont hosszabb vagy rövidebb időig a határoló országokhoz tartoztak, mint Bosznia a török birodalomhoz, Dalmácia és Isztria egy része Velence adriai országához, ezek a területek tehát a Balkán félszigetbe való benyulásukkal s az Adriával való kapcsolatuk következtében peremi-jellegűek. Teljesen peremjellegű volt Galicia és Bukovina, mindkettő a monarchia földrajzi keretén kívül esett s természetes határuk a szomszédos országokkal nem volt.

A két tipikus magországnak egybekapcsolódása a

bécsi medence révén történt. A cseh medence Kohl szavai szerint olyan katlan, amely a bécsi síkságra rázza tartalmát, Magyarország felől a közlekedési utaknak egész pásztája irányult a bécsi medence felé. Az egységesítési törekvés már a kora középkorban megkezdődött, ha gyakran ellenhatások is mutatkoztak. Ennek a történelmi gondolatnak első tudatos képviselője II. Ottokár cseh király, de még három évszázadnak kellett elmúlnia, hogy valósággá váljék. Geografiai alapjai olyan momentumok voltak, amelyek a kisebb részek önállóságával szemben hatottak. Elsősorban ilyen tényező volt a földrajzi helyzet az európai félszigetnek kelet felé eső határán. Ennek következtében két kultúrkör érintkezett és harcolt itt örökösen egymással, a nyugati és a keleti, a rómaiassult germánság és a bizantinizmus, az izlám és az orosz. A második egységesítő tényező volt a Duna vonala, amely az eszméknek, kultúrának és forgalomnak közös irányt jelölt. Harmadik tényezőül a különböző részeknek egymással való földrajzi kapcsolatát s a bécsi medence egységesítő jellegét jelölhetjük meg, végül pedig a negyedik momentum a határoló hegységeknek zárt jellege s a hézagokat megtöltő vízmedencék, amelyek a központot körülsáncolták. A két első szempont a monarchia történelmi hivatását adta meg, hogy védelmezője legyen a nyugati civilizációnak a keleti támadásokkal szemben s hogy továbbítsa Európa kultúráját keleti irányban, tehát minél nagyobb darab keleteurópai földet tegyen kulturális tekintetben középeurópaivá. A két másik szempont pedig megmagyarázza, hogy miért éppen ezek a földek egyesültek politikailag, mert hiszen egymással való kapcsolatuk legkönnyebben és legkényelmesebben a központon keresztül történhetett meg.

A mag-országok közül Csehországot három oldalról hegyek fogják közre, a negyedik oldalon lapos fentérség választja el szomszédjától. Természetes területté teszi, hogy csaknem teljesen egybeesik a felső Elba vízkörével, éghajlata mérsékelt kontinentális, egészében száraz és a gabonatermelésre alkalmas, a természetes útvonalak pedig Prága vidékén találkoznak, amely az or-

szágnak ideális centruma. Azt a kis szláv államot, amely ebben a keretben alakult ki, a hegyvidékek megvédelmezték szomszédjaitól, azonban a tartós terjeszkedést is meggátolták. Amint láttuk, a német népi terjeszkedésnek, a gyarmatosításnak azonban nem voltak akadályai. Nyitott oldala a délkeleti s az alacsony vízválasztón át könnyű kapcsolata van Morvaországgal. Ezt az átmeneti földet négy oldalról, Csehország, Ausztria, Magyarország és Lengyelország felől érték politikai befolyások s Csehország is legtartósabban ebben az irányban terjeszkedett. A Morva-síkságot északon a keleti Szudéták és a nyugati Kárpátok zárják el, azonban a morva-kapu már az ókortól kezdve kényelmes átjáró volt a bécsi medence s az Odera meg a Visztula síksága felé, a cseh, később az osztrák hatalom ezen át csapott az észak-európai sík földre.

Abban a pillanatban, amikor Lengyelország felosztása bekövetkezett s a monarchia tözsomszédságába az orosz hatalom került, felmerült az a stratégiai szükségesség, hogy a monarchia Oroszországgal szemben biztosítsa a morvakapu bejáratát. Ha Krakkó Oroszország kezébe jut, akkor Bécs kulcsa is nála van, mert a morva kapu s a Morva völgyén át bármikor kényelmesen bevonulhat a bécsi medencére. A bécsi kongresszus alkalmával ugyan Krakkót szabad államnak nyilvánították, 1846-ban azonban Ausztria véglegesen bekebelezte s így Krakkó a morva kapunak határerősségévé vált. Keletgalícia viszont mint a Kárpátokat védelmező glaxis, határvidéke volt a kárpáti szorosoknak és így közvetve a magyar alföldnek. Mária Terézia 1774-ben a török birodalomtól megszerezte Moldva északi részét és mint Bukovinát a monarchiához kapcsolta. Ezáltal a kárpáti glaxis jelentékenyen meghosszabbodott és annak keleti szárnya a borgói szoros révén Edélyhez fűződött.

Galícia megszerzésével a monarchia határa jelentékeny módon meghosszabbodott. Ennek a határnak kettős hátránya volt. Egyrészt mindenütt nyílt, másrészt mindig ellenséges érzelmű állam szélén húzódott. A természetes védelmi vonal (Visztula—San—Dnyesztr) oly

közel van a Kárpátokhoz, hogy a monarchia kénytelen volt ezeken túl terjeszkedni. Szerves kapcsolata a bécsi medencével nem volt meg, sőt a kárpáti vasutvonalak kiépítésével mindinkább a magyar alföldhöz kapcsolódott. Nemzetiségi tekintetben e határterületeknek a monarchiába való bekebelezése annyira megnövelte a szlávok számát, hogy azóta számbelileg a szláv elem kerekedett túlsúlyra a dunai nagyhatalomban. Ezért már jóval a világháború előtt jelentkezett Németországban és Ausztriában az a német nemzeti törekvés, amely Galiciát és Bukovinát el akarta választani a monarchiától.

Míg Csehország mag-ország, Morvaország és a bécsi medence átmeneti földek, Galicia és Bukovina peremországok voltak a monarchia területén, addig az alpesi tartományok, mint tipikus magas hegységi földek, alacsonyabb rendű földrajzi egységet alkottak. A legkifejezettebb földrajzi individuum volt közöttük a kis rajnai Voralberg, azután Tirol, az alpesi szorosok földje, az Inn völgye, a Brenner s az Etsch völgye alkotta útháromszögével, azután Salzburg a Bruck-Villach-märburgi útháromszöggel. Míg Tirol az osztrák államtestben önállóbb földrajzi individuum volt, addig a keleti alpesi tartományokat a legfontosabb hosszanti völgyek szorosan a bécsi medencéhez fűzték. A déli alpesi tartományok megszerzése viszont a monarchiára azért volt fontos, hogy az Adriához jusson.

Dalmácia, Bosznia és Hercegovina megszerzése előtt, egészen különös, kiugró alakzat volt a monarchia testén, amelynek érdekei csupán az Adriára irányultak s kapcsolata a monarchia belsejével minimális volt. A monarchiához való csatolása annak a politikai-földrajzi szükségességnek felelt meg, hogy a tengeri kereskedelem szűk adriai bázisát meghosszabbítsa. Ezt a területet a hátvidék egyáltalán nem veszélyeztethette, hiszen a dalmát part éghajlatilag és gazdaságilag tengeri jellegű csíkját magas hegyfalak zárják el a Balkán belsejétől. Dalmácia ugyan hátvidékével a középkorban szoros kapcsolatban állott a folyók nyitotta széles kapuk révén (Narenta), ez a kapcsolat azonban később megszűnt s a

monarchiát Bosznia és Hercegovina megszerzésére egyrészt az a szempont vezette, hogy a dalmát tengerpartnak hátvidéket biztosítson s így szervezesebben fűzhesse az államtesthez. Azonban egy másik szempont is fontos.

Magyarországnak és Horvátországnak déli határán széles folyamok húzódtak holt ágakkal, mocsarakkal és parti erdőségekkel, amelyek aránylag kedvező geográfiai határt alkottak, azonban a sík területnek nyílt és átjárható jellege különösebb védelmet követel meg s a török támadások idején bebizonyosodott, hogy a folyami határ nem nyújtott kielégítő védelmet, ezért visszaszerzése után külön „katonai határ”-ral erősítették meg. A forgalom fejlődésével a folyam határoló jelentősége mindinkább csökken s ezért a védelem terén mutatkozó nehézségek egyre nyilvánvalóbbakká váltak. A síksági formáció is átcsapott a túlsó partra, a Balkánra s a síkságra néző stratégiai magaslatok mind a túlsó oldalon voltak. Ezenkívül a hajózható folyók is Bosznia s Szerbia nagy részét földrajzilag Magyarországhoz kötötték, ezeknek a területeknek legfontosabb útjai a Dunához vezetnek, amely Szerbia számára tulajdonképpen a tengert jelenti. Ezért itt kettős politikai törekvés alakult ki a XIX. század folyamán: az egyiket Milan szerb király képviselte, aki a monarchiával szoros gazdasági és politikai szövetséget akart létesíteni, a másikat a monarchia valószínűsítette meg Bosznia és Hercegovina megszerzésével.

Egészen különleges földrajzi jellege és politikai szerepe volt a monarchia keretében a történelmi Magyarországnak, amelyet a következő fejezetben részletezünk.

XIX.

Penck, a német geografiának atyamestere, aki ma is fiatalos frissességgel prelegál a berlini egyetem tanszékéről, egy 1895-ben, tehát 33 évvel ezelőtt Bécs földrajzi helyzetéről tartott előadásában a monarchia politikai-földrajzi elemeit analizálva, a következőket mondotta: „Ha a természet valahol határvonalakkal rajzolta elő az államképződmények kialakulását, úgy elsősorban Csehországra és Magyarországra vonatkozik ez.” Egy a mult század derekán működött német antropogeografus, Kohl, aki a földrajznak emberi irányát már Ratzel előtt művelte s még ma is aktuális művében Európa fővárosainak földrajzi helyzetét elemezte bámulatos életlátással, ugyanezt a gondolatot fejezi ki a régi Magyarországra vonatkozólag: „Azon különböző földkomplexumok közül, amelyeket a Duna hosszú folyásával egybeköt s amelyeken mint egy gyöngy-nyakék húzódik, a tágas magyar síkság a legnagyobb s a természeti viszonyok által legélesebben elhatárolt, meg leginkább kikerített. A hatalmas medencét kifelé a hegységek fala keríti be, míg belsejét a vizeknek s a völgyeknek összefutása a lehető legnagyobb mértékben koncentrálja és már ebből is érthető, hogy ezt a területet az a nép, amely megvetette lábát rajta, állami élete és nemzeti kiterjeszkedése természetes területének tartotta és így is rendezte be országát.” (Kohl, Die geographische Lage der Hauptstädte Europas, Leipzig, 1874. 247. s a köv. lapok.) Ugyanezt írja Supan a monarchiáról 1889-ben megjelent művében s Magyarország zárt földrajzi egyediségét szembeállítja a két részre bontott szudeti földekkel s a több részre

oszló alpesi földekkel. Hasonló a felfogása a régi Magyarország földrajzi egységéről Ratzelnek is.

Ez azonban nemcsak a német geográfusoknak tünik fel, hanem mindazoknak a külföldi tudósoknak, akik Európa államait geopolitikai szempontból vették vizsgálat alá. Közismert E. Reclus-nak, a múlt évszázad legkiválóbb francia geográfusának híres megállapítása: *La Hongrie est la plus parfaite unité géographique du monde*. Ennek az egységes ítéletnek megerősítésére még egész sereg kiváló geográfus és geopolitikus véleményét idézhetnők.

A régi Magyarország olyannyira megfelelt annak a geopolitikai tételnek, hogy a legtökéletesebb államalakulat az, amely egy természeti területet tölt ki, hogy Cholonky Jenő joggal mondhatta a tulajdonképeni Közép-európának és a kontinens szívének, amikor rámutatott Magyarország földrajzi fekvésére. Röghegységek, gyűrt hegyláncok s táblás fentérségek: a három fő morfológiai alakulat között fekszik, területén a közép-, kelet- és dél-európai klíma érintkezik s a központi síkság egy olyan nép telepterülete, amely elválasztója a germán, szláv és mediterráneos népeknek.

A magyar alföldek környező hegységeikkel nem alkothatnak olyan tökéletes hidrográfiai egységet, mint aminőt Csehország, azonban vízkörüknek legnagyobb része a Duna középső szakaszához tartozik. Dévénytől Orsováig ezt a területet a Kárpátok hatalmas védőfala övezi, amelyhez délen a Duna széles, elvadult és elmocsarasodott inundációs területe csatlakozik, majd egy magassági vonulat következik, amely a Fruska gorától az Ivancsicáig a Száva vízválasztója, nyugaton pedig az Alpok láncai húzódnak. Magyarország tehát természetes határral volt körülvéve, amely csak kevés helyen volt nyitott. A legfontosabb nemzetközi utak nyugatra vezettek a bécsi medence felé, mert itt a miavai kaputól a soproni kapuig számos fontos kapcsoló kapu nyílik s nem véletlenség, hogy Magyarország természetes határvonalát éppen ezen a területen lépte át s a Kiskárpátok vonulatán túl a

Morva medencéjének egy részét magához kapcsolta, míg a Lajta-hegység gerincén átlépve több politikai-földrajzi félszigettel a Lajta folyóig nyomult. A Morva-határ nagyon régi s az elvadult folyó még ma is élesen elválasztó keskeny öv, míg a Lajta folyó s a Lajta hegység határa hosszas határküzdelmek eredménye, amelyek csak akkor szűntek meg, amikor a két szomszédos állam egy politikai testben egyesült. Délebbre a politikai határ azon a harmadkori dombvidéken szaladt végig, amely az Alpek süllyedési medencéjét tölti ki, de tulajdonképpen a stájer medence határhegységeinek gerince volna itt a természetes választó Stájerország s Pannonia között. Ausztria felé tehát a magyar határ olyan módon alakult, hogy északon Magyarország terjeszkedett túl a természetes határon (Lajta-gerince), délen pedig nem töltötte ki természetes területét. Ezért R. Sieger véleménye szerint (1915) abban a pillanatban, amint a két állam politikai egyesülése megszűnik, a határkérdésnek fel kell vetődnie s a két szomszédos állam gyöngyülését jelentené az új rendezés. Ez meg is történt (Burgenland).

A Dráva és Száva köze földrajzi tekintetben a régi Magyarország keretében különleges helyzetű volt. Horvátország Magyarország szempontjából azért volt jelentékeny, mert a tengerhez vezető út rajta vitt keresztül, tehát a horvát tengerpart birtoklása Magyarországnak épen olyan fontos volt, mint Ausztriának Trieszt s az isztriai part. A különbség az, hogy a horvát tengerpart Magyarország felől kevésbé könnyen volt megközelíthető, mint Trieszt Bécs felől. A horvát hegyvidék meredek fallal bukik alá a Quarneróra s a pannóniai síkságból az Adriához vezető útvonal jelentősége a Karszt tömegének nehezen járhatósága s gazdasági értéktelensége miatt csak későn érvényesült. A Budapest—Fiume közötti vasútvonal, ez a technikai remekmű, sokkal nehezebb alkotás volt, mint a Bécs—Trieszt közti vasútvonal Fiume felé való elágazásának megvalósítása. Horvátország területileg is jelentékeny mértékben múlta felül Krajinának és az osztrák tengerpartnak dinári jellegű részeit. Horvátország földrajzi különállása tehát valóság s

ez a horvát alkotmány fejlődésében is kifejeződésre jutott. Szlavónia viszont Magyarország keskeny határpásztáját alkotta s a magyar síkságnak természetes tartozéka, amely — mint említettük — a folyókon át még a Balkánra is átcsap.

Magyarország déli határát Orsováig folyómedrek alkották (Una, Száva, Duna), amelyek részben a dinári hegyeket, részben folyami síkságokat szelnek át. Mennél inkább haladt előre a kultúra, mennél inkább fejlődtek a közlekedési viszonyok, annál jobban veszítette el ez a határpásztja közlekedési választó jellegét.

Természetes határok vették körül tehát Magyarország földjét, amelynek belső földrajzi vidékei is szoros egységbe csatlakoztak. A kárpáti magas hegyszigetek élesebben különülnek el a magyar síkságtól, mint Csehország alacsony határhegységei a cseh masszívum magas belső fentérségétől, de a folyóvölgyek mind az alföld felé nyílnak. Különösen nyílt az alföld felé a Kárpátok északnyugati és északkeleti hegyvidéke, Szlovenszko és Ruszinszko területe, amely szélesre nyíló völgyekkel tapad az alföldhöz és innen van az, hogy ezek a területek a történelem folyamán soha önálló politikai képződményt nem alkottak. Már délkeleten más volt a helyzet. Erdély sokkal zártabb a magyar alföld felé, mint Szlovenszko és Ruszinszko, azonban kevés természeti kijárója (Szamos, Körös, Maros) mégis az alföldre nyílik. A nagy szarmata síkságból mereven, hirtelenül emelkedik ki Erdély hatalmas sziklavára. Képzeliük el, hogy Erdély területén síkság terjeszkedik, akkor a magyar alföld végső nyúlványa az orosz táblának s a nyugatra törekvő orosz hatalom nem állapodott volna meg Besszarábiában, a magyarság nem tarthatta volna meg faji jellegét, hanem szláv óceánba kerülve épenúgy elszlávosodott volna, mint egy másik turáni nép, a bolgár. Bizonyos, hogy a magyar alföld Kelet Európával szemben Erdély birtoka nélkül nem tarthatja meg politikai különállóságát s ha a helyzet úgy alakulna, hogy ez a fellekvár egyszer orosz kézre jut, akkor Napoleon próféciaja beteljesedik, Közép-európa néhány évtized alatt kozák lesz.

A természet jelölte ki tehát egységes államalakulásra a középdunai földet és a politikai földrajz törvényének felelt meg az, hogy ezt az egységet az a nép valószínűleg meg, amelyik a központi fekvésű alföld birtokába jutott. Ez a nép a magyar volt, amely államfentartó erejét a pásztoréletből merítette.

Magyarország volt a monarchiának az a része, amely a legeredményesebben szállott szembe minden olyan törekvéssel, mely állami különállóságát, nemzeti egyéniségét megszüntetni törekedett.

A természet által ilyen módon körülhatárolt ország gazdasági tekintetben is tökéletes egységet alkotott, az alföld mezőgazdasági kultúráját harmónikusan egészítette ki a hegyvidék ipari kultúrája. Apponyi Albertnek tökéletesen igaza van, amikor megállapítja, hogy a régi Magyarország olyan államképződmény volt, mely gazdasági tekintetben is kielégíthette önmagát.

XX.

A dunai monarchia a szláv, germán, román népek ütközőjében alakult s központjában egy gyökértelen pásztornép vert tanyát. Népek színes mozaikjából tevődött össze. Bábeli zűrzavar, nyelv, szellem és érzelem merőben ellentétes az államtestet alkotó népek között. Lehet-e csodálkozni azon, hogy életerejében nem bíztak s még hívei is pesszimizmussal tekintettek jövője elé?

Amint a geopolitika követelményeket állít fel a modern államszervezetek szempontjából: a megfelelő kiterjedést, a mozgási szabadságot s az összetartás lehetőségét, úgy az etnopolitikának is megvannak a modern principiumai. Az elsők között emlegetik a nemzeti elvet, amely szerint az ideális állam tipusa a nemzeti állam. Ezt az elvet kettős értelemben bírálják el: megköveteli egyrészt, hogy a nemzet ne lépje túl állami területének határait, másrészt határain belül a nemzet testében ne legyenek idegen alkotóelemek.

Már rámutattunk arra, hogy Középeurópában a rigai öböltől le egészen az Égei-tengerig a kis nemzetek öve terül el, a 10 és 5 milliós, sőt még kisebb létszámú nemzetek tipikus mozaikja ez a föld s az egyes nemzetek között sem éles geográfiai, sem határozott etnográfiai határvonalak nincsenek, hanem egy nemzet népi szigetekkel és félszigetekkel nyúlik át a másik testébe. Sok helyütt a szomszédos nemzetek egymásba hatolása annyira bonyolult, hogy politikai elkülönítésük a lehetetlenséggel határos feladat.

Ha tehát ebben a kritikus övben olyan állami szervezkedés jön létre, amely nagyobb területet egyesít, ak-

kor ennek az államnak feltétlenül vegyes nemzetiségűnek kell lennie. A nemzeti állam ideálját ezen a földön megvalósítani nem lehet anélkül, hogy geopolitikai és gazdasági tekintetben korcs államalakulatok ne jönnének létre.

Az osztrák-magyar monarchia kilenc önálló népnek s nyolc kisebb népfajtnak egyesítéséből alakult meg. Nem egyedül álló kép ez a világ politikai térképén, Oroszország s az Egyesült Államok a népeknek még nagyobb kaleidoszkópját mutatják, ámde egy lényegbeli különbség mutatkozik. Mindkét óriási államban volt egy domináló népelem, az Egyesült Államokban az angol, az orosz birodalomban a moszkovita, amely túlsúlyával nyelvét, társadalmi szokásait és életformáját rákényszerítette a többi kisebb népekre. Az osztrák-magyar birodalomban ellenben nem volt ilyen központi népelem, a német és magyar, mely kultúrájának erejével vezetésre volt hivatott, számbelileg kisebbségben állott a monarchia másnyelvű népeivel szemben, a németiség nem is alkotott összefüggő telepterületet, hanem nagyobb tömegben csoportosult Ausztriában s a Szudeták vidékén, a monarchia egyéb részein pedig szigetekben élt a környező idegen néptengerben. A szláv népelemek között viszont nemcsak kulturális és gazdasági, de érzelmi tekintetben és politikai célkitűzések tekintetében is olyan mélyreható ellentétek voltak, hogy ők sem szerepelhettek egységesen mint domináló népelem. Számbelileg, továbbá kulturális és gazdasági erő tekintetében a csehek emelkedtek ki közülük, a szláváságnak ez a legnyugatabbra tolt ága, utánuk a horvátokat kell megneveznünk, míg a többi szláv népelem a németekkel, magyarokkal, csehekkel és horvátokkal szemben úgy számbelileg, mint kulturális és gazdasági tekintetben alacsonyabb fokot jelentett.

A monarchia etnopolitikai tekintetben tehát kis nemzetek államjogi egyesülése volt és amíg azok az országok, amelyekben domináló népelem irányította az államéletet, mint Franciaország, Anglia, Németország, Svédország, Norvégia, Oroszország stb. ezt a jelleget már nevükben is kifejezésre juttatták, Ausztriának még etno-

lógiai elnevezése sem volt, az Ausztria fogalma még csak nem is földrajzi fogalom, mint aminő Németalföld, hanem a monarchiában egyesült földek történelmi misszióját fejezte ki. Egy megnagyobbodott Ostmark volt ez az orosz hatalom visszaszorítására és így az európai egyensúlyi helyzet biztosítására.

A volt monarchia etnografiai térképének ez a mozaikszerű változatossága nagyjára a földrajzi tényezőknek következménye volt. A monarchia központjában terült el a nagy dunai medence, amely pusztajellegével ázsiai pásztor-népeket vonzott ide Európa szívébe s a magyar nép nemzeti erejét épen ennek a pásztor életnek mély talajából merítette. A síkságról kiszorított népek a hegyek közé vándoroltak s a később bevándoroltak is nagyobb részben a hegyvidékekben, vagy a síkság periferiáin telepedtek meg. Képzeliük el, ha a monarchia területének morfológiai formái nem mutattak volna olyan változatosságot, hanem a Duna épenúgy, mint a Volga, egységes telepítésű, sík táblán hömpölyögne s a Kárpátok láncja nem választaná el a dunai síkságot a nagy szarmata-alföldtől, egész bizonyos, hogy ebben az esetben a monarchia területének etnopolitikai képe is má már egységes lenne s itt is a germán meg a szláv elem érintkeznék a Duna vonala mellett, mint ahogy az észak-európai alföldön érintkezett ez a népelem már a kora középkorban a Saale vonalán. A magyarság épen úgy eltűnt volna a szláv néptengerben, mint ahogy szláv vá lett a Balkánra került másik turáni népfaj, a bolgár. Heylesen mondja tehát Heiderich, hogy a relief hatása mutatkozik meg a nemzeti és kulturális elkülönülésekben főleg Ausztria területén, míg ennek az elkülönülésnek a magyar alföld geográfiai zártsága bizonyos értelemben ellene működött.

A reliefen kívül még egy jelentős szempont érvényesült a népek elkülönülésében, a földrajzi helyzet. Azok a nagy történelmi folyamatok, sűrű népmegmozdulások, melyek a monarchia területén végbementek, főleg az északnyugat-délkeleti átlót követték, a monarchiának ezt az európai jelentőségű közlekedési tengelyét.

Ez a terület ott fekszik nyugati és keleti Európa határán s nyugat felé azok a széles kapuk nyitnak utat, amelyek az európai elsőrendű közlekedési övnek (Lioni öböl—Morvakapu) egyes helyein nyílnak (Passau, csehországi kapuk, Morvakapu). A német gyarmatosok sűrű raja ezeken a kapukon át szivárgott alá, míg a Magyarország déli természetes határán nyitott átjárókon, főleg a porta orientálison a török időkben nagyon sok balkáni menekült tódult be. A nyugati kultúrának egy másik formája, az olasz is előrehatolt a monarchia testébe s az Adriának egész északkeleti partszegélyét elárasztotta, míg északi irányban mélyen nyomult az Alpesek völgyeibe. A monarchia népelemei között a legrégebb a szláv, a magyar és német és közülük egyideig a morva-szlovák, azután a cseh és a magyar külön államiságot teremtett, míg a bécsi medencén megtelepedett német népelem a római szent birodalomnak volt a keleti határbástyája. A magyarság a Balkán közvetlen tözsomszédságában élt s a bizantinizmus meg a nyugati kultúra között egyformán választhatott. A nyugat mellett döntött s ettől a pillanattól kezdve történelmi missziójává vált a nyugat kultúrájának megvédelmezése az ázsiatizmus sok-sok rohamával szemben. Hunyady János Magyarországa méltán kiérdemelte a „fortissimum et celeberrimum reipublicae christianae propugnaculum” címet. A török veszedelemmel szemben alakult ki azután a dunai államok uniója, mert Mohács után Magyarország egymagában nem tarthatta fel az izlam előretörését. A monarchiának mind a három népeleme: a szláv, germán és magyar derekasan kivette a részét a defenzív küzdelemben, majd a fölszabadító előnyomulásban és Sobieski János, Savoyai Eugén meg Hunyady János szimbolikusan igazolja azt a tényt, hogy mind a három népelem megadta a maga nemzeti hőségét az Európa érdekében vívott törökellenes harcoknak. A monarchia megalakulását tehát az államot alkotó népek sokfélesége egyáltalán nem hátráltatta s a közös török veszedelem, a német, illetőleg Magyarországon a latin közigazgatási nyelv s egyéb körülmények a nemzeti harcot lefékezték. A XVIII. század máso-

dik felében Mária Thérézia és II. József az egész birodalom területén a német nyelvet akarja bevezetni, azonban a nacionalizmus elve új erőre kap s ellenszegül a centralizmus germanizáló törekvésének.

A XIX. században, a francia forradalom hatására a nacionalizmus mint dinamikus történelmi hatóerő jelentkezik a modern állami életben. Kjellén hasonlata szerint a monarchia úgy jött át az új korszakba, mintha egy száurusz átélte volna a jégkorszakot, s az alluvium megváltozott viszonyai között kellene elhelyezkednie. Az egész korszaknak történelmi fejlődése az államnak és a nemzetnek szintézisére irányul, ez a szintézis: a nemzeti állam. A nem nemzeti jellegű államokban nyomban szembetűnővé válnak azok a pontok, ahol az állam szerkezete s a nemzeti elv között összeütközés van. Ezek az összeütközések három csoportba foglalhatók:

1. A nemzet egységes, de állami szabadsága nincs meg, állami életet nem élhet. Ez az eset állott fenn a csehekre, szlovákokra, ierekre, lettekre vonatkozólag. Ez a típus nem érinti egy másik állam nemzeti érzékenységét, nemzetközi konfliktusok nem származhatnak belőle, a nemzetiségi kérdés megoldása ebben a típusban kizárólag belpolitikai probléma.

2. A nemzet egy részének megvan a szabadsága s ez a rész állami életet is él, de hiányzik a nemzet testének egysége, mert egy része, vagy egyes részei idegen állam testében élnek. Ez az a típus, amelyet közkeletű szóval irredentának nevezünk. Itt már az államrendszer súlyos sebeitől beszélhetünk s tisztán szubjektív tényezőkön fordul meg, hogy ezek a sebek önmaguktól meggyógyulnak-e, vagy pedig nyitottak maradnak, elgennyesednek és sebészeti beavatkozásra van szükség, hogy meggyógyuljanak.

3. A nemzetnek sem egysége, sem állami szabadsága nincs meg, hanem teljesen idegen hatalom alatt van. Nemzeti tekintetben ez a legsúlyosabb vétek, a legborzasztóbb büntetés, amely egy nemzetet sújthat (lengyel, ukrán), de nemzetközi tekintetben nem rejt olyan vesze-

delmeket magában, mint a második típus, mert egy hatalom sem lép fel panaszosként. Akkor azonban, ha valamelyik hatalom az így elnyomott nemzet ügyét magáévá teszi s a sérelem orvoslását követeli, könnyen kerülhet a sor nemzetközi bonyodalmakra.

Ha ezeket a típusokat a monarchiára alkalmazzuk, úgy meg kell állapítanunk elsősorban azt, hogy 1867-ig a magyar nemzet is elnyomott nemzet volt, amely egyiséget alkotott, de állami szabadsága nem volt, tehát az első típusba tartozott.

1867-ben a monarchia dualisztikus államrendszerre alakult s ezzel Magyarország új feladat elé került. Ki kellett építenie nemzeti államát. Merőben más volt a helyzete mint Ausztriáé, amely nem kényszerült rögtön egész nemzetiségi hagyományát ujonnan rendezni. A magyarságnak Magyarország nemzetiségeihez való jövőendő viszonyát alapvetőleg kellett szabályoznia. Magyarországon kellett tehát legelőbb elvi nemzetiségi politikát kidolgoznia egy nemzetnek, amely eddig maga is idegen nép nyomása alatt állott.

Annak a bírálata, hogy miként sikerült Magyarországnak ezt a feladatot megoldania, részletesen nem megyünk bele, mert ezt a kérdést munkánk szűkre szabott keretében kimerítően tárgyalni amúgy sem lehet. A magyar nemzetiségi politikának kétségtelenül voltak hibái, ezeket túlföntül kiszínezve sok külföldi publicista művében megtaláljuk. Tagadhatatlan tény az is, hogy magyarosítás folyt, de ma, amikor az új Európa tíz esztendőös nemzetiségi politikáját túlföntül személyes tapasztalatból ismerjük, ha nem is helyeseljük, de megértjük a magyar nemzetiségi politika fejlődését 1867—1918 között. Itt volt egy nép, régi, népvándorlási ősalapon csodálatosan modern, munkaképes, tehetséges, büszke és mindenek fölött nemzeti törekvéseiben szívós. Nemzeti államot akart kiépíteni s a statisztika azt mutatta, hogy a népességnek csupán a felét teszi ki. Az egyenlő és befolyásolatlan választójog és a választókerületek egyenlő beosztása mellett a nemzetiségek egyesülése uralmát

állandóan veszélyeztette volna, amikor egyedül a magyar nép akarata, ereje és tehetsége alkotta meg az államot. A magyar politikusok tudták már tapasztalatból, hogy a dinasztia maga tűzheti ki programjával az általános választójogot (Kristóffy) s a magyar népelem domináló helyzetét csak akkor tarthatja meg, ha a magyarság legalább néhány százalékkal meghaladja az ötvenét. A magyar államgépezet fokozatos kialakulásban volt, ezt a két magyar közjogi irányzat parlamentáris uralma nem döntötte volna fel, de az általános választójog alapján működő parlament, amelyben a nemzetiségek egyenlő számarányban vonultak volna fel, kétségtelenül a magyar parlamentarizmus bukásához, bécsi diktatúrához vagy felbomláshoz vezetett volna. Parlamentáris uralma s demokratikus egyenlőségi elv állott szemben egymással s Magyarország katasztrófája az volt, hogy rátört a világháború akkor, amidőn még ennek a két elvnek kompromisszumát nem sikerült megtalálnia. (Nau-
mann: Mitteleuropa.)

Magyarországnak 1867-ben elért sikere természetesen nagy hatással volt a birodalom másik felére, „a birodalmi gyűlésben képviselt királyságokra és országokra”, elsősorban Csehországra, amely a földrajzi viszonyok alakulása következtében épenúgy, mint Magyarország, természetes terület volt egy kis állam megalakulására s a történelem folyamán hosszabb ideig élt politikai függetlenségben állami életet, miglen a fehérhegyi katasztrófa sorsát meg nem pecsételte. A csehek tehát ősrégi királysági hagyományuk alapján szerettek volna úgy, mint a magyarok a Habsburg monarchia megtartása mellett önálló állammá alakulni s ez a törekvésük a „cseh államjogban” testesült meg, amely „a Vencel korona országait” kívánta egyesíteni. Ez a politikai törekvés már 1848-ban kifejeződésre jutott és K. Havlíček 1848 márc. 17-én a prágai cseh újságban megjelent programjában a következőképpen formulázta meg: „A cseh korona országait el kell választani a német szövetségtől s egy osztrák szövetséget kell alakítani, amelyben a szlávok természetes és tartós túlsúlyra jussanak. Ebben az állam-

képződményben, amely azonban nem viselheti az Österreich nevet, mert ehhez a névhez 200 esztendő vétkei fűződnek, meg lehet alapítani a cseh korona lehető legnagyobb önállóságát.” Miután 1848 előtt és főképen 1848-ban a csehek összes pártjai a parlamentáris országos és birodalmi képviseletnek a legélénkebb követelői voltak, ők voltak azután az elsők, akik a parlamentarizmus vívmányát kockára tették, hogy a kormánytól közjogi vívmányokat csikarjanak ki. Hosszú éveken át távol tartották magukat az osztrák parlamentarizmustól, hogy az ausztriai német kormány ellen, mely az ő cseh közjogukat megtagadta, tüntessenek. Ők a kezdeményezői annak a harci módszernek, amely a nyilvános életet a szavazás megtagadása, obstrukció és utcai tüntetések által megakasztotta mindaddig, míg kívánságaik nem teljesültek. És ugyanaz a kormány, amely egy-két évtized előtt népképviseltről hallani sem akart, most gondosan igyekezett a parlamenti rendszer formáit megőrizni, hogy az országgyűléssel az állam egységét bizonyítsa. Egyetlen parlamenti rendszernek története sem jegyzett fel olyan sok vihart, tanácsstalanságot, kétségbeejtő bonyodalmaknak paradox megoldását, mint az osztrák s főleg ezek a belső feszültségek keltették fel a külföldben azt a hitet, hogy Ausztria életképtelen s Ferenc József halálával fel kell bomlania. A küzdelem több ízben az egész állami összefüggést veszélyeztette, úgy a bécsi birodalmi, mint a prágai országos parlament tárgyalásait gyakran csak színleg folytathatta és az állam vezetését a sokat vitatott tizennegyedik paragrafus segítségével a teljes abszolutizmus vette át. A parlamentarizmus, a demokratikus korszak egyik terméke, használhatatlanná vált, mert a nacionalizmus, a demokrácia másik következménye, megbénította. A nemzetiségek uralmi vágya magáévá tette a népképviselet gépezetét és egyelőre minden más szempontot félretolt, csak a maga céljaira követelt választójogot, tartományhatárokat és lerombolta a népek fölötti, demokratikus alapalkotmány csodatevő erejének legendáját. Ez volt az elriasztó osztrák példa, amely nagy hatással volt a magyar

politikai felfogás kialakulására is, mert világosan rámutatott a soknyelvű, váltakozó parlamentarizmus veszélyes következményeire, amely szilárd többségre nem támaszkodhatván, csak a bürokratizmust erősítheti, amelynek azonban Magyarországon még nem voltak hagyományai sem.

Míg a csehek a birodalmi gyűlésen folytatták küzdelmüket a cseh államjog elismertetéséért, az ország belsejében változatlan erővel folyt tovább a csaknem ezeréves nyelvharc a csehek és németek között, amelynek lényege mindig a nemzeti elhatárolás körül forgott. A csehek az ország egybetartását akarták s a németekkel való „egyenjogúságot” követelték, vagyis a német világnyelv mellett a cseh nyelvnek kötelező alkalmazását a kormányzásban (Badeni nyelvrendelete, 1897), a németek ezzel szemben egynyelvűséget, vagyis a német területeknek a csehektől való nemzeti elhatárolását követelték, egy Deutsch-Böhmen megszervezését, hogy a csehek nyomasztó túlsúlyától megmeneküljenek. Erről viszont a csehek hallani sem akartak, mert hiszen a német adóerőt jelentékeny mértékben a csehek javára vették igénybe, vagyis „a cseh-német küzdelem lényegében a kenyér és a gyomor harca volt, amelynek megoldása mind szélesebb és szélesebb rétegeket érdekelt gazdaságilag”. (A. Schübert.)

A cseh népelem a monarchia keretében épen úgy, mint 1867-ig a magyar, ahhoz a tipushoz tartozott, amelyben a nemzet egységes, de önálló állami életet nem élhet. Bár a csehek gyakran kacérkodtak a panszlavizmussal (1848, 1867, 1901), a cseh probléma nemzetközi bonyodalmakra nem vezethetett és csak akkor vált akuttá, amidőn a világháború kitörésével felszínre vetődött az a kérdés, vajjon a monarchia állameszméje kibírja ezt az erőpróbát, vagy áldozatául esik a széthuzó törekvéseknek?

Vizsgálatunkban tehát újabb etnopolitikai problémára kell áttérnünk, a második típust, az irredentát kell megvizsgálnunk, mert az irredenta bonyodalmai rejtik a legtöbb nemzetközi konfliktus magvát.

XXI.

Az irredenta-csoportban az első kérdés az ausztriai németiség problémája, az ausztriai és csehországi németeknek a birodalmi németekhez való csatlakozása, amely a háború előtt mint politikai reális terv soha nem jelentkezett s csak nagy német álmodozóknak, egy Schönerernek, egy Wolf-nak volt a vágya, akik Ausztriában a Los von Rom mozgalmat kezdeményezték. Az álom önmagában csábító volt, mert megvalósulása esetén Közép-európában egy kompakt világhatalom jött volna létre, amely a római szent birodalom legfényesebb korszakát is felülmulta volna azon rövid idő alatt, míg ragyogni engedik. Nyolcvan milliónyi embertömegével ennek a birodalomnak fegyveres ereje ellenállhatatlan lett volna s a „nagyobb Németország” megszabadult volna attól az aggodalomtól, amelyet Bismarck Németországának a rossz földrajzi határok okoztak. Arndtnak költői ábrándja teljesülésbe ment volna s a német haza határai, Svájc keleti kantónjainak kivételével, végre egybeestek volna Luther és Goethe nyelvterületével. A növekvő szláv veszedelem végzetes csapást szenved s a Lajtán túl fekvő tartományokat a német kultúra s a német eszmény biztosíthatja magának. A német kereskedelem a vámegység kiterjesztésével hatalmas lendületet nyer s olyan nagy belső piac lesz, aminő felett csupán az Egyesült Államok uralkodnak. Trieszt megszerzése a német kereskedelemnek új diadalt jelentett volna s Németország kétségtelenül vezető szerephez jut a Balkánon, a Hamburgtól a perzsa öböl melletti Bassoráig terjedő német hegemonia hamarosan a gyakorlati politika homlokterébe lépett volna.

Mindez tagadhatatlanul gyönyörű ábrándkép, azonban meg kell nézni az érem másik oldalát is. Az ilyen nagynémet expanzív politika kettős — külső és belső — veszedelemmel járt volna. Elsősorban az elmaradhatatlan külföldi intervenció következett volna be. Ha Anglia távol is tartotta volna magát a beavatkozástól, ami az angol-német kereskedelmi verseny kiélesedésének korában a legkevésbé valószínű, Franciaország, Olaszország és Oroszország feltétlenül beavatkozik s több balkáni állam is megpróbált volna a zavarosban halászni. A nagy német álom megvalósítása a huszadik század elején újra létrehozta volna a Hohenzollernek elleni európai koalíciót, de most elmaradt volna az angol pénzügyi támogatás, amely Nagy Frigyesnek lehetővé tette, hogy egész Európa fegyveres hatalmával szemben dacoljon.

De minden külső komplikációtól eltekintve, az annexio kérdése nem volt olyan egyszerű, mint aminőnek első pillanatban feltűnhet. Tegyük fel, hogy Németország magához csatolja a monarchia két németül beszélő tartományát, Alsó- és Felsőausztriát, Tirolt, Vorarlberget, Stajerországot és Karintiát, mi történik Csehországgal? A csehek nem elegendő erősek ahhoz, hogy a németek nélkül akár független királyságban, akár köztársaságban megállják helyüket, a Magyarországgal való uniójuk elképzelhetetlen, tehát természetesen a cári Oroszország felé kellett volna gravitálniuk. A szláv kolosszus tehát benyult volna a Berlint és Bécsét egybekötő vonalba, akár mint közvetlen birtokos, akár pedig mint tanácsadó, — ahogy Belgrádban is szerepelt, — s ezzel végtelen geográfiai és stratégiai előnyöket biztosíthatott volna magának. „Ha egy nagy hatalom ura lesz Csehországnak, akkor ura egész Európának is” — mondotta Bismarck — s az orosz befolyás alatt álló Prága ezt az elvet meglepően igazolta volna. Németországnak a nagy-német álom beteljesítése esetén nem lett volna más választása hátra, minthogy egész Csehországot, Osztrák-Sziléziát és Morvaországot is bekebelezze a megnagyobbodott német birodalomba, ez azonban hat millió csehnek és morvának a legélesebb ellenállásába ütközött

volna s ezt az ellenállást a délszlávok is feltétlenül támogatják, mert hiszen Németország nem állhatott volna meg a Klagenfurt melletti nyelvhatárnál, hanem tovább haladt volna Triesztig s az Adria szláv partjáig, mert egy ilyen hatalmi terjeszkedés geopolitikai célkitűzésének a Keleti-tenger s az Adria közötti kapcsolat megteremtésének kell lennie. Ez megsemmisítette volna a horvátok álmát az illyr királyság helyreállításáról s a szerbek vágyát Nagyszerbia megalapítására vonatkozólag, a Juli-Alpok vidékén tehát kétségtelenül fellángolt volna a legádázabb guerillaháború. Ha Németország ezt az ellenállást le is gyűri, újabb 11 és fél millió szlávot kellett volna megemésztienie. Olyan súlyos belpolitikai probléma, amely mellett az ir kérdés jelentéktelen semmiséggé törpül. Trieszt okkupálását nemcsak az olasz irredentisták, hanem az egész olasz nemzet életérdekeinek fenyegetésül tekintette volna s Németországnak nem marad más szövetségese, mint Magyarország s Abdul Hamid Törökországa.

A nagy német hatalmi ideologia tehát szembenállt a középeurópai szláv érdekekkel s az európai hatalmak érdekeivel, de ellenkezett az ausztriai németek érdekeivel is. A német birodalomhoz kerülő Ausztria csak tartománya lehetett volna a birodalomnak, új Elzász-Lotharingia, amelyre ugyan senki sem jelenti be igényét, de a megnagyobbodott német birodalomban örökös belső nyugtalanságot okozott volna. A kedélyes osztrák aligha tűri szívesen a porosz „stramme Disziplin”-t, Bécs sem szívesen vette volna, ha ragyogó császárvárosból német provinciális várossá süllyed. Németország pedig Ausztria csatlakozása után megszűnik protestáns hatalom lenni. A régi birodalomban a protestánsok s katolikusok aránya 62 : 36%-hoz volt, a csatlakozás ezt az arányt 46 : 53%-ká változtatta volna s így a birodalmi centrum-párt állandó politikai hatalomhoz jut. Innen magyarázhatjuk meg a nagynémeteknek a háború előtt Ausztriában kifejtett „Los von Rom” mozgalmát, melyről Ferenc Ferdinánd helyesen mondotta, hogy tulajdonképen a „Los von Österreich”-ot jelenti.

Ausztriának a birodalomhoz való csatolása továbbá felélesztette volna a Poroszország és Ausztria közti rivalitást s végzetes veszélyt jelentett volna az 1870-ben megszerzett német egységre. Poroszország elvesztene domináló szerepét s a délnémet államok könnyen a status quo revíziójáról álmodoznának, Stuttgart, München és Dresden Bécs felé gravitálnának és észak meg dél ellentéte élesebb lenne mint valaha.

Ezen a megfontolásokon kívül különösen a gazdasági érdekek szegültek ellene a háború előtt megnyilvánult Anschluss-törekvéseknek. Az osztrák németiség szerepét és feladatait a monarchia keretében kitűnően látta meg Renner Károly a következő megállapításában: Az osztrák németek elég számosak arra, hogy összes kulturális feladataikat maguk oldják meg, anélkül, hogy a birodalmi németekkel egy politikai kötelékben állanának. Összes gazdasági érdekeik ebben az államban gyökereznek, vármhatár védi őket a birodalmi túlhatalmas konkurrenssekkel szemben... Az osztrák-német valamikor Ausztria uralkodó törzse volt, az uralomnak most már vége van, de mindig vezető nép marad. És jobb két nemzetet vezetni, mint az egész más alkatú Poroszországnak hinterlandja lenni. Emellett minden belátó osztrák-német s még inkább minden birodalmi német tudja, hogy a németiség ügyének Európában nagyobb szolgálat, ha az osztrák-németek kitartanak őrhelyeiken s a dél- és keleti szlávok kapuit nyitva tartják a nyugatnak, — bármibe kerüljön is, — semhogy ezeket a népetket Oroszország mindent elnyelő cári imperializmusának karjaiba kergessék. Minden osztrák-német irredenta zászlóelhagyás mindaddig, míg a németek önkormányzati jogait az országon belül nem vitatják el.

Az Anschluszt Bismarck nem hajtotta végre s ebben bölcs belátás vezette, amely részben belpolitikai, részben külpolitikai megfontolásokból táplálkozott. Belpolitikai szempontból veszedelmes lett volna az új német államot, amelynek gerincét Poroszország alkotta; az osztrák-németekkel megterhelni és ezzel a délnémetek opposícióját megerősíteni. A külpolitikai szempontokat már ismerjük.

A német irredenta tehát nem volt európai probléma mindaddig, amíg az ausztriai németek a dunai államszövetség valamilyen formájában megtalálták elhelyezkedésüket. Német nemzeti érzésüket teljesen kielégítette a Németországgal való politikai szövetség, kultúrális és gazdasági erejükkel pedig a monarchia keretében vezető pozíciót biztosíthattak maguknak. Azonban Ausztriának a német birodalomhoz való csatlakozása azonnal aktuálissá vált, amikor a monarchia szétrombolása olyan formában következett be, hogy a független államok közötti összes politikai és gazdasági kapcsolatok megszakadtak s Ausztria visszazsugorodott a Babenbergék kis Ostmarkjává anélkül, hogy hatalmas német hátvidéke meglenne. Az Anschluss kérdése így vált az új Európa egyik legaktuálisabb és legizgatóbb problémájává.

A német irredenta tehát a régi Ausztriának nem volt problémája, úgy a németek mint az osztrákok reálpolitikusai nem vették komolyan a német radikális áramlásokat, amelyek soha mélyebb gyökeret nem eresztettek.

A második irredenta-jelenség az olasz irredenta volt. Kialakulásáról és fejlődéséről már szövegeztünk, amikor a hármasszövetséget elemeztük s így csak rövid összefoglalásban adjuk most az olasz irredenta geneziséét. Érdekesebb, hogy az olasz irredenta akkor érte el tetőpontját, amikor a *racine di stato* a hármasszövetség megalapítására vezetett. Az irredenta virágzásának idején a mozgalom irányítói igényeiket Dél-Tirolra, Triesztra s az egész isztriai és dalmáciai partra vonatkoztatták azon az alapon, hogy ezek a területek geográfiai, etnográfiai és történelmi jogcímen Olaszországhoz tartoznak. Ám a XIX. században az Adria keleti partján a szláv reneszánsz az olasz elemet mindinkább visszaszorította. Ragusa, amely függetlenségének korában elolaszosodott, a huszadik században már teljesen szláv város.

Egész Dalmáciának hivatalos és népi nyelvivé a szerb-horvát nyelv lett s 1890-ben a dalmát partvidék lakosságának 96 százaléka szláv nyelven beszélt, egyedül Zara és Fiume őrizte meg olasz jellegét. Az egész partvidéken Trieszt elővárosaitól a cattarói öbölig nem

él több olasz kétszázezernél. Ezért az irredenta lassanként lemondott az ausztriai és dalmát partról, igényeit Triesztre és partvidékére meg Trentinora vonatkoztatta. (Trento e Trieste.) Trieszt irredenta érzelmű elemeit azonban inkább az érzelmek, mint a reális érdek irányították. A város 1382 óta volt a Habsburgok birtokában s hatalmas fellendülését csupán ennek a ténynek köszönhette, hogy hátvidéke Ausztria volt. Amikor Ausztriának iparosodása bekövetkezett, Triesztre, mint egyetlen tengeri kapujára, nagyobb szüksége volt mint valaha s a város is mind nagyobb előnyöket szerzett ebből a fokozódó gazdasági érdekből, míg Trieszt az olasz államtestben feltétlenül háttérbe szorul Velence mellett, amelynek földrajzi energiája a Simplon alagút megnyitása óta mindinkább fokozódott. A két kikötőnek egy államrendszerben való összefogása az egyikre feltétlenül végzetes következményekkel jár. Amikor Velence Ausztriához tartozott, 1800 és 1866 között, teljesen jelentéktelen parti kikötővé süllyedt és ma Trieszt jutott érte a szomorú sorsra.

Sonnino a nyolcvanas években az olasz irredenta céljairól ezeket a jelentős szavakat írta: „Trieszt birtoklása az adott körülmények között az osztrák-magyar monarchiára nézve életkérdés. A monarchia utolsó leheletéig küzdeni fog érte, sem hogy odaadja. Lakossága vegyes és ezért a Triesztre vonatkozó követelés a nemzeti elvnek túlhajtása lenne. Trentino azonban kétségtelenül olasz föld s defenzív rendszerünket tökéletesítené, anélkül, hogy Ausztriára olyan jelentőségű volna, mint Trieszt”. Valóban, a Trentinora vonatkozó irredenta igény sokkal szilárdabb alapú volt, mert ezen a területen 350.000 olasz lakott kompakt tömegben s a nyelvhatár azonkívül egybeesett a geográfiai és stratégiai határral, tehát ezt a követelést a geopolitikai és etnopolitikai szempont egyaránt alátámasztotta.

Az olasz irredenta a huszadik század elején mérséklődött, azonban a háború új lángra lobbantotta. Olaszország szövetségeseivel szemben 1915 április 8-án megformálta követeléseit, amelyek jóval túlmentek a nemze-

tiségi principium követelményein. Ausztria Tirólból 5700 négyzetkilométernyi területet ajánlott fel 350.000 lakossal, akiknek 97 és fél százaléka olasz volt, míg az ezen területen túlterjedő olasz kívánságok olyan vidékre vonatkoztak, amelyekben az olasz népelem törpe minortást alkot. Friaulban Olaszország olyan területet igényelt, amelyen 55 százalék olasz népelemmel szemben 42 százalék szlovén áll. Miután a megegyezés nem jött létre, a döntést a kardra bízták.

Az olasz irredenta mellett a monarchia déli oldalán, az előbbi közvetlen tözsomszédiségében a „Serbia irredenta” jelentkezett. Szerbia irredenta törekvései két irányban mutatkoztak, délre és északra, tehát Törökországra és a monarchiára vonatkozólag. Amikor azután a Törökországgal való leszámolás a Balkán-háborúban megtörtént (1913), Szerbia teljes erővel a monarchia felé fordította külpolitikai érdeklődését.

Nagyon könnyű azt a vádat emelni, hogy a monarchia magatartása Szerbiával szemben mindig ellenséges volt és kis déli szomszédjának megsemmisítésére törekedett. Ha így lett volna, akkor nem utasította volna vissza két ízben is az Oroszország részéről megtett annexiós ajánlatot. Maga Kara George, a szerb függetlenség első előharcosa, komolyan gondolt arra, hogy alája vesse magát a monarchiának és fia, Sándor, akit a szkupstina 1842-ben fejedelemmé választott, uralkodásának egész tartamán osztrák befolyás alatt állott. Ezzel szemben az Obrenovics dinasztíát hosszú időn át azonosították a Béccsel szemben való ellenségeskedéssel és Mihály fejedelem, Szerbiának kétségtelenül ez a legtehetségesebb uralkodója, az 1859. évi háború idején barátságos kapcsolatokat tartott fenn Kossuth Lajossal. Mihály meggyilkolása után újból austrophil korszak jelentkezett s Obrenovics Milan tulajdonképen nem volt más a trónon, mint Bécsnek megkoronázott ügynöke. Az ő uralma nagymértékben előidézte, hogy a szerb nép első nemzeti dinasztíája iránti bizalmát elveszítette s ennek lényeges oka a monarchia elleni lappangó gyűlölet, amely 1877 és 1878 óta befurakodott a szerb lelkekbe.

Bosznia és Hercegovina okkupálása Oroszországot mélyen megsértette, a monarchiát Németországnak végleg lekötelezte s viszonyát a szomszédos kis szláv államhoz mindörökre megrontotta. A szerb patrioták ezt a két provinciát álmaikban mindig Nagyszerbia részének látták s most irigykedve, nagy nyugtalansággal követték azt az előnyomulást, amelyet a német kereskedelem s a német nyelv az okkupált területen tett.

Csakhogy tulajdonképen két délszláv álom alakult ki egymással párhuzamosan, az egyiket a szerbek, a másikat a horvátok álmodták. A szerbek Belgrád központból óhajtották az állam keretében egyesíteni az összes délszlávokat, a horvátok pedig I. Napoleon Illyriáját akarták felújítani, csakhogy nagyobb mértékben és a monarchia keretén belül. A két irányzat között igen éles volt a harc, aminek gyökere a horvát és szerb nép kulturális fejlődésének ellentétében keresendő. Az öt és fél milliós szerb-horvát nép, bár nyelvileg egységes, történelmének külön fejlődésével és más-más kultúrkörhöz való tartozásával lényegében két nemzetre oszlik és a délszláv probléma megoldásában a politikailag nem aktív boszniai mohamedánokat is figyelembe kellett venni. A szerb és horvát ellentét elsősorban vallási téren jelentkezett, a katolikus horvátok és az ortodox szerbek vallási fanatizmusa aligha hozható közös nevezőre. A horvátok nagyban támogatták a boszniai katolikus propagandát, hogy ezzel Bosznia lakosságát az illyr-állam eszméjének nyerjék meg, míg a szerbek orthodox egyházuk iránti fanatizmusukban csaknem odáig jutottak, hogy a nyugati kultúrának hadat üzentek. A horvátok kultúrája, ha nem is régebbi eredetű a szerbékénél, annak mégis magasan felette áll, a latin betűt s a gregoriánus naptárt használják, míg a szerbek ciryll-betűvel írnak s orthodox naptár szerint élnek, mindez természetessé tette, hogy Sztarcsevics nagy horvát pártja erősen szerb-ellenes érzelmű volt s a Karagyorgyevics-dinasztia helyett a katolikus Habsburg-dinasztiát akarta uralkodójának. A horvátok függetlenségi törekvését a monarchia keretében, a trializmus formájában meg is lehetett volna ol-

dani, ám a nagyszerb törekvés, melynek nemcsak a horvátok, de a szerbek körében is voltak ellenzői, teljesen összeegyeztethetetlen volt a monarchia érdekeivel. A Szerbia irredenta programja abban állott, hogy a monarchia testéből kiszakítsa az összes délszlávok lakta területeket s ezeket a két szuverén balkáni szláv állammal, Szerbiával és Montenegróval egyesítse. Ennek a nagyszerb törekvésnek, amely 12 millió délszlávnak egy államtestben való összevonását akarta elérni, nemcsak etnopolitikai, hanem főleg geopolitikai alapja volt, amennyiben az új délszláv államnak széles tengerpartot akart biztosítani. A délszláv kérdésnek ilyen monarchiaellenes megoldása (outside of the Monarchy, miként Scotus Viator már jóval a háború előtt jellemezte, rámutatva a megoldás hátrányaira), mely a monarchia délszláv részeit akarta elszakítani, hogy azokat Belgráddal összefoglalja, éppen geopolitikai szempontból elfogadhatatlan terv volt nemcsak a dunai népek, de Németország számára is, mivel e megoldás egész Középeurópát tengerétől fosztja meg s a nyugati kultúrbefolyásokat teljesen feláldozza a keletieknek. Itt tehát kiegyenlíthetetlen ellentét forrott fenn. Szerbiának egyoldalú nemzeti gondolata feltétlen összeütközésbe került egy nagyhatalom vitális érdekeivel. Az ellentét mindinkább kimélyült s Bosznia annexiója (1908) alkalmával Európa már a háború örvénye előtt állott, csakhogy Szerbia nagy protektora, Oroszország, még nem készült fel a nagy mérkőzésre s ezért védencének is mérsékletet ajánlott. De Novakovics miniszterelnök 1910-ben kimondotta a jelszót: A Timoktól az Adriáig s a Vardartól az Alpesek lábánál elterülő Krajináig. A másik oldalról is felhangzott a fenyegetőzés, hogy Szerbiának el kell tűnnie a föld felszínéről. A dolgok természetes fejlődése hozta magával, hogy a balkáni háború befejeztével, amikor Szerbiának a törökökkel s a bolgárokkal szemben lekötött energiái felszabadultak, a nagyszerb törekvés teljes erővel jelentkezett s közvetlen okozója volt a világkatasztrófa kirobbanásának.

Tovább haladva a monarchia határán, a délkeleti

Kárpátok tövében találjuk a negyedik irredentát, a román. A román irredenta, épenúgy mint az olasz (Trentino-Savoya), két oldalra irányult, kelet felé, ahol 1878-ban Oroszország elvette tőle a román lakosságú Besszarábiát és nyugat felé, ahol Erdélyben (meg az osztrák Bukovinában) kompakt tömegekben élt 3 és fél millió román. Erdély jelentőségét a monarchia szempontjából többször kiemeltük, amiként Csehország a dunai hatalomnak északnyugati, úgy Erdély délkeleti bástyája volt. Románia a Kárpátok külső peremére támaszkodva az ütköző állam szerepét játszotta két nagyhatalom, Oroszország s a monarchia között. Ránézve tehát a kérdés az volt, melyikre támaszkodják és melyiknek rovására igyekeznek hatalmi igényeit kielégíteni?

A régi Románia geopolitikai helyzete különösen a Duna torkolatánál volt veszélyeztetett, amelyet az orosz előretörés fenyegetett. Románia tipikus torkolati állam volt a Fekete-tenger partján, mint ahogy Hollandia a Rajna deltája révén torkolati állam az Északi-tenger partján. Besszarábia elvesztése azért jelentett rá nézve nagy veszedelmet, mert a torkolati államnál, különösen ott, ahol a folyam torkolata széles deltát alkot, fontos geopolitikai követelmény, hogy a torkolat mindkét oldalán minél szélesebb parti csík terüljön el. Míg jobboldalon a dobrudzsai part révén Romániának megvolt ez a biztosító, addig a torkolat északi partja Besszarábia megszerzésével Oroszország kezébe jutott. Oroszország balkáni céljai eléggé ismeretesek voltak a román államférfiak előtt is és jól tudták, hogy a Konstantinápoly elleni előretörés egyszersmindenkorra végét vetné Románia nagy nehezen megszerzett függetlenségének, mert ha egyszer Oroszország Konstantinápoly birtokába jut, nem tűri meg, hogy az orosz államterület s a Marmara-tenger közötti szárazföldi út mentén olyan kis államok éljenek, amelyek független, nemzeti politikát kívánnak folytatni. Havasalföld tulajdonképen az orosz-síkság geográfiai folytatása, a Balkán félszigetre beugró félszigete s az orosz hódító politika nem is tekintette másnak, mint a cári birodalom természetes folytatásának.

Amint Nagy Péter kora óta a cárizmus a balti tenger felé való előretörésében sorban lenyelte az európai kritikus zónában élő kis népeket, a finneket, letteket, eszteket, épenúgy a román peremnépet is az elnyelés, azután pedig a kíméletlen oroszítás veszedelme fenyegette, mert Konstantinápoly birtokában Oroszország sokáig még az árnyékfüggetlenséggel bíró Romániát sem tűrte volna el. Ez a megfontolás élesen és határozottan visszatükröződik a mult századvégi legnagyobb román politikusnak, Sturdza Györgynek 1890-ben megjelent nagy politikai művében (Európa, Oroszország és Románia), amelyben éles dialektikával mutatott rá azokra a veszedelmekre, amelyek Romániát az orosz imperialista politika részéről fenyegetik. A román államnak ez a kitűnő államférfia s egyik kiépítője a világkataklizma kitörésekor, röviddel az 1914 őszén bekövetkezett halála előtt megismételte figyelmeztető szavát.

A román hivatalos politika Károly bölc uralma alatt négy évtizeden át valóban ennek a felismerésnek irányában mozgott. Ausztria politikája Romániával szemben kezdetben hódító jellegű volt és 1718—1739 között Savoyai Eugén hódításainak eredményeképpen Kis Havasalföldet, az Olt déli folyása s a Kárpátok déli lejtője s a Duna bezárta részt ténylegesen meg is szállotta. A XVIII. század végén a féltékeny Poroszország nyomására Ausztria kénytelen volt lemondani erről a területről s beérte Orsovának meg egy pár jelentéktelen határmenti helységnek megtartásával, bensőleg azonban ezt a lemondást nem tartotta véglegesnek s 1795-ben pétervári követe, Cobenzl, titkos szövetséget hozott létre Ausztria és Oroszország között, de ezt soha sem ratifikálták. Ebben az egyezségben Oroszország Velencét s esetleg Boszniát és Hercegovinát is garantálta Ausztriának. Metternich „szervezett tétlensége” idején a monarchia keleti politikája súlyos csapásokat szenvedett, a Balkán nemzeti érzésének feltámadásával Ausztria tekintélye egyre rohamosabban csökkent és I. Miklós cár már stratégiai terveket készített elő az invázióra. A monarchia diplomáciája ugyan külső tekintélyét megőrizte, de állandóan

defenzívában maradt. A krími háború után a monarchia külpolitikailag teljesen izolálódott, a balkáni népek nemzeti törekvései pedig mind határozottabban jelentkeztek. A monarchiában ekkor meggyőződésé vált, hogy az Oroszországgal szemben való aldunai ütköző állam sokkal csekélyebb jelentőségű, mint az a veszedelem, amelyet Erdélyre egy másik Piemont kialakulása jelent. Ezért szembehelyezkedett azzal a román nemzeti törekvéssel, amely Havasalföldet és Moldvát egyesíteni akarta, Bach diplomáciai csődjét azonban mi sem mutatja jobban, hogy a balkáni országok egyáltalán nem hallgattak szavára s Szerbia 1858 december havában elűzte Karagyorgyevics Sándort, helyébe Ausztria nagy ellenségét, Obrenovics Milost ültette a fejedelmi székbe, a következő hónapban pedig Cuza Sándort a bukaresti és jassyi gyűlés fejedelemmé választotta. Ausztria ellenállását a Franciaországgal vívott szerencsétlen háború megtörte és Cuza Sándor III. Napoleon auspiciuma alatt megegyezést írt alá Kossuthal s a magyar számkivetettekkel. Ennek a megegyezésnek vezéreszméje volt a magyar függetlenség kivívására nyújtandó román segély, messzemenő engedmények Magyarország nem magyarajkú népfajai számára és végül a három dunai államnak: Magyarországnak, Szerbiának és Havasalföld-Moldvának konföderációja. Ez a terv füstbe ment s Ausztria visszatért kedvenc álmához, az Alduna melletti terjeszkedés eszméjéhez. Amikor 1866-ban Hohenzollern Károly herceget az egyesült Románia fejedelmévé választották meg, Ausztriát csupán a Poroszországgal vívott háború akadályozta meg az intervencióban s magatartása mindaddig barátságtalan maradt, míg minden idők legnagyobb magyar diplomatája, Andrássy Gyula gróf, nem vette át a rekonstruált kettős monarchia külügyeinek vezetését. Ez a széles látókörű államférfi felismerte Románia geopolitikai helyzetének lényegét, tudta, hogy Románia beolvasása a nagy orosz óceánba sokkal nagyobb veszedelmet jelent a monarchiára, mint egy önálló román állam kialakulása s ezért a berlini kongresszuson a román függetlenség szószólója volt. Románia erőyes katonai

segítsége az orosz-török háborúban Oroszország oldalán annyira politikai szükségesség volt, hogy a monarchiával való viszonyt nem zavarta meg. 1883-ban Románia formális szövetséget is kötött a hármas szövetséggel s csak az 1913. évi utolsó Balkán-háború, amelyben a monarchia Bulgáriának pártjára állott, zavarta meg a helyzetet. Két nagy hatalom ütközőjében ez az állam román lakosságával, germán dinasztijával és görög vallásával valóban különleges helyzetet foglalt el az államok rendszerében.

Amikor a világháború kitört, a kis balkáni állam előtt három lehetőség állott: A szövetség értelmében csatlakozik a központi hatalmakhoz és Besszarábia visszaszerzésére törekszik, az ántánt táborában kísérli meg Erdély meghódítását, végül, hogy semleges marad. Az Erdéllyel kikerekített Nagyrománia képe igen csábítónak ígérkezett, nemcsak román politikusoknak és tudósoknak fantáziájában mutatkozott életképesnek ez az alakulat, hanem német geopolitikusoknál is megtaláljuk ezt a véleményt. Így például E. Hasse szerint az Erdéllyel meggyarapodott Románia a legtökéletesebb földrajzi alakulat, a zárt körformát mutatja és annak ellenére, hogy ezt a képződményt a Kárpátok gerince vágna derékba, valószínű, hogy a huszadik század folyamán létrejön a román nemzeti állam, csak az a nyílt kérdés, hogy melyik terület vonzza magához a másikat? Erre a geopolitikai felfogásra már fentebb kifejtettük véleményünket, amikor Erdély geográfiai individualitását hangoztattuk és kimutattuk, hogy a délkeleti Kárpátok fellekvára nélkül a dunai medencék országai nem tudják megőrizni politikai önállóságukat Kelet támadásával szemben.

Külpolitikai tekintetben érzékeny pontja volt végül a monarchiának Galícia és Bukovina, mert itt túlnyomó többségben szláv, Bukovina déli részein pedig román népelem élt. A San-folyó földrajzi és néprajzi választó Galiciának lengyel többségű nyugati és ukrán többségű keleti fele között. Mindaddig, amíg Kongress-Polen orosz elnyomás alatt állott, a monarchiának nem kellett

tartani a lengyel irredentától, mert itt nem érvényesülhetett a demokrácia lélektanának az a törvénye, amelyet Oppenheimer Gesetz der Strömung-nak nevez, hogy tudni illik az emberek a nagyobb szociális nyomás helyeiről a kisebb szociális nyomás helyeire áramlanak. Ha Oroszország leigázott népeinek szabadságot biztosított volna és így egy nagy demokrata szláv-mozgalom élére áll, úgy Galicia lett volna a legkényesebb, legérzékenyebb pontja a monarchiának. Amíg azonban a világháború lángjai fel nem csaptak és Lengyelország felszabadításának, a lengyel nép nemzeti egységének kérdése nem lett aktuális, addig a lengyel kérdés az európai politikában nem játszhatott prominens szerepet és a világháború kitörésének okai között sem szerepelt.

A keletgalíciai ukrán-kérdés bizonyos párhuzamot mutatott a délszláv törekvéssel. Ugyanúgy, mint a monarchia déli részein a nagyszerb mozgalom mellett kifejlődött a horvátoknak Illyria megvalósítására vonatkozó trialisztikus törekvése, amely a monarchia keretében — Ószerbia kizárásával — akart egy délszláv államot létrehozni, a galíciai ukránok körében is kifejlődött az a mozgalom, amely a monarchiában élő ukránokat fajtestvéreivel, az Oroszországban elnyomott ukránokkal akarta egyesíteni és így Európa keleti részében egy 30 millió lakosságú hatalmas, középeurópai államalakulattal akarta Oroszországot visszaszorítani a Don mögé. Az „ukrán Piemont”-ban kifejlődött mozgalom földrajzi, etnológiai és történelmi jogcímen követelte az ukránok lakta föld egyesítését.

A monarchiában élt ruthének a kisorosz népnek töredéke, amelyet az ukránság nagy tömegétől — a politikai különélésen kívül — a vallás választott el, mert míg az ukránok nagyrésztben az orthodox-egyház hívei, addig a ruthének görög katolikusok. Irásmódjuk azonban megegyezik a nagy- és kisoroszokéval és nyelvük anynyira közeláll hozzá, hogy a legtöbb lingvista csupán csak dialektusnak tekinti az ukrán nyelvet. A galíciai ruthénség tipikus parasztnép, amelynek összefüggő telepterületét lengyel és zsidó nyelvszigetek szövik át.

A lengyelek és ruthének között mélységes szociális ellentét fejlődött ki, mert a lengyelség alkotta a nemesi, földbirtokos osztályt, amely privilegizált helyzetében az elnyomó szerepét játszotta és a városi életben is hosszú ideig visszaszorította a ruthén elemet. Ezért az ukrán nemzeti mozgalom egyaránt irányult a lengyelek és oroszok ellen. Az ukrán-irredenta ugyanabba a típusba tartozik, mint a lengyel. Itt is egy nagy nemzet élt nemzeti egység és nemzeti függetlenség nélkül, tehát az állami szuverénítás megteremtésére irányuló törekvései két hatalom érdekeit érintették. Az önálló Ukrajna megteremtése nem jelentett volna súlyos csapást a monarchiára, mert egyrészt csupán a legszélsőbb peremvidékére vonatkozott, másrészt az ukrán mozgalom egy esetleges perszonális unió formájában szövetségi viszonyt akart megteremtteni a monarchiával. Az önálló Ukrajna, amely a középeurópai érdekkörhöz csatlakozott volna, a cári Oroszországot viszont gyökerében támadta volna meg s amint Nagyszerbia elszigetelte volna a monarchiát az Adriától, úgy Ukrajna újból elvágtatta volna Oroszországot a Fekete-tenger medencéjétől. Az orosz politika tehát az osztrákok által is támogatott ukrán maceppista mozgalommal szemben Galicia ruthénok lakta részének megszerzésére törekedett és így vált a ruthén kérdés az orosz-osztrák ellentét magyává, amely a balkáni tehertétel nélkül is feltétlenül a világkonfliktus kirobbanására vezetett volna. Ezt bizonyítja többek között Sassonovnak az orosz dumában 1915. febr. 9-én tartott beszéde, amely nyíltan kimondotta, hogy Oroszország a németek támogatása galíciai ukrán mozgalom miatt húzta ki kardját.

A monarchia etnopolitikai problémáinak ismertetéséből láttuk, hogy külpolitikai nehézségeket csupán a nagyszerb és az ukrán probléma okozott. Ezekhez a háború idején az olasz és a román irredenta járult, míg a cseh, horvát és szlovák kérdés főleg belpolitikai természetű volt. Külpolitikai aktualitást ezek a kérdések is a világháború kitörésével nyertek.

XXII.

Európa kritikus zónája a Balti-tenger partjától az Égei-tengerig terjed. A háború előtti Európában a kis nemzetek együttélésének kérdése úgy volt rendezve, hogy a kritikus zóna északi részét az orosz birodalom, középső részét az osztrák és magyar monarchia egyesítette. A déli részen, a Balkánon a XIX. század elejétől nem volt ilyen egységesítő hatalom, mert a török birodalom hanyatlásával a félhold délnek húzódott vissza és a török állam geopolitikai súlypontja a Balkán-félsziget helyett Kisázsiaira helyeződött. Kenworthy Európa sok-sok bajának okát épen abban látja, hogy a Balkánon a török hatalom megbukott és a felszabadult kis balkáni nemzetek ettől az időtől kezdve örökös küzdelembe keveredtek egymással. Így állott elő Európa délkeleti részén az a viharzug, amelyből végül is a nagy veszedelem rászabadult a kontinensre.

Ez a viharzug a történelmi idők folyamán ugyancsak viszontagságos sorson ment keresztül. Ez a darab föld a népek vándorútja volt kezdettől fogva, mint egyetlen más része sem kontinensünknek, épen azért, mert két hatalmas áramlásnak, a középeurópai-előázsiai és a keleteurópai-földközi-tengeri áramlásnak kereszteződési pontja. A Balkán-félsziget földrajzi helyzetét az jellemzi, hogy Középeurópa beléje öblösödik és hogy a Balkán rendkívül fontos kapcsoló tag, átmeneti föld Középeurópa és Előázsia, Nyugat és Kelet között.

Ebből következik, hogy két hatalmi törekvésnek került az útjába. Az egyik az orosz, amely Európa keleti feléből a Balkánon keresztül akart eljutni a tengerszorosokhoz és az Adriához, a másik a középeurópai, amely

csak a Balkánon keresztül juthatott el a Levantére és Anatóliába. Nem fedné a tényeket, ha azt mondanók, hogy ez az utóbbi törekvés kizárólag csak a német Drang nach Osten volt. A monarchiának éppen úgy érdekében állott, hogy a Balkánon átvezető utak rendelkezésére legyenek. Arthur Dix, az egyik legjelesebb német politikai geográfus, egy 1906 évben a német imperializmusról írott tanulmányában nagyon helyesen jegyzi meg, hogy a Berlin-bagdadi program nem kizárólag a német imperializmus programja, hanem inkább egy „európai államszövetség imperializmusának” programja. Németország éppen úgy érdekelte volt benne, mint a monarchia. Nemcsak Anatólia volt a tárgya, hanem a Balkán félsziget is. Ernst Jäckh találóan hasonlítja egybe ezt a viszonyt egy német-osztrák részvénytársasággal, amelyben a német részvényesek elsősorban Kisázsia, az osztrákok pedig a Balkán-félsziget iránt érdeklődnek. Ebben a keleti szindikátusban Németország az európai szakaszon (Bécs-Konstantinápoly) csak másodrendű igazgató, az ázsiai szakaszon (Konstantinápoly-Bagdad) azonban vezérigazgató.

A Balkán és Kisázsia így került az európai imperializmusok ütközőjébe és a világháború geopolitikai súlypontját ezen a területen kell keresnünk.

Az orosz imperializmusnak kezdettől fogva az volt a célja, hogy a Balkánt megszerezze és így lejusson a Földközi-tenger partjához. Nem csupán a tengerszorosok birtokbavételéről volt szó, az orosz imperializmus törekvése nem egyedül Konstantinápoly megszerzésére vonatkozott, hanem az Adriához is el akart jutni. A Balkánon az Adriához vezető útvonalát is meg akarta szerezni és ezt a törekvését Olaszország már akkor támogatta, amikor a hármas szövetség tagja volt. Ez a Balkán északi részében keresztül vezetett orosz-olasz vonal elvágtá volna az úgynevezett szandzsák-vasút tervét Sarajevo és Saloniki között, amelyen a monarchia akart lejutni a nyílt tengerhez.

A XIX. század elejétől tehát Törökország öröksége miatt így került áthidalhatatlan ellentétbe Oroszország

a monarchiával. Kezdetben Oroszország kész volt arra, hogy balkáni törekvéseit a monarchiával való egyetértésben oldja meg. Amikor II. Sándor cár balkáni hadjáratát előkészítette, jól tudta, hogy Ausztriával vagy meg kell egyeznie, vagy földre kell tipornia. A cári tanácsban mindkét módszert megtárgyalták. Először a háborúra gondoltak és 1876-ban megkérdezték Berlint, milyen álláspontot foglalna el az orosz-osztrák háború esetében? Bismarck világosan válaszolt: Németország nem tűrheti el, hogy a monarchia fennállását, birtokállományát veszélyeztessék. A második kísérlet arra irányult, hogy a monarchiát megnyerjék a török elleni háborúra, azonban Oroszországot itt is visszautasítás érte. Oroszországnak drágán kellett megfizetnie a monarchia semlegességét is, az 1877 január 15-iki titkos szerződésben átengedte Boszniát és Hercegovinát a monarchiának és a március 18-iki szerződésben elismerte, hogy a Balkán-félsziget nyugati fele a Vardartól és Timoktól nyugatra az Adriáig a monarchia érdekerületébe tartozik. Ez a titkos megegyezés tehát geopolitikai tekintetben két félre bontotta a Balkánt, a keleti fél, amelyen a Konstantinápolyhoz vezető útvonal húzódik Oroszország, a nyugati fél, amelyen a Duna-Saloniki útvonal vezet végig, a monarchia érdekerületéhez tartozik.

Oroszország a panszlavista eszme jegyében, amely azonban akkor mint panorosz ideál jelentkezett, megvívta az 1876. évi háborút, de még a háború megkezdése előtt lemondott reális gyümölcseiről. Ausztriának nagy engedményeket kellett tennie, viszont Angliával szemben szerződésileg kötelezte magát, hogy Konstantinápoly és a tengerszorosok kérdésében Európa tudomása és beiegyezése nélkül nem tesz elhatározó lépést. A szan-stefanoi békében, amelyet 1878. márciusában kényszerített a portára, kötelezettségei alól ki akart bújni, azonban a monarchia és Anglia háborús fenyegetőzésére kénytelen volt a Balkán ügyét a berlini kongresszusra vinni, amely a panszláv imperialista törekvéseket alaposan megfékezte. A berlini kongresszus határozatai Disraeli és Andrassy megegyezésének jegyében szület-

tek. A monarchia megkapta Boszniát és Hercegovinát, továbbá a szandzsák megszállásának a jogát, Macedónia és Trácia a török birodalom tulajdonában maradtak, a felszabadult Bulgáriát tehát a san-stefanói béke határozatával szemben szűkebb területre korlátozták, s ezt a területet is két részre osztották, mert tartottak attól, hogy Bulgária Oroszország vazallusa lesz.

A berlini kongresszus eredményei tehát megfeleltek a monarchia célkitűzésének, amelynek lényege abban állott, hogy az európai Törökországot végleg nem szabad megsemmisíteni és a függetlenné levő szláv államok túl nagy terjedelemre nem tehetnek szert. Andrássy balkáni politikájának lényege a Balkán nyugati felének a monarchiához való csatolása volt. Nem formális hódításra és területek bekebelezésére gondolt, hanem a monarchia érdekkörének megnövelésére, esetleg a dunai monarchiával való vámszövetség létrehozására.

Andrássy politikájának iránya tehát a balkáni érdekerület felosztása volt. Az ettől az iránytól való eltérés okozta látszólag az orosz és osztrák politika nagy ellentéteit a Balkánon. Azzal, hogy a monarchia ragaszkodott a balkáni status quo fenntartásához, kiengesztelhetetlen ellenségévé tette az orosz imperializmust, amelynek ettől kezdve meggyőződésévé vált, hogy Konstantinápolyba csupán Berlingen és Bécsen keresztül vezethet az útja.

A szakadás azonban akkor is bekövetkezett volna, ha a monarchia külpolitikája továbbra is kitart Andrássy iránya mellett. Oroszország nem gondolt komolyan a monarchiával való megegyezésre és a konfliktus feltétlenül bekövetkezett volna, csakhogy a monarchia sokkal kedvezőtlenebb helyzetben vehette volna fel a küzdelmet, ha kitart Andrássy politikája mellett. Ez a politika logikus következményeiben — mint mondtuk — a monarchiát Salonikibe, Oroszországot pedig Konstantinápolyba vezette volna. A nyugati Balkán tehát azon politikai előfeltételek mellett, amelyek az olasz ellenállást valószínűleg leszerelték volna, osztrák érdekerületté alakul. Ezzel elsősorban a szerbség teljes egészében a Habs-

burg-monarchia keretében egyesül, míg Románia és Bulgária orosz uralom alá jut és kulturális meg gazdasági fejlődésének lehetősége megbénul. A Balkán nyugati fele tehát erős kötelékekkel fűződött volna Európa fejlődéséhez, míg keleti fele Oroszország kultúrkörébe illeszkedett volna be, ebben az esetben tehát a Balkánon Középeurópa és Kelet határa a Timok-Vardar-Saloniki vonalon szaladt volna végig. A Balkán azonban sokkal zártabb geográfiai egység ahhoz, hogy ilyen irányú külső hatalmi törekvések részekre szakíthatták volna. Olyan tarthatatlan állapot jött volna létre, amely előbbutóbb úgylis szakadásra vezet.

A konfliktust annál kevésbé lehetett volna elkerülni, mivel az orosz nacionalista expanzió a XIX. század elején teljes erővel jelentkezett és az orosz polgárság agresszíven lépett fel nyugati szomszédjaival szemben. A jövő-Oroszország pedig az ipari fejlődés útján, amely a gazdag nyersanyagok kihasználása által megindulóban volt, éles gazdasági harcba került volna nyugati szomszédjaival. Oroszország gazdasági fejlődésének iránya úgy haladt, hogy önmagában is zárt gazdasági impériumot teremtet, mert minden természetes feltétele megvolt annak, hogy nagy ipar fejlődjék ki és maradjon fent. Tetemes ideig az ipari termékek elhelyezésére nem lett volna szüksége külső piacokra, mert nagy és gyorsan növekvő népessége az ipari fejlődés arányában vásárló erőben is megerősödött volna. A cári Oroszországnak Ázsiában olyan gyarmati birodalom állott rendelkezésére, amely az európai anyaország nyersanyagokban való gazdagságát ökonomikus kihasználás mellett nagy mértékben egészítheti ki. Oroszország lehetett volna az első állam, amely idővel az angol-amerikai gyapottermeléstől függetleníti magát. Azonban ennek a modern gazdasági autarkiaának ezt az állapotát Oroszország nem közvetlenül érte volna el, hanem a világkereskedelemben való intenzív tevékenység kerülőjével. Ebben az állapotban volt a háború előtti monarchia. Ha tehát Oroszország az ipari fejlődés vázolt irányának eleget akart tenni, erősebb mértékben kellett fellépnie a világkereske-

delemben, amelyben odáig mint nyersanyagok kiviteli és idegen iparcikkek beviteli földje játszott szerepet.

Ennek a fejlődésnek következtében Oroszország kényszerítve volt arra, hogy kereskedelmi utakat keresen, tehát a nacionális expanzió aránylagos korlátozottságával szemben a gazdasági terjeszkedés követelménye tűzte ki az orosz imperializmus felé a tengerszorosok birtokát.

Oroszországnak szüksége volt a nyugatra vezető tengeri útra és úgy hitte, hogy megleli piacát, ha a Földközi-tengerbe vezető utat megnyitják előtte. A tengeri útnak birtoklása pedig a politikai földrajz törvényei értelmében csak akkor zavartalan, ha a kapu mindkét oldala tulajdonába jut. Oroszország ezen céljának eléréséhez tehát szükséges volt az európai Törökország megsemmisülése és a törököknek Kisázsiaiba való visszaszorítása. Azonban a térképre vetett futólagos pillantás meggyőz bennünket arról, hogy Oroszország nem érhetne volna be csupán a parti csíkok megszerzésével, mert ismerjük azt a geopolitikai törvényt, hogy az államélet tökéletessége szempontjából szükséges a területek minél tökéletesebb és szorosabb kapcsolata. Oroszország tehát kétségtelenül arra törekedett volna, hogy megteremtse új birtokainak kapcsolatát az anyaországgal, tehát a Fekete-tenger körüli összes földek bekebelezésére kellett volna törekednie. Elsősorban szüksége lett volna Kisázsia északi részére, azután valószínűleg az egész félszigetre, amelyet az orosz imperializmus már régóta érdekerületének tartott. Ezenkívül szüksége lett volna a román és bolgár partra is, tehát a külön utakon járó és független Románia és Bolgária akadályá lett volna az európai partokon a tengerszoroshoz vezető útnak. Oroszország nem elégedett meg volna azzal, hogy ennek az útnak mentén barátságos érzelmű államok terülnek el, hanem ezen államok megsemmisítésére kellett volna törekednie.

Oroszországnak a Balkánra vonatkozó állandó céljai tehát, amelyek a nemzeti mozgalmon túl gazdasági fejlődésének irányával függöttek össze, a félsziget keleti

részére vonatkoztak és körülbelül azzal a területtel egyeztek meg, amelyet Oroszország már évtizedekkel ezelőtt, a Balkán-háború idején a monarchiával egyetértésben akart megszerezni.

Képzelnék el azt a lehetőséget, hogy ez az osztozkodás Oroszország és a monarchia között két évtizeddel ezelőtt létrejön. A Balkánon ebben az esetben csak Görögország marad névleges függetlenségben, keleti fele Oroszországé, nyugati fele a monarchia érdekerületéhez tartozik. A monarchiára az következett volna, hogy a lengyel, ukrán és bukovinai határon kívül most már déli oldalán is hatalmas határvonalon kerül érintkezésbe az orosz kolosszussal. Ez a megegyezés a világ előtt feltárta volna a pánszláv törekvések ideológiai csődjét, mert Oroszország szemrebbenés nélkül áldozta volna fel védencét, Szerbiát. A monarchiának azonban minden tekintetben az orosz politika célkitűzésének irányába kellett volna beilleszkednie, mert abban a pillanatban, ahogy ellenszegül, a közvetlen déli szomszédságba került Oroszország feltúrja aknamunkájával. A monarchiára tehát Oroszország balkáni tervének megvalósulása még akkor sem volt kíváncsi, ha ez területének jelentékeny megnagyobbodásával jár. Volt pillanat, amikor a monarchia erőiesen ellene szegülhetett volna az oroszok balkáni törekvéseinek, ez az orosz-japán háború ideje volt. Azonban a monarchia aktiválása akkor meggyőző volt egyrészt a monarchia belső nehézségei és aggodalmai, másrészt Németország akkori magatartása miatt, amely a hagyományos orosz-barátság jegyében állott. Amint Oroszország támadását a monarchia ellen Bismarck nem tűrte, úgy Németország nem egyezett volna abba sem bele, hogy a monarchia benyúljon az orosz érdekerületbe.

Az orosz forradalom leverése után a pánszlávizmus újabb aktív működésbe kezdett. Amikor a monarchia agresszív lépése bekövetkezett és 1908-ban annektálta Bosznia-Hercegovinát, szikrát vetett a hordóba. Az orosz-osztrák antant, amely 1897-ben jött létre a Balkánra vonatkozólag és amelynek szerepéről a krétai kérdésben

egyik előbbi fejezetünkben szóltunk, egyszerre szétrobbant. Létre jött a neoszlavista mozgalom, amelynek gyakorlati programja 1909-ben a balkáni szövetségben fejeződött ki, vagyis Szerbiának és Bulgáriának szövetségében. Ebben a politikai szövetségben nyilvánult meg először a pánszlávizmus, mint valóságos hatalmi tényező a maga ijesztő realitásában és az európai Törökországot szétmárcangolta. Oroszország céljai elérésének küszöbén állott, nyitva állott az út Konstantinápoly és az Adria felé. A bukaresti béke a Balkán új politikai felosztását eredményezte négy évtizeddel a berlini kongresszus után, ez a béke azonban úgy geopolitikai, mint etnopolitikai szempontból lehetetlen helyzetet teremtett, mert Macedón-Bulgáriát Szerbiához csatolta és a déli Dobrudzsának bolgárok lakta területeit Romániának ítélte oda.

„Azon a napon, amelyiken a balkáni kérdést megoldották, Európa új feladat elé kerül, meg kell oldani az osztrák kérdést is”, írta Albert Sorel 1902-ben. Ez a helyzet 1913-ban bekövetkezett, a beteg ember örökségén megosztottak és most már kockát kellett vetni a másik beteg embernek, a monarchiának örökségére. Kibört a világháború.

XXIII.

Madártávlatból áttekintettük a régi Európa képét. A geopolitikai és etnopolitikai szempontok csoportosításával igyekeztünk mindazokat a súrlódási felületeket és konfliktus anyagokat megvilágítani, amelyek a borzalmas katasztrófára vezettek. Munkánk első részének végére érve, rövid pontokban még egyszer összefoglaljuk azokat a problémákat, amelyek Európának és az egész világnak szörnyű katasztrófáját előidézték.

1. Geopolitikai tekintetben két súrlódási felület volt Európában, mindakettő Középeurópának határán, az egyik a nyugati, a másik a keleti határon. A nyugati súrlódási felület vonallá zsugorodik össze, mert a franciáknak a rajnai határ megszerzésére irányuló törekvéseben állott. Ha Európának csak ez az egyetlen kritikus pontja lett volna, a szörnyű katasztrófa kitörésére nem kerül a sor. Európa kritikus oldala azonban a keleti volt, az igazi puskaporos hordó, a rigai öböltől az Égei-tengerig terjedő kritikus zóna, amelynek hosszában mindenütt gyújtóanyag halmozódott fel.

2. A világháború geopolitikai súlypontját a török birodalomban kell keresnünk. Három nagy imperializmus érdeke ütközött itt egybe: Moszkva-Konstantinápoly, Berlin-Bagdad és Kalkutta-Kairó.

3. Az angol és a német imperializmus versenye és a tenger szabadságának kérdése szintén főproblémája volt a világháborúnak.

4. A háború folyamán mindkét táborban felismerték az európai kritikus zóna jelentőségét. Mindkét rész-

ről belátták azt, hogy új Európát kell teremteni. Az ántánt táborában elfogadták azt a felfogást, amelyet Masaryk elnök képviselt, hogy a kritikus zóna kis nemzeteiből szuverén államokat kell létrehozni. Csak lassan érlelődött meg a monarchia végleges felosztásának terve, amelyet Wilson is csupán a háború végső folyamán tett magáévé. Ezzel a felfogással szemben a központi hatalmak táborában az egységes Középeurópa programja lépett fel.

5. A háború az ántánt javára dönt el. A győztesek békét alkottak és újból rajzolták meg Európa térképét. Vajjon ez a térkép megfelel-e azoknak a követelményeknek, amelyeket az államok életprincípiumai: a geopolitika, etnopolitika, kulturális és szociális politika követelnek meg?

(Vége az első résznek.)

